

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Збірник наукових праць

Випуск 2(74)

ISSN 2520-6397 (print), ISSN 2520-6400 (online)
DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2023.2>
сайт – <https://mova.knu.ua>

Уміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів і студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

Відповідальний редактор	Ірина Покровська, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)
Заступник відповідального редактора	Оксана Ніка, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)
Відповідальний секретар	Михайло Сайко, д-р філософії (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)
Редакційна колегія	Рімантас Бальсис, д-р філол. наук, проф. (Клайпедський університет, Литва); Ірина Голубовська, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Марія Іваницька, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Ірина Кононенко, д-р філол. наук, проф. (Варшавський університет, Польща); Георгій Крючков, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Олена Материнська, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Міхаель Мозер, д-р філол. наук, проф. (Віденський університет, Австрія); Наталія Павловська, д-р філол. наук, проф. (Мінський державний лінгвістичний університет, Білорусь); Дайнора Поцоте, д-р філол. наук, проф. (Вільнюський університет, Литва); Сергій Скрильник, канд. філол. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Олена Снитко, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Сергеюс Темчінас, д-р філол. наук, проф. (Інститут литовської мови, Литва); Ганна Черненко, д-р філол. наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)
Адреса редколегії	ННІ філології 6-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна ☎ (38044) 239 32 58
Рекомендовано	вченою радою Навчально-наукового інституту філології 27.02.23 (протокол № 7)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 16155-4627Р від 11.12.09 Включено до Переліку наукових фахових видань України категорія "Б" (наказ Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.21)
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" 6-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2023

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

LINGUISTIC AND CONCEPTUAL WORLDVIEWS

Collection of scientific papers

Issue 2(74)

ISSN 2520-6397 (print), ISSN 2520-6400 (online)
DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2023.2>
site – <https://mova.knu.ua>

This collection contains scientific articles written by professors, lecturers, postgraduate and undergraduate students. These articles concern analysis of worldview perspectives of current linguistics.

Editor-in-chief	Iryna Pokrovska, Dr Hab., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)
Deputy Chief Editor	Oksana Nika, Dr Hab., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)
Executive Secretary	Mykhailo Saiko, PhD (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)
Editorial Board	Rimantas Balsys, Dr Hab., Prof. (Klaipeda University, Lithuania); Maria Ivanytska, Dr Hab., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); Iryna Holubovska, Dr Hab., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); Iryna Kononenko, Dr Hab., Prof. (The University of Warsaw, Poland); Heorhii Kriuchkov, Dr Hab., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); Olena Materynska, Dr Hab., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); Michael Moser, Dr Hab., Prof. (The University of Vienna, Austria); Natalia Pavlovskaia, Dr Hab., Prof. (Minsk State Linguistic University, Belarus); Dainora Pociute, Dr Hab., Prof. (Vilnius University, Lithuania); Serhii Skrylnyk, PhD, Associate Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); Olena Snytko, Dr Hab., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); Sergeius Temcinas, Dr Hab., Prof. (The Institute of the Lithuanian Language, Lithuania); Hanna Chernenko, Dr Hab. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)
Editorial board address	Educational and Scientific Institute of Philology, 14, Taras Shevchenko blvd, Kyiv, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 32 58
Recommended by	Academic Board of Educational and Scientific Institute of Philology 27.02.23 (Protocol № 7)
Registered by	Ministry of Justice of Ukraine, certificate of the State registration KB № 16155-4627P, 11.12.09 Included into the List of Scientific Professional Editions of Ukraine category "B" (Order of Ministry of Education and Science of Ukraine, protocol № 157, 09.02.21)
Editor's address	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; fax 239 31 28

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to edit their materials.

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2023

З М І С Т

Оксана Ніка

Історичний і мовно-культурний виміри Нобельського Євангелія 1520 року 9

Людмила Артемова

Синкретизм образу містичної Барселони (на матеріалі циклу романів Карлоса Руїса Сафона "Цвинтар забутих книжок")..... 31

Оксана Зосімова

Шляхи відтворення культурно маркованої лексики в англомовному перекладі "Казки про Жарт-Птицю..." Всеволода Нестайка 43

Михайло Сайко

Перекладове термінознавство в Україні: становлення, основи та перспективи 57

Олександр Левко

Формування релігійно-етичного лексикону в українській мові XVI–XVII ст. (на матеріалі Послання до Галатів) 72

Любомир Сегін

Мікротопоніми антропогенного походження села Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області 90

Юлія Олешко

Комунікативна емпатія в проповідях Антонія Радивиловського 109

Юлія Кузьменко

"Словар чужих слів" З. Кузелі та М. Чайковського
як відображення специфіки назв осіб у мовній
картині світу українця з Галичини та Буковини 120

Анастасія Ткаченко

Семантико-парадигматичні відношення полісемії
та омонімії..... 135

Оксана Назаренко, Надія Кабанцева

Мовна компетенція студентів як основа культури мови:
особливості та порушення норми 148

Олена Гапченко

Психолінгвістичні аспекти омонімії..... 161

CONTENTS

Oksana Nika

Historical and Language-Cultural Dimensions
of Nobel Gospel of 1520 9

Liudmyla Artemova

Syncretism of the Image of Enigmatic Barcelona
(Based on the Series of Carlos Ruiz Zafon's Novels
"The Cemetery of Forgotten Books")..... 31

Oksana Zosimova

Ways of Conveying the Meaning of Culturally Marked
Vocabulary in the English Translation
of "A Tale of the Bliss Bird" by Vsevolod NESTAİKO..... 43

Mykhailo Saiko

Translation-Oriented Terminology in Ukraine:
Emergence, Fundamentals and Prospects 57

Oleksandr Levko

Formation of the Ukrainian Religious and Ethical Lexicon
in the 16th and 17th Centuries
(Based on the Epistle to Galatians) 72

Liubomyr Sehin

Microtoponyms of Anthropogenic Origin of the Village
of Velyki Didushychi (Stryi district, Lviv oblast)..... 90

Yuliia Oleshko

Communicative Empathy in the Sermons
of Antonii Radyvylovskyi 109

Yuliia Kuzmenko

"Dictionary of Foreign Words" by Z. Kuzelia
and M. Chaikovsky as a Reflection of the Specificity
of Person's Names in the Linguistic Worldview
of Ukrainians from Galicia and Bukovyna..... 120

Anastasiia Tkachenko

Semantic-Paradigmatic Relations of Polysemy
and Homonymy 135

Oksana Nazarenko, Nadia Kabantseva

The Students Language Competence as the Language
Culture Basis: Features and Violations of Norms 148

Olena Gapchenko

Psycholinguistic Aspects of Homonymy..... 161

UDC 81-112

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2023.2.01>

Oksana NIKA, Dr Hab., Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

HISTORICAL AND LANGUAGE-CULTURAL DIMENSIONS OF NOBEL GOSPEL OF 1520

A manuscript from the beginning of the 16th century from Noble (Pinsk County, which is now in Rivne oblast, Ukraine) was studied, representing the religious writing of the Grand Duchy of Lithuania in historical and language-cultural aspects. The afterword to the Nobel Gospel was analyzed, and the historical figures named in it were identified (Prince Fedor Ivanovich Yaroslavich, Bishop Jonah). Information about them was collected based on historical sources and scientific literature. The 'Ruthenian' edition of the Church Slavonic language, manifestations of the second South Slavic influence in the text, is characterized. The monument's history information, now represented in the Library of the Vrublevsky Academy of Sciences of Lithuania (Lithuania), was systematized.

The Nobel Gospel, which has not been the subject of scientific study until now, was analyzed during an interdisciplinary study.

The historical context of the monument's creation based on the afterword is analyzed. Its temporal and spatial localization, the possible sphere of operation, ancient storage of the rarity, scribes (Chivs), and historians were established. Prince Fedor Ivanovich Yaroslavich carried out charitable activities. He founded and supported churches and monasteries in the Pinsk District. The bishops of Pinsk and Turov, Vasian, and later Jonah, mentioned in the afterword, appealed to the king and received a "salary" letter stating that it should be their will and approval for the construction of churches and monasteries.

The analyzed manuscript from Polissia was proved to reveal the book traditions of the 16th century and the eccentricity of the centers of rewriting texts of religious writing. The main manifestations of the second South Slavic influence in the orthography of the manuscript are characterized. Different orthographic and phonetic features of the 'Ruthenian' edition of the Church Slavonic language have been analyzed. Since the 60s of the 19th century, the manuscript from Polissia was transported to the Vilnius

Public Library. The Manuscript Department was founded here, and the first descriptions of the monument were compiled.

Keywords: *linguistic Source Studies, Nobel Gospel, a manuscript, 'Ruthenian' editing of the Church Slavonic language, Second South Slavic Influence.*

Introduction. The History of the Nobel Gospel covers several issues about the text itself and a wide-ranging discussion of the continuation of the book tradition, editing of the Church Slavonic language in the 16th century, manuscript Gospels produced in the Grand Duchy of Lithuania, features of the Second South Slavic Influence, and manifestations of the local language used in copied books.

The uniqueness of the Nobel Gospel is in its time and space relatedness: in 1520, the sexton copied the Four Gospels in Polissia, in the town of Nobel, Pinsk County, which is now in Loknytsk village community of Varas district, Rivne oblast, Ukraine.

The afterword to the memorial mentions the historical figures of the Pinsk District of the 16th century. The information about whom is represented in the historical sources and works of Makarii (Bulgakov) [Makarii (Bulgakov M.P.) 1879], N. Durnovo [Durnovo 1888], P. Stroyev [Stroev 1877], A. Grushevsky [Grushevskii 1903], A. Mironowicz [Mironowicz 2011], V. Tiepłowa [Tiepłowa 2006], A. Grusha et al.

Studies based on the manuscript Gospels produced in the Grand Duchy of Lithuania and postscripts of the persons who dealt with the manuscript need to be extended by the analysis of the Nobel Gospel. N. Nikolaev believes that there is no complete bibliographic description of the manuscript Gospels produced in the Grand Duchy of Lithuania; there are about one hundred of them; in the 16th and 17th centuries, those were mostly the Four Gospels [Historia 2009]. In the footnote, the historian adds that "the collection of the Vilna Public Library included 8 Gospels on parchment and 15 Gospels on paper that were produced before the 17th century" [Historia 2009, p. 111]. N. Nikolaev highlights the uniqueness of the afterword in the Nobel Gospel of 1520.

Among the preserved manuscript liturgical books of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century, Metropolitan Macarius (Bulgakov) gives five Gospels; the Nobel Gospel is one of them: "These are five Gospels of the 16th century; one of them is the Nobel Gospel

produced in 1520 under Bishop Jonah of Turov and Pinsk and Prince Fedor Yaroslavich for St. Nicholas Church in the town of Nobel, Pinsk County, another – the Jelenia Gospel of the early 16th century, which belonged to St. Nicholas Church in the town of Jelenia in Brest County, two Apostles, six monthly Menaions, two Pentecostarions and one Lenten Triodion, Octoechos, two Synaxarions, one more Octoechos of 1539 for St. Nicholas Church in the town of Mogilev under Metropolitan Macarius of Kyiv and Archbishop Simeon of Polotsk; the Iepatikon of the Mezhyhiria Monastery in Kyiv produced in the middle of the 16th century; the Bishop Iepatikon of the 16th century used in one of the Lithuanian eparchies, subsequently becoming part of Rostov eparchy; another Bishop Iepatikon with Trebnik of the early 16th century, probably, produced, in Smolensk, but used in Turov and Pinsk eparchies while Prince Fedor Yaroslavich was still alive" [Makarii (Bulgakov M. P.) 1879, p. 296].

This manuscript has been mostly neglected, except for a few descriptions published in the 1870s – the 1880s (P. Giltebrandt, F. Dobrianskii) and in current catalogs (N. Morozova). Metropolitan Macarius (M. P. Bulgakov), N. Nikolaev, et al. mention the Nobel Gospel in their publications. In this text, "the form of postscripts varies with time and is still in need of special research" [Historia 2009, p. 112].

The history of the manuscript Gospel is linked to the Polissia town of Nobel, the Manuscript Department of the Vilna Public Library, and the Archaeographic Commission in the 19th century. It is outlined in the works by I. Kornilov, A. Milovidov, et al.

Now, the manuscript is stored in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (Lith. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka). The library has given access to the electronic version of the Nobel Gospel of 1520 (Lith. Nobelio evangelija) (NG), on which this study is based.

The manuscript Gospel from Nobel, Ukrainian Polissia, and its 500th anniversary were brought to attention by Internet publications and presentations by V. Tumash-Liakhovets, Fr. Pavlo Dubinets, O. Bukhalo, et al. [Tumash. & Dubinets, Bukhalo]. In the documentary about the Nobel Gospel, which the journalist O. Bukhalo from Rivne dedicated to the 500th anniversary of the manuscript, Ukrainian and Lithuanian scholars discussed the unique

character and linguistic features of the manuscript's historical and cultural context of the epoch. A few copies of the text were reprinted in 2019 in Ukraine; there were several presentations of the reprint.

In order to discuss the functioning of the manuscript books in the 16th century, this study has employed the research done by L. Hnatenko, V. Moisiienko, S. Temchinas, V. Nimchuk, et al.

The graphic and orthographic changes marked by the Second South Slavic Influence are fully described in the works by A. Sobolevskii, L. Hnatenko, L. Zhukovskaya et al. L. Hnatenko maintains that researchers have mainly directed their attention to the «doublet oppositions of **Ѡ**, **ѡ** – **Ѣ**, **ѣ**; **Ѥ** – **Ѧ**; **Ѩ** – **Ѫ**» [Hnatenko, 2018, p. 9]. L. Hnatenko claims that according to the time and place of production of codices, there are "eleven classification groups of primary attributive paleo-orthographic letter doublet oppositions in the vowel system, **Ѣ**, **ѣ** letter characters, and payerok character" [Hnatenko, 2018, p. 26].

The study's relevance is proven by introducing little-known manuscripts of religious writings from the Grand Duchy of Lithuania into scholarly research.

The purpose of the scientific research is to study the historical and language-cultural contexts of the handwritten Nobel Gospel of 1520 as an unexplored written monument created in Polissia.

Scientific novelty: A manuscript from the beginning of the 16th century from Noble (Pinsk County, which is now in Rivne oblast, Ukraine) was studied, representing the religious writing of the Grand Duchy of Lithuania in historical and language-cultural aspects. The afterword to the Nobel Gospel was analyzed, and the historical figures named in it were identified (Prince Fedor Ivanovich Yaroslavich, Bishop Jonah). Information about them was collected based on historical sources and scientific literature. The 'Ruthenian' edition of the Church Slavonic language, manifestations of the second South Slavic influence in the text, is characterized. The monument's history information, now represented in the Library of the Vrublevsky Academy of Sciences of Lithuania (Lithuania), was systematized.

The objectives of the scientific research are:

– to characterize the Gospel of 1520 in the descriptions of manuscripts made in the 19th and 21st centuries;

- to describe historical and language-cultural contexts of monument production and afterword as a reflection of the historical process;
- to find out the consequences of the Second South Slavic Influence;
- to analyze phonetic and orthographic features of the 'Ruthenian' editing of the Church Slavonic language.

The research problem in the paper is the manuscript book of the early 16th century as a reflection of religious and linguistic life in the Grand Duchy of Lithuania, a representation of the 'Ruthenian editing' of the Church Slavonic language. The analyzed manuscript, whose history is linked to Polissia, demonstrates the book traditions of the 16th century, the centrifugation of the centers for copying religious texts, and language interference.

The Nobel Gospel in Manuscript Registers

The first attributes of the Nobel Gospel appeared in the second half of the 19th century, while the Manuscript Department of the Vilna Public Library was being established and the Vilna Archaeographic Commission was undertaking its activities. First, in Vilna, the Vilna Museum of Antiquity was founded by Earl Eustaph Pievich Tyshkevich [Katalog 1911], and in a decade, in 1865, the Public library was set up [Milovidov 1910]. In the book *The Manuscript Department of the Vilna Public Library. Its History and Staff*, A. Milovidov [Milovidov 1910] gave the chronology of receiving manuscripts, the names of the researchers linked to the Public Library, and told about I. Kornilov initiated its foundation [Katalog 1911] and implemented the idea of collecting and keeping ancient books after the events of the Polish uprising of 1863. The library received a lot of valuable material, such as the Turov Gospel of the 11th century and the Chronicle of Avraamka [Milovidov 1910, p. 17]. In A. Milovidov's overviews and in the manuscript descriptions, there is some information on whom it was received from. However, this information about the Nobel Gospel is not given.

Meanwhile, among archivists, there evolved the conception of describing manuscripts received by the library. P. Giltebrandt (1871) and later F. Dobrianskii (1882) became the authors of this Department's first manuscript descriptions, including the Nobel manuscript.

In the first issue of the periodical *The Manuscript Department of the Vilna Public Library ... there are the Church Slavonic Manuscripts. Ruthenian Parchments*, P. Giltebrandt [Giltebrandt 1871] studies manuscript No. 15: The Four Nobel Gospels of 1520 (Nobel is a town, which was then and is now in Pinsk County), in chetvert (length $4\frac{3}{4}$ vershoks., width. $3\frac{1}{4}$), 347 sheets or 694 pages, of 16 lines per page, in a crimson velvet (faded) binding decorated with a gilded Crucifix in the middle and the four Evangelists in the corners [Giltebrandt 1871, p. 20–21].

P. Giltebrandt was the first to emphasize the Nobel Gospel afterword's uniqueness and entirely reprint it in the description. It was possible to attribute the manuscript to the time and place of its production.

F. Dobrianskii in *The Description of the Manuscripts of the Vilna Public Library, Church Slavonic and Ruthenian* [Dobrianskii 1882] in No. 35 mentioned: Gospel in chetvert, 348 sheets, Cyrillic semi-uncial style. The Nobel Gospel contains the Four Gospels, except for the beginning of the Gospel of Matthew missing (sheet 1). Due to sheet 325 represented in the manuscript, there is Synaxarion. F. Dobrianskii described it in the following way: "The Synaxarion. It does not include Ruthenian saints. It is followed by appointed Gospel readings for each week of Lent and different needs, just as in the previous number. In the end, there is information on Gospel readings" [Dobrianskii 1882, p. 110].

The authors of the first descriptions of manuscripts from the Vilna Public Library P. Giltebrandt and F. Dobrianskii, drew attention to the facts that the manuscript presents the Four Gospels, the Gospel in chetvert; they also described the general features of the main text and the afterword.

The current catalog checks out and specifies the information on the manuscripts in Church Slavonic kept in Vilnius, particularly in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences [Morozova 2008].

The *Catalogue of Manuscripts in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences*, compiled by N. Morozova describes the Nobel Gospel (Code F19–35) in the following way:

35. Name: *The Four Gospels* Place of storage: *The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences* Code: *F19–35* Date: *1520*. Format: *4°* Number of sheets: *348* Origin [Morozova 2008, p. 274].

The manuscript descriptions check out and specify the general features of the Nobel Gospel that was first represented in the Vilna Public Library. Now, it is observed in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. The monument consists of the Four Gospels, the Synaxarion, and the afterword.

Determining the Time and Place Attributes of the Manuscript by the Afterword

The afterword to the Nobel Gospel was most interesting to the researchers who reprinted it, mentioning the peculiarities of suchlike postscripts left by the scribes. In this very case, they determined the time and space attributes of the manuscript, as well as the address of St. Nicholas Church in Nobel, where it had been represented. At that time, Nobel was part of the Pinsk district. Three cities (including Noble) and 105 villages belonged to this county [Mironowicz 2014, p. 12]. There were five parish churches in Noble [Tieplowa 2006, p. 17; Opisanie 1879] and a monastery [Tieplowa 2006, p. 17].

P. Gildebrandt and F. Dobrianskii reprinted the afterword as an essential part of the manuscript, its unique constituent. The importance of the postscript was emphasized by N. Nikolaev, who quoted it fully from F. Dobrianskii's description [Historia 2009, p. 112].

In the Nobel Gospel, the afterword is written in cinnabar ink, in the same handwriting as the main text. The author of the afterword, the scribe, gave details of the text production and possible usage:

В лѣтѣ #ξ. кн. индик. и. написа|на бы^с кнѣга сѣа. нарицаемаа,
| ева^глїе, тетрѡ. при великѡ^м | королѣ жикгмонѣ. і при
еп^спѣ | іѡни вла^цѣ тоурѡ^вскѡ^м и пинскѡ^м. | и при кнзѣ
феѡри иванович[и] аро|славичѣ. Повелѣние^м хр^столю|бива^г
моужа. рава бжїа сѣми^нна батыевичѣ рака старца
хво^еньскаго. И дано бы^с в ноблї въ | хр^ам^стѣа^г велика^г и
чж^дтворца архїерѣѣ хѣа никола. а хто сѣж кни|гжъ възмѣт ѿ
цркви стго ѿца николаы и* в ноблї пинскаго повѣта, | то^т да
бждѣт проклѣт в сїи вѣкѣ и | въ бжждущїи. А писалъ дѣа^к
мно^ггрѣшныи ра^с бжїи савастїанъ | авраамови^ч и* в ноблї.

Досконча|на вы^с книга сѣа. м^сца іоу^м .а. днь | на памл^т б^то^т
м^чк. ноустина фило|сода. и и на^т м^чнка оустина (NG: 347).

(In the year 1520, the book entitled the Four Gospels was produced under King Sigismund, Bishop Jonah of Turov and Pinsk, and under Prince Fedor Ivanovich Yaroslavich, at the command of a God-loving man, servant of God Simeon Batyievich, the elder of Khoiensk, and was given to St. Nicholas Church in Nobel. He who takes the book away from the Church of St. Father Nicholas in Nobel, Pinsk County, be damned now and forever. Moreover, it was written by the sexton, sinful servant of God Sevastian Avraamovich in Nobel. The book was finished in June, on the first day of the month, on Justin the Philosopher Day and Justin Martyr Day).

Following the book tradition, the afterword specifies the time and place of the written monument production – June 1 (according to the Julian calendar) / June 14 (according to the Gregorian calendar), 1520, on Justin the Philosopher Day and Justin Martyr Day (NG: 347). The manuscript is addressed St. Nicholas Church in Nobel: и дано вы^с в нобелі въ | хр^ам^ст^а в^лнка^т и чж^атв^ор^ца архі^ер^еѣ^ж х^ва н^иколы (it was given in Nobel to the Church of Great Wonderworker Archbishop Nicholas) (NG: 347).

The text was copied by sexton Sevastian Avraamovich, presumably a dweller of Nobel. In the Gospel, on the back of page 347, in the same handwriting, there is a postscript that may suggest the involvement of one more scribe: боуде^т и боуде^т мик^ульскомоу добра двѣ и три. и до пяти. попоу. а писа^л ла^(?)ко дн^ачн^ицько глоуми^а (May St. Nicholas Church have a lot of good, twice and three times and up to five times. To the priest, and it was written by La(?)ko, sexton glumil (?)).

He uses spellings without yer, variation of оу – ѳ – ж (боуде^т (will be)), въ вж^дѳ^ци^и (in the future), ж standing for the *у (чж^атв^ор^ца (Wonderworker)), perfect synthetic form (писалъ, писа^л) (had written), present participle with the suffix -ѳц-, words with the suffix -ьк- (дн^ачн^ицько (sexton)). One of the results of the loss of reduced vowels is the phenomenon of dissimilation observed in the afterword. The warning formula that was standardized and did not differ much contains the pronoun *who* (къто): а х^то сѣж^к кни|г^ж

ВЪЗМЕѲ ѿ ЦРКВИ БѲГО ѿЦА НИКОЛЫ И* В НОБЛИ ПИНСКАГО ПОВѢТА, | ТОѲ ДА БЖДЕѲ ПРОКЛАѲ В СІИ ВѢКЪ И | ВЪ БЖДУЩИИ (He who takes the book away from the Church of St. Father Nicholas in Nobel, Pinsk County, be damned now and forever) (NG: 347).

The standard book practice was for the scribe to give details of his work, and names of church and secular figures of the time. The Nobel Gospel was produced under King Sigismund, Bishop Jonah of Turov and Pinsk, and under Prince Fedor Yaroslavich, at the command of a God-loving man, servant of God Simeon Batyievich, the elder of Khvoiensk.

In various works, the end of his tenure as a bishop is recorded in 1522 [Durnovo 1888, p. 30; Stroev 1877, p. 1045], while the beginning is given in different years: 1513 [Durnovo 1888, p. 30], 1514 [Tieplowa 2006, p. 17], 1517 [Stroev 1877, p. 1045], 1518 [Makarii (Bulgakov M. P.) 1879].

The philanthropy of the Prince of Pinsk, Kletsk, Gorodok Davydov, Rogachev, and Vyady Fedor Ivanovich Yaroslavich and his wife Aleksandra is revealed in numerous documents on the transfer of contributions and donations to Orthodox churches and monasteries [Grushevskii, 1903; Mironowicz 2011; Grusha 2019; Tieplowa 2006]. In particular, the prince "in his estate Stavke Church of St. Joachim and Anna, endowed ... (1504) with arable and border lands, hayfields and fishing grounds, assigned to the priest its tithe of rye and all spring bread from his new yard and seventy money each annually"; "In Pinsk and its district, Prince Fedor Ivanovich Yaroslavich granted two city churches. Nikolaevskaya and Dmitrievskaya, the island of Pnyuskaya, with the right to settle people on it, and Nikolaevskaya, in addition, two heaps of money of annual tribute (1518)"; "To the Leshchyna monastery – a field, a courtyard in the village of Olvichi, five lakes and a courtyard in the village of Sukhom (1514, 1518, 1520)"; "In Pinsk, King Sigismund and Queen Bona confirmed (1522–1523) the monetary and other tributes of Castle Cathedral of St. Demetrius imposed by Prince Fedor Yaroslavich who had built the Cathedral. Fedor Yaroslavich gave (1522) the village church in his estate Stavok the right to own Lake Morochensky" [Makarii (Bulgakov M. P.) 1879].

The help of Prince Fedor Ivanovich and his wife was directed to the cathedral priests and Bishop Vasian, who "granted (on April 9, 1513) to him the sovereign, or cathedral, Church of the Nativity of the Most Holy Theotokos in Pinsk ... three and a half courtyards in the village of Ninkovichi with all the people, lands, and different lands" [Makarii (Bulgakov M. P.) 1879].

During the time of Bishop Jonah, the prince's charitable activities increased. As V. Teplova notes, Prince Fedor Yaroslavich "... generously endowed churches in Pinsk ... and five Orthodox churches in the city of Nobel. In addition, the prince rebuilt the monastery of St. Barbarians and founded a men's monastery in Nobel" [Tieplowa, 2006, p. 17].

The prince, who built churches and appointed priests to them, caused the displeasure of the bishops. First, Bishop Vasian appealed to the royal authorities and received a favorable response: "secular people, princes, boyars, and others, without the will and blessing of the lord, did not establish or build churches and monasteries, priests for them they did not determine and did not enter into any spiritual affairs under the threat of a fine of three thousand Lithuanian kopecks on the king" [Makarii (Bulgakov M. P.) 1879].

Later his successor, Bishop Jonah, having secured the support of Prince Ostrozky, received a "Declaration of Confirmation... on the inviolability of the rights of priests and the spiritual court" (February 9, 1522), which confirmed the previous decision of the king and forbade: "to establish and build new churches without the will and blessing of him in our places and parishes, as well as priests to establish and organize those churches, taking them out of obedience to the sovereign" [Akty 1848, p. 134–135].

The special status of the prince (he indicated his grandfather's patronymic "Yaroslavich", "Yaroslavicha") affected the fact that the nobility of the Pinsk County did not have full rights, equal to the entire Polish-Lithuanian Commonwealth; such rights were granted by Zygmunt August on January 20, 1566 at the Vilna Diet [Grushevskii 1903, p. 112–114; Mironowicz 2014, p. 13].

The manuscript's distinctiveness features are in its time and place attributes, which areonyms used to individualize persons involved in its production.

'Ruthenian' editing of the Church Slavonic language and Second South Slavic Influence in the Manuscript from Nobel

The Nobel Gospel fully demonstrates orthographic and phonetic phenomena peculiar of the 'Ruthenian' editing of the Church Slavonic language of the 16th century and the manifestations of the Second South Slavic Influence.

The manuscript shows the loss of the reduced vowels revealed by the absence of letters ъ, ь, presence of payerok, use of о, е for secondary [o], [e]. Their typicality is illustrated by a great number of examples: плач (lamentation) (NG: 6), скрежетъ (gnashing) (NG: 22), огнемъ (with fire) (NG: 22).

The text written in semi-uncial style widely uses superscript payerok sign, which substituted ъ: знаючъ (know) (NG: 292). In the manuscript, its presence does not depend on the phonetic environment: землю (earth), вѣпль (mourning) (NG: 6), слава (glory) (NG: 8 back) петрови (to) Peter) (NG: 52).

The reduced vowels are mostly absent at the end of the word/syllable with an ascender letter: стоици (standing) (NG: 53), тысѣщници (to) commanders of thousands) (NG: 119 back), торжѣнѣкѣ (to) usurers) (NG: 139), съплѣше (having woven) (NG: 316 back), вѣ (know) (NG: 265).

It is typical of the Nobel Gospel to preserve the spelling of old -ръ-, -ль-, -рь-, -ль- (*l, *r), restored by the Second South Slavic Influence: врѣху (on a hill) (NG: 11), прѣвы (chief) (NG: 12 back), плѣза (profit) (NG: 52 back), дрѣзайте (be of good cheer) (NG: 122), дрѣжаще (transgress not) (NG: 123), грѣдыни (pomr) (NG: 124 back), жрѣтѣвѣ (sacrifices) (NG: 143 back), на трѣжицихъ (at the) markets) (NG: 144). A few words are left outside this book tradition: торжѣнѣкѣ (to) usurers) (NG: 139).

New ѣ substitutes the etymological [e] е: бѣговолѣнѣе (good will) (NG: 170 back), оучитѣль (teacher) (NG: 265): вѣ яко ѿ бѣа пришеелъ еси оучитѣль (we know that thou art a teacher come from God) (NG: 265).

The reflex of the etymological *ě (ѣ) is typical of the language usus of the Nobel Gospel scribe. This phonetic phenomenon in

Polesie dialects of the 16th–17th centuries was explored by V. Moisiienko (Moisiienko 2006).

The text shows substitutions of letter **ѣ** with letters **є, и**. **ѣ** > **є** which takes place in the verb forms **исцѣлѣити/исцелѣти** (heal): **исцелю** (heal) (NG: 21), **исцели** (NG: 22), **исцелѣ** (NG: 229), **исцелѣвшихъ** (NG: 100), **о исцелѣвшихъ** (NG: 159), but: **исцѣлѣніа** (healing) (NG: 10), **исцѣлѣні** (healed) (NG: 22, 35). In the present participle **о исцелѣвшихъ**, there is one more orthographic change **и** > **ѣ**, where the verb suffix **и** is spelled as **ѣ**.

The orthographic and phonetic change of **ѣ** > **є** normally occurs in the unstressed position: **въ бѣдѣ** (*in trouble*) (NG: 195), **целоваахъ** (*kissed*) (NG: 130) (but: **цѣлованіа** (*a kiss*) (NG: 144). In the words **при свѣцѣ** (*by candlelight*) (NG: 152), **врѣмѣ** (*time*) (NG: 300), **вѣнецъ** (*wreath*) (NG: 316 back) the first syllable with **є** is stressed. Dependence of such changes on the stress can be verified by analyzing more examples.

Meanwhile, changes of **ѣ** – **и**, **и** – **ѣ** appear in the words **повѣненъ, повѣненъ** (*guilty*) (NG: 12), **видѣмъ** (*let us see*) (NG: 170 back), **лицемірѣе** (*hypocrisy*) (NG: 212 back) with *lice and *-mѣнь (Etymolohichnyi 1989, vol. 3: 251) . Cf: **повинньнъ, видимъ, лицемѣрне**.

In different parts of the text, the scribe consistently spells **и** in the pronoun **вси** (all) (NG: 122, 218 back; 233 back; 234; 272 back; 243 back; 304).

The change of **є** > **о** after sibilants occurs in the word **пославшомоу** (*who sent*) (NG: 273), and also after [j]: **въ вифлеѡмѣ** (*in Bethleem*) (NG: 4 back), **до вифлеѡма** (*to Bethleem*) (NG: 170 back).

The initial change of **а** > **о** characterizes the variance in the spelling of the onym **андреѣ / ѡндреѣ**: **прїде филиппъ, и гла ѡндреѡви. и пакы андреѣ и фїлиппъ гласта їсови** (Philip cometh and telleth Andrew: and again Andrew and Philip tell Jesus) (NG: 299). In the given sentence, the word forms **ѡндреѡви** (to Andrew), **їсови** (to Jesus) with secondary inflections in the dative case singular **-ѡви** is the result of the interaction with the former stems in *ǫ, *jǫ and *и.

The orthographic rendering of ѡ, ѡ in the manuscript is well worth attention. There is some consistency in rendering of yuses in different parts of the text and significant variation of ѡ – оу even within one page: сѡдоу, соудѡ (*of the judgement*) (NG: 12); ѡтѡдѡ, ѡтѡдоу (*out thence*) (NG: 118 back), дрѡ ко дрѡгѡ (*one to another*) (NG: 170 back). Some cases can be interpreted by the peculiarities of writing the digraph оу in the word **БОДЕТЬ** (*will be*) (NG: 42, 43). Cf: **БОУДЕТЬ**, **БЖДЕТЬ**. The orthographic rendering of ѡ (*ε > 'a) – ε in the manuscript is well worth attention: **КЛЕНИСА**, **КЛЕНЕШИСА** (NG: 13 back). Cf: **КЛАТИ**; -**СА** (swear) (Fasmer).

In accordance with our observations, yuses ѡ, ѡ (*ε, *ο) that stood for /y/, /'a/ are preserved in the following positions:

- in the roots of words: **ПОАСЪ** (*girdle*) (NG: 6 back), **ГРѡДОУЦА** (*coming*) (NG: 7), **ГРѡДОУЦЬ** (*coming*) (NG: 8), **ГРѡДѢТА** (*cometh*) (NG: 9 back), **МѡЖА** (*a man*) (NG: 119 back), **КЛАТВЫ** (*oath*) (NG: 120);

- in case endings of nouns: **СЛАВѡ**, **СЛАВѡ** (*glory*) (NG: 8 back, 296), **ГЛАВѡ** (*head*) (NG: 120), **КНИГѡ** (*book*) (NG: 347);

- enclitics **МА** (*self*) (NG: 292, 304, 306), **ТА** (*self*);

- in the inflection of the third person plural of a verb in the present and simple future tenses: **НАСЫТАТСА** (*they shall be filled*), **ОУЗРАТЬ** (*they shall see*) (NG: 10 back), **ВИДАТ** (*see*) (NG: 53);

- in the postfix **СА**: **ІАВИСА** (*was*) (NG: 6), **НАСЫТАТЬСА** (*they shall be filled*) (NG: 10 back), **УСОЛИТСА** (*shall be salted*) (NG: 11), **БОЛШАСА** (*afraid*) (NG: 53 back), **КЛАНІАІСА** (*worshipped*) (NG: 54), **ПРИАЧИВШѡСА** (*came to pass*) (NG: 119 back);

- in the endings of imperfect forms: **МНАХѡ** (*supposed*) (NG: 122), **ЦЕЛОВААХѡ** (*kissed*) (NG: 130), **НЕ РАЗѡМѢВААХѡ** (*understand not*) (NG: 131 back);

- in the endings of active present participles: **ХОДА** (*as ye go*) (NG: 9 back), **ХѡДА** (NG: 300), **ПРОПОВѢДАА** (*teaching*) (NG: 10), **ГЛА** (*spake*) (NG: 53 back), but **ИЦѢЛАІА** (*healing*) (NG: 10);

- in the suffixes -**АЩ**-, -**ѡЩ**- of active present participles: **ИХОДАЩЕМЪ** (*which proceed out*) (NG: 8 back), **СѢДАЩЕ** (*sitting*) (NG: 9 back), **БОЛЩАА** (*sick*) (NG: 10), **СТОАЩИНЪ** (*standing*) (NG: 53).

In the afterword to the Nobel Gospel, the scribe uses the suffix -Ѹѳ-, without ꙗ: **вѢ БЖДѸѳИИ** (*in the future*) (NG: 347).

In the text, it is typical to have ꙗ instead of Ѣ, Ѧ instead of Ѧ: **ЗНАѦ** (*knowing*), **МОѦ** (*my*) (NG: 292), **ПОЛАГАѦ**, **ПОЛАГАѦЮ** (*supposing*), **ПРІАТІѦ** (*take*) (NG: 292), **ТВѦРѦ**, **ТВѦРѦЮ** (*to do*) (NG: 292 back, 301, 302), **ѸѦ** (*this*) (NG: 347). Most of the word forms are verbs of the first person singular in the present tense.

In the analyzed Gospel, the Second South Slavic Influence is confirmed by the following changes in the spelling:

– frequency of using the letter ꙗ standing for the *u: **РАЗѦМѦВТЕ** (*understand*), **РАЗѦМѦВЫ** (*understanding*) (NG: 124), **ВЕЗѦМЪСТВО** (*foolishness*) (NG: 124 back), **НЕ РАЗѦМѦТЕ** (*understand not*) (NG: 127, 286 back.), **НЕ РАЗѦМѦВААХЪ** (*understood not*) (NG: 131 back), **РАѦМѦ** (*wisdom*) (NG: 143 back), **РАЗѦМѦЮ** (*understand*) (NG: 303 back), **РАЗѦМѦЮТЬ** (*understand*) (NG: 304). In the Nobel Gospel, it is consistently exhibited in the words with the root *-um-. The typicality of the feature is confirmed by the number of examples in different text parts: **вѢ ПѦСТЫИИ**, **вѢ ПѦСТЫИИ** (*in the desert*) (NG: 102, 126), **ПѦСТО** (*empty*) (NG: 120 back) (*pust-); **ДРѦГЫИ** (*another*) (NG: 1 without number), **ДРѦГ** (*friend*) (NG: 170 back) (*drug-); **ПОГѦБИТЬ** (*to destroy*) (NG: 30 back, 52 back, 291 back, 299 back) (*gūb-); **ПОСЛУШААШЕ** (*hearkened*) (NG: 119 back) (*slux-); **СПЕКѦЛАТОРА** (*speculator*) (NG: 120) "through Old Slavic спекоуляторъ (Supr.), Middle Greek σπεκουλάτωρ – Latin speculātor – the same" (Fasmer); **ВѢРѦТЕ** (*believe ye*) (NG: 293 back) – **ВѢРОУЕТЕ**.

Letter Ѧ used instead of Ѧ, Ѧ: **ВСѦКЪ** (*every*) (NG: 8), **ДОБРАѦ** (*good*) (NG: 11 back).

– the use of letter Ѧ standing for [ja] instead of Ѧ, Ѧ, in particular after the vowel letter: **ИѦРѦДАНЬСКАѦ** (*region about Jordan*) (NG: 7), **вѢ ПОКАНИЕ** (*unto repentance*), **Ѹ ГАЛІЛЕѦ** (*from Galilee*) (NG: 7 back), **ДІАВОЛЪ** (*devil*) (NG: 8 back), **БОЛАЦІА** (*sick*) (NG: 10), **ДАНИѦ** (*gifts*) (NG: 19), **МОѦ** (*my*) (NG: 292), **МОѦЮ** (*my*) (NG: 286 back), **АНѦРЕѦ** (*Andrew*) (NG: 299), **ѸѦ** (*this*) (NG: 306, 319 back), **ПРІАТІѦ** (*take*) (NG: 292).

– the use of **ь** at the end of a word standing for **ъ**, leading to the variation: **нѣ вѣрѣнъ** (*not faithful*). **нѣ вѣрѣнь**.

– variants of writing letter **е**, **ѣ**, **ѧ** in the manuscript: **вѣндрѣемѣ** (*Bethleem*) (NG: 4), **вѣндрѣемѣ** (*Bethleem*), **вѣндрѣеме** (*Bethleem*), **вѣндрѣемѣ** (*in Bethleem*) (NG: 4 back).

– the use of digraph **оу** and ligature **Ѹ**, rarely, the use of letter **ѵ**: **Иѵдеѧ** (*Judaea*) (NG: 319). The use of digraph **оу** dominates in the analyzed text: **ѡдежѡу** (*coat*) (NG: 6 back), **ѡбоуѡеть** (*smelled*) (NG: 11), **погѡубитъ** (*to destroy*) (NG: 52 back), **ѡтѡдоу** (*out thence*) (NG: 118 back), (*out thence*) (NG: 118 back). The ligature **Ѹ** occurs more seldom in different parts of the word: root, suffix, and inflection: **приѸчивѡѡ** (*came to pass*) (NG: 119 back), **дрѸкѡ** (*one to another*) (NG: 170 back), **вѣ бѸдѸции** (*in the future*) (NG: 347), **ѡемѸ** (*to this*) (NG: 291).

– the use of the letter **ѕ**: **ѕѣло**, **ѕѣло** (*very*) (NG: 5, 8 back, 53 back), **ѕмѣю** (*snake*) (NG:19), **ѕвѣзды** (*of the star*) (NG: 4 back), **ѕлѡсловити** (*say all manner of evil against*) (NG: 132 back), **мноси** (*many*) (NG: 137 back), **носи**, **носѣ** (*feet*) (NG: 302). At the beginning of a word or in the word form, the letter is the result of change [z]/[z].

– the use of letters **о**, **ѡ**, **Ѡ**, **ѠѠ**, and the ligature **Ѣ** at the beginning of a word: **ѡдежѡу** (*coat*) (NG: 6 back), **ѡбоуѡеть** (*smelled*), **ѡсолитѡ** (*shall be salted*) (NG: 11), **ѡнѡреѡви** (*to Andrew*) (NG: 299); **Ѣ галилеѡ** (*from Galilee*) (NG: 7 back), **Ѣвѣѡавѣ** (*answered*) (NG: 54), **Ѣтѡдѡ**, **Ѣтѡдоу** (*out thence*) (NG: 118 back), **Ѣ рѡкы** (*from the hand*) (NG: 293), **Ѣца** (*Father*) (NG: 347).

Among the graphic variants, there is letter **Ѡ**, occurring in the forms of the word **Ѡко** (*eye*): **Ѡко**, **зѣ Ѡчеси** (NG: 13 back, 16 back, 17, 18, 18 back), **Ѡчесѡ** (NG: 150 back), **Ѡчи** (NG: 289, 300 back), **Ѡчима** (NG: 300 back), or the reduced **ѠѠ**: **ѠѠчию** (NG: 26 back). Another variant of the initial **Ѡ** is spelling the word with the initial **ѡ** with a colon in each of the two elements of the letter (NG: 39 back, 53 back).

The variation displays the scribe's understanding of sameness of the letters **Ѡ** – **ѡ**: **ѡдѡѡ** (*as ye go*) (NG: 9 back), **ѡдѡѡ** (NG: 300), **кѡѡ** (*who*) (NG: 139), **кѡѡ** (NG: 287). Perhaps, the scribe avoids

their repetition in the words: **нрѡдѡви** (*to Herod*) (NG: 119 back), **внѡреѡви** (*to Andrew*) (NG: 299).

– the use of the decimal **ї** before vowel letters: **сїж** (*this*), **даднїа** (*gifts*) (NG: 19), **прїа̀тїж̀** (*take it*) (NG: 292), **къ мѡрїи** (*to Mary*) (NG: 296 back), **сїа** (*this*) (NG: 306) **сїи** (*these*), **въ вѡждѡцїи** (*in the future*) (NG: 347);

– the use of letters **ѡ**, **ѡ**: **внѡдѡеѡе** (*Bethleem*) (NG: 4 back), **въ егѡпетѡ** (*in Egypt*) (NG: 5 back), **до вѡднѡѡа** (*to Bethleem*) (NG: 170 back), **мѡѡси** (*Moses*) (NG: 53), **сѡмѡѡнѡ** (*Simeon*) (NG: 171), **филѡсоѡа** (*philosopher*) (NG: 347);

– the use of **-гг-** in the word **агѡлѡѡѡ** (*of the angel*) (NG: 8 back), **съ агѡлѡѡѡ** (*with the angel*) (NG: 170).

The given orthographic features in the text of the Gospel characterize the archaic way of spelling as the result of the Second South Slavic Influence. The manuscript exhibits the interchangeability of letters, among them **ж – ѡѡ**, **ѡ – е, ѡѡ – ж** (*u), as well as **ѡ – ѡ**.

Such phonetic and orthographic phenomena as the new **ѡѡ**, reflexes of **ѡѡ** (*ѡ) – **е, и**, change of [e] into [o] after sibilants and [j], etc.) reveal the changes in the Church Slavonic text under the influence of speech. The change **ѡѡ – е** is representative in the Nobel Gospel.

Conclusions. The Nobel Gospel, which has not been the subject of scientific study until now, was analyzed during an interdisciplinary study.

The text represents general and local traditions of copying books that expand the views on the way of working on the manuscript book in the 16th century and its historical development since the time of the first scribes.

The historical context of the monument's creation based on the afterword is analyzed. Its temporal and spatial localization, the possible sphere of operation, ancient storage of the rarity, scribes (Chivs), and historians were established. The standard book practice was for the scribe to give details of his work, and names of church and secular figures of the time. The Nobel Gospel was produced under King Sigismund, Bishop Jonah of Turov and Pinsk, and under Prince Fedor Yaroslavich, at the command of a God-loving man, servant of God Simeon Batyievich, the elder of Khvoiensk.

Prince Fedor Ivanovich Yaroslavich carried out charitable activities. He founded and supported churches and monasteries in the Pinsk District. The bishops of Pinsk and Turov, Vasian, and later Jonah, mentioned in the afterword, appealed to the king and received a "salary" letter stating that it should be their will and approval for the construction of churches and monasteries.

The analyzed manuscript from Polissia was proved to reveal the book traditions of the 16th century and the eccentricity of the centers of rewriting texts of religious writing. The main manifestations of the second South Slavic influence in the orthography of the manuscript are characterized. Different orthographic and phonetic features of the 'Ruthenian' edition of the Church Slavonic language have been analyzed.

The Gospel text that was copied in the Grand Duchy of Lithuania is evidence of the contributing cultural factor of the Church Slavonic language and the continuing book traditions supported by the Second South Slavic Influence. The ensuing archaic orthography predominantly manifests itself in the Nobel Gospel by different characteristics related to the way of spelling **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, significant variation of **ѡ/ѡ**, **ѡ/ѡ** (*u), and others.

The history of this manuscript book shows the peculiarities of Church Slavonic functioning in the text in the Grand Duchy of Lithuania, supporting the book tradition and its interaction with dialect varieties.

Phonetic and orthographic phenomena characterize the editing of the Church Slavonic language (new **ѡ**, **ѡ** (*ĕ) – **ѡ**, **ѡ** (*ĕ > 'a) – **ѡ** and change of [e] into [o] after sibilants and [j], etc.), occurring in the Gospel. The afterword demonstrates spelling without yer, dissimilation results **ѡѡ** (*who*), synthetic perfect forms, etc., which changed the written book tradition.

The monument's history information, now represented in the Library of the Vrublevsky Academy of Sciences of Lithuania (Lithuania), was systematized.

Prospects for research are in the complete study of the manuscript text from Nobel, the evolvement of the ideas about the religious manuscript writings of the early 16th century, description of the linguistic norms in the manuscript and printed liturgical texts, as well as editing of the religious texts, whose history is linked to Polissia. The issues on protograph(s), scribes, variation, and its manifestations in different parts of the Gospel still need detailed exploration.

REFERENCES

1. Akty (1848). *Akty otnosiashchiesia k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheohgraficheskoiu Komissiei* [Acts related to the history of Western Russia, collected and published by the Archaeographic Commission], 2, Sankt-Peterburg.
2. Bukhalo, O. (2020). *Nobelske Yevanheliie: 500-richnyi rukopys, yakyi napysaly na Polissi* [The Nobel Gospel: a 500-year-old manuscript written in Polissia]. *BBC News. Ukraina. 14 chervnia*. Received from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53010787>.
3. Dobrianskii, F. N. (1882). *Opisanie rukopisei Vilenskoj publichnoj biblioteki, tserkovno-slavianskikh i russkikh* [Description of the manuscripts of the Vilna Public Library, Church Slavonic and Russian]. Vilna.
4. Durnovo, N. N. (1888). *Deviatisotletie russkoi ierarkhii. 988-1888: Yeparkhii i arkhieri* [Nine hundredth anniversary of the Russian hierarchy. 988-1888: Dioceses and bishops] : Sost. po ofits. i ist. dannym N. D. Moskva.
5. *Etymolohichnyi – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* (1989) / O.S. Melnychuk (golov. red.) Kyiv: Naukova dumka. Vol. 3. Available at http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1989/EtSIUkrM_1989.pdf last accessed on 03.01.2021.
6. Giltebrandt, P. A. (1871). *Rukopisnoe otdelenie Vilenskoj publichnoj biblioteki... Tserkovno-slavianskii rukopisi. Russkie pergameny* [Manuscript Department of Vilna Public Library ... Church Slavonic manuscripts. Russian parchments]. 1. Vilna.
7. Grushevskii, A. (1903). *Pinskoe Polese XIV–XVI vv. Istoricheskie ocherki* [Pinsk Polissya XIV–XVI centuries. Historical essays]. Kiev.
8. *Historia* (2009). *Historia bielaruskai knihi* [History of the Belarusian book]. Vol. 1. Knižnaia kultura Vialikaha Kniastva Litoŭskaha / M. V. Nikalaëu; navuk. red.: V. V. Antonaŭ, A. I. Maldzis. Minsk.
9. Makarii (Bulgakov M.P.) (1879). *Istoriia russkoi tserkvi* [History of the Russian Church]. Vol. 9, 4. Period razdeleniia russkoi tserkvi na dve mitropolii. Istoriia Zapadnorusskoi, ili Litovskoi, mitropolii (1458–1596). Sankt-Peterburg.
10. Milovidov, A. I. (1910). *Rukopisnoe otdelenie Vilenskoj Publichnoj Biblioteki. Yego istoriia i sostav* [Manuscript department of the Vilna Public Library. Its history and composition]. Vilna.
11. Mironowicz, A. (2011). Monastery diecezji turowsko-pińskiej w XVI w. "Elpis". *Czasopismo katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku*. 3/23–24, 227–250.

12. Mironowicz, A. (2014). Prawosławne parafie Pińska w XVI wieku. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 5/2, 11–27.

13. Katalog (1911). *Katalog wystawki, ustroennoi Vilenskoj publichnoji bibliotekoi v pamiat' ee osnovatelja I.P. Kornilova, v den' 100-letia so dnia ego rozhdeniia* 28. VIII. 1811–28. VIII. 1911. [The catalog of the exhibition organized by the Vilna Public Library in memory of its founder I. P. Kornilov, on the day of the 100th anniversary of his birth 28. VIII. 1811–28. VIII. 1911]. Vilna.

14. Moisiienko, V. M. (2006). *Fonetychna systema ukrainskykh poliskykh hovoriv u XVI–XVII st.* [Phonetic system of Ukrainian Polissia dialects in 16th–17th centuries]. Zhytomyr.

15. Morozova, N. (2008). *Kirillicheskie rukopisnye knigi, khраниashchiesia v Vil'niuse: katalog* [Cyrillic handwritten books stored in Vilnius: catalog]. Vilnius.

16. Morozova, N. (2016). Svodnyi katalog kirillicheskich rukopisnykh knig, khраниashchiesia v Litve: Predvaritel'nye materialy [Consolidated catalog of Cyrillic handwritten books stored in Lithuania: Preliminary materials]. *Slavistica Vilnensis*, 61. 257–366. DOI: <https://doi.org/10.15388/SlavViln.2016.61.10652>.

17. *Nobelskoe* (1520). *Nobelskoe Yevangelie* [Nobel Gospel], Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. F19–35. Received from https://aleph.library.lt/F?func=direct&local_base=mab04&doc_number=000076151.

18. *Opisanie* (1879). *Opisanie tserkvei i prikhodov Minskoj yeparkhii, sostavlennoe po ofitsialno zatrebovannym ot prichtov svedeniam* [Description of the churches and parishes of the Minsk diocese, compiled according to the information officially requested from the clergy]. T.6. Pinskii uezd. Minsk.

19. *Stroev, P. M.* (1877). *Spiski ierarkhov i nastoiatelei monastyrei Rossijskoj Tserkvi* [Lists of hierarchs and abbots of monasteries of the Russian Church]. Sankt-Peterburg.

20. *Tieplowa, W.* (2006). Eparchia pińsko-turowska przed unią brzeską (XV–XVI w.). *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 13–23.

21. *Tumash, V. & Dubinets, P.* Rukopysne Nobelske Chetveroyevangeliie – naidavnisha pysemna pamiatka Ukrainskoho Polissia [Handwritten Nobel Evangeliiie – the oldest written monument of Ukrainian Polissia]. Received from http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=/148:2015-02-23-08-10-47&catid=35:news&Itemid=27/.

22. *Hnatenko, L.* (2018). *Paleohrafichno-orfografichna atrybutsiia ukrainskykh kyrylychnykh ustavnykh ta pivustavnykh kodeksiv kintsia XIII – pochatku XVII st.* [Palaeographic-Orthographic Attribution of the Ukrainian Cyrillic Uncial and Half-Uncial Codices of the Late 13th – Early 17th century]: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk: 27.00.03. Kyiv.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Акты* относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою Комиссиею. Т. 2. СПб., 1848. 440 с.
2. *Гильтебрандт П. А.* Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки... Церковно-славянския рукописи. Русские пергамены. Выпуск первый. Вильна: Издание Виленской публичной библиотеки, 1871. 230 с.
3. *Гісторыя* беларускай кнігі: у 2 т. Т. 1. Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага / М. В. Нікалаеў; навук. рэд.: В. В. Антонаў, А. І. Мальдзіс. Мінск, Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2009. 424 с.
4. *Гнатенко Л. А.* Палеографічно-орфографічна атрибуція українських кириличних уставних та півуставних кодексів кінця XIII – початку XVII ст. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство" / НАН України ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2018. 33 с.
5. *Грушевский А.* Пинское Полесье XIV–XVI вв. Исторические очерки. Киев, 1903. 393 с.
6. *Добрянский Ф. Н.* Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских. Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1882. LVI, 533 с.
7. *Дурново Н. Н.* Девятисотлетие русской иерархии. 988-1888 : Епархии и архиереи : Сост. по офиц. и ист. данным Н.Д. Москва : тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1888. 108, XXII с.
8. *Етимологічний словник української мови* / О.С. Мельничук (голов. ред.) Київ: Наукова думка, 1989. Вип. 3. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1989/EtSIUkrM_1989.pdf.
9. *Каталог* выставки, устроенной Виленской публичной библиотекой в память ее основателя И.П. Корнилова, в день 100-летия со дня его рождения. 1811 – 28 VIII. 1911. А. Г. Сыркин. Вильна: СПб. 1890–1907. 19 с.
10. *Макарий (Булгаков М. П.)*. История русской церкви. Т. 9. Кн. 4. Период разделения Русской Церкви на две митрополии. История Западно-русской, или Литовской, митрополии (1458–1596). Санкт-Петербург, 1879. 690, XX с.
11. *Миловидов А. И.* Рукописное отделение Виленской Публичной Библиотеки. Его история и составъ. Вильна, 1910. 54 с.
12. *Мойсієнко В. М.* Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. Житомир, 2006. 450 с.
13. *Морозова Н.* Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе: каталог. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. 243 с.

14. Морозова Н. Сводный каталог кириллических рукописных книг, хранящихся в Литве: Предварительные материалы. *Slavistica Vilnensis*. Vol. 61. 2016. S. 257–366. DOI: <https://doi.org/10.15388/SlavViln./2016.61.10652>.

15. Нобельське Євангеліє, 1520. 348 с. Бібліотека Академії наук Литви імені Врублевських / Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. URL: https://aleph.library.lt/F?func=direct&local_base=mab04&doc_/number=000076151.

16. Нобельське Євангеліє: 500-річний рукопис, який написали на Поліссі. Бухало Олексій. *BBC News. Ukraina*. 14 червня 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53010787>.

17. Описание церквей и приходов Минской епархии, составленное по официально затребованному от причтов сведениям. Т. 6. Пинский уезд. Минск: Тип. Б. И. Соломонова, 1879. 210 с.

18. Строев П.М. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской Церкви. СПб., Тип. М. С. Балашева, 1877. 1136 с.

19. Тумаши В., Дубінець П. Рукописне Нобельське Четвероєвангеліє – найдавніша писемна пам'ятка Українського Полісся. URL: http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=148:2015-02-23-08-10-47&catid=35:news&Itemid=27/.

20. Mironowicz A. Monastery diecezji turowsko-pińskiej w XVI w. *Elpis. Czasopismo katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku*. 2011. № 3/23–24, s. 227–250.

21. Mironowicz A. Prawosławne parafie Pińska w XVI wieku. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 2014, № 5/2, s. 11–27.

22. Тєплѡва В. Епархія піньско-туrowsка перед унією брєсєкє (XV–XVI в.). *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 2006, s. 13–23.

Оксана НІКА, д-р. філол. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

ІСТОРИЧНИЙ І МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІРИ НОБЕЛЬСЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ 1520 РОКУ

Досліджено рукопис початку XVI століття із Нобля (Пінського повіту, нині Рівненська область, Україна), що репрезентує релігійне письменство Великого князівства Литовського в історичному і мовно-культурному аспектах. Проаналізовано післямову до Нобельського

Євангелія і встановлено названі в ній історичні особи (князь Федір Іванович Ярославич, єпископ Йона), зібрано інформацію про них на основі історичних джерел і наукової літератури. Охарактеризовано 'руську' редакцію церковнослов'янської мови, вияви другого південнослов'янського впливу в тексті. Систематизовано інформацію про історію пам'ятки, яка зараз зберігається у Бібліотеці Академії наук Литви імені Врублевських (Литва).

У ході міждисциплінарного дослідження проаналізовано Нобельське Євангеліє, що досі не було предметом наукового вивчення.

Проаналізовано історичний контекст створення пам'ятки на основі післямови. Встановлено її часову та просторову локалізацію, можливу сферу функціонування і давнє зберігання раритету, переписувача (-чів), історичних осіб. Виявлено, що князь Федір Іванович Ярославич здійснював благодійницьку діяльність, фундував та підтримував церкви і монастирі в Пінському повіті. Розкрито, що єпископи Пінські та Туровські Васіан, а згодом і згаданий у післямові Йона зверталися до короля та отримали "жалованні" грамоти про те, що має бути їхня воля і благовоління на спорудження церков і монастирів.

Доведено, що аналізований рукопис із Полісся розкриває книжні традиції XVI століття, відцентровість центрів переписування текстів релігійного письменства. Схарактеризовано основні вияви другого південнослов'янського впливу в орфографії рукопису. Проаналізовано окремі орфографічні та фонетичні ознаки 'руської' редакції церковнослов'янської мови. З'ясовано, що з 60-х рр. XIX століття рукопис із Полісся був перевезений до Віленської публічної бібліотеки, у якій було засновано Рукописний відділ та укладено перші описи пам'ятки.

Ключові слова: лінгводжерелознавство, Нобельське Євангеліє, рукопис, 'руська' редакція церковнослов'янської мови, другий південнослов'янський вплив.

Дата надходження до редакційної колегії – 14.11.2022

Дата затвердження редакційною колегією – 28.11.2022

Людмила АРТЕМОВА, канд. філол. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID:0000-0002-5119-2466

**СИНКРЕТИЗМ ОБРАЗУ МІСТИЧНОЇ БАРСЕЛОНИ
(на матеріалі циклу романів Карлоса Руїса Сафона
"Цвинтар забутих книжок")**

Йдеться про дослідження домінантних образів та особливостей їх динамічного та оригінального поєднання як ключових елементів образності для створення синкретичного образу містичної Барселони, у чому розкривається неповторність авторського стилю Карлоса Руїса Сафона у циклі романів "Цвинтар забутих книжок".

Ключові слова: образ, образність, синкретизм, метафоричність, авторський стиль.

Одне з перших незабутніх вражень від прочитання романів Карлоса Руїса Сафона, яке довго залишається у пам'яті, – це непереборне бажання пройтися вулицями Барселони, звичайно сучасними, проте якимось дивним чином повернутися до тих часів, які зображені автором на сторінках його найуспішнішого літературного циклу "Цвинтар забутих книжок" ("Cementerio de los libros olvidados"), що складається з чотирьох романів "La sombra del viento", "El juego del ángel", "El prisionero del cielo" і "El laberinto de los espíritus" (2001–2016). Без сумніву, перший з них, який мав дуже цікаву історію появи, є тим твором, який захоплює при першому прочитанні і до якого хочеться повернутися, бо, з одного боку, сам текст літературного твору є цікавим для мовного аналізу, однак більше враження залишається на рівні емоційно-чуттєвого сприйняття образу Барселони початку ХХ століття, буремні часи для великого індустріального міста, яке переживає важкий період своєї історії. Біографи Сафона вказують на його захоплення Нью-Йорком (зрештою, він більшу частину свого життя прожив у США) [5], проте тексти його романів просякненні не менш інтенсивним почуттям щодо Барсе-

лони, міста, де він народився. На думку А. Тудела Санчо, "Місто постає колективним героєм історії того, що ми називаємо західною культурою, з її значущим нагромадженням і демонстрацією творінь або матеріальних, таких як собори і палаци попередніх епох, або нематеріальних, таких як видатні твори мистецтва або театру" [3, с. 181]. Ось як сам автор говорить про Барселону: *Como todas las ciudades viejas, Barcelona es una suma de ruinas. Las grandes glorias de las que se vanaglorian muchos, palacios, factorías y monumentos, insignias con las que nos identificamos, no son más que cadáveres, reliquias de una civilización extinguida* (1,242). Власне цієї цитати достатньо, щоб зрозуміти той суперечливий образ великої метрополії, де поєднані слава і руїна, визначне минуле і його слабкі відголоски в сучасності.

Услід за О. В. Єременко, ми розуміємо образ як структурну одиницю твору, в якій потенційно закладена можливість радіальних системних зв'язків, а саме образності, що передбачає використання мови у моделюванні уявлень про предмети, дії, почуття, думки, ідеї, стани душі чи будь-якого сенсорного чи екстрасенсорного досвіду, тоді як магістральними прикметами образності, як основи її синкретизму є динамічність, цілісність, диференційованість і відкритість для сприйняття органами чуття через уяву [4, с. 9–10]. Ключовими для нашої розвідки стануть поняття сенсорного досвіду і сприйняття явищ чуттєвого світу через багату уяву нашого автора.

Актуальність статті полягає в розгляді синкретизму у використанні зображально-виражальних мовних засобів для створення образу містичної Барселони Карлосом Руїсом Сафоном у його циклі романів "Цвинтар забутих книжок".

Наукова новизна полягає в тому, що ця розвідка вперше здійснюється з погляду і в ключі синкретичності образу міста у творчості письменника. **Об'єктом** виступає образність, а **предметом** є метафоричні зображально-виражальні засоби мовлення, які наповнюють і створюють цю образність. **Метою** нашої розвідки ми вважаємо довести гіпотезу про особливості динамічного, оригінального поєднання цих елементів образності для окреслення образу міста (Барселони), у чому розкривається неповторність авторського стилю Сафона.

Під терміном "синкретизм художньої образності" ми розуміємо такий семантичний ореол, коли йдеться про специфічну єдність компонентів художнього твору, нестаточне злиття рідно-рідних елементів тексту, які зберігають свої якості [4, с. 10].

Існує декілька смислових площин, в яких постає перед читачем місто в цих романах Сафона. Перший план – це гама кольорів: чорний (темний), сірий (як відлуння психологічного стану героїв): ... *ascendían la vieja carretera que escalaba la montaña de Montjuic y más de uno contaba que, al vislumbrar la silueta del castillo recortándose en lo alto contra las nubes **negras** que reptaban desde el mar, había sabido que nunca más volvería a salir de allí con vida* (3, 95). Ідея смерті (*не вийти живим*), що переплітається із чорним кольором хмар, які уподібнюються до звірів, що деруться вгору від моря до замку. *Lo seguí hasta el portal y lo vi partir bajo la llovizna, apenas un hombrecillo cargado con el mundo a hombros mientras la noche, más **negra** que nunca, se desplomaba sobre Barcelona* (3,61). Темна як ніколи ніч, що навалюється на місто, доповнюється постійним дощем, який, як кара божа, падає з неба. Або темний колір як складова частина цієї безкінечної чорноти: ... *dos puntos de luz hundiéndose en un **pozo de negrura*** (3, 292); чи як знак самотності, порожнечі: *Maurivio Valls ... contempló el desfile de calles **negras** y desiertas de aquella Barcelona maldita que tanto detestaba ...* (3, 178). Ці перші приклади, як і власне більшість наступних, будуть пробуджувати ряд асоціацій в уяві, тому що Сафон поєднує різні метафоричні образи (кольорів, води, неба, міста, постійного руху, перетікання), коли є неможливим вичленити один певний через їхнє тісне переплетіння. Синкретизм у зображенні явищ психіки зумовлений різноспрямованим рухом людських переживань, душевних порухів і їх видозмін, це метод зображення внутрішнього світу людини [4, с. 11]: *Desgranaban los primeros días del verano de 1945 y caminábamos por las calles de una Barcelona **atrapada bajo cielos de ceniza** y un sol de **vapor** que se **derramaba** sobre la Rambla de Santa Mónica en una **guirnalda de cobre líquido*** (1,13).

Якщо ми повернемося до поняття "темного", то у словнику RAE так визначено значення прикметника **oscuro**: 1) que carece de luz o claridad; 2) de color que se acerca al negro; 5) incierto, de

modo que infunde temor, inseguridad o desconfianza; 6) desconocido, misterioso; 8) triste, sombrío. І від нейтрального денотативного значення, як в наступному реченні: *...dejé para siempre el que había sido mi hogar para perderme en las calles **oscuras** y solitarias de la ciudad* (2, 66). Водночас "темний" забарвлюється почуттям самотності, а далі це вже невідворотня небезпека, де живе страх, який нашіптує, свистить, вдивляється очима підїздів: *Pasamos corriendo frente a la Casa de la Misericordia y la Casa de la Piedad, desoyendo miradas y susurros que silbaban desde portales **oscuros***. (3, 106); як зрадливий, непевний вечір, ніч: *Aquella noche primeriza de verano, caminando por ese **anochecer oscuro** y **traicionero** de Barcelona* (3, 221). Звичайним у Сафона буде вживання цього постійного епітета щодо ночі чи вечора, і в цілому, і метафорично до того відчуття, що супроводжує вічно темну сторону життя героїв, яка занурена у лоно міста. Цікавим у цьому сенсі є коментар Х. Ф. Гонсалеса Ромеро про те, що міста за своєю суттю не є місцем щастя: (...) *focos de vida que, sin embargo, fueron desde un principio situados por la poesía y la literatura de la época al margen de la felicidad, figurada o soñada siempre extramuros de los burgos* [2, 47].

А потім темний переходить у похмурий *tenebroso* з відтінками туги, жагури: *Sin más familia que aquella **tenebroso** Barcelona, el periódico se convirtió en mi refugio...* (2, 61). *La Barcelona de sus sueños se había transformado en una ciudad hostil y **tenebroso**, de palacios cerrados y fábricas que soplaban **aliento de niebla** que envenenaba la piel de **carbón** y **azufre*** (1, 312). Другий приклад чудово відображає авторський стиль злиття декількох відчуттів для створення об'ємного образу: це і вороже, і похмуре місто, яке дихає туманом, що отрує вугіллям і сіркою. За словниковими значенням РАЕ, *tenebroso* має референцію до темного, проте із прирощенням за інтенсифікацією значення: 1) *oscuro*, *cubierto de tinieblas*; 2) *sombrío*, *tétrico* і підводить нас до іншого епітета *lugubre*: 1) *fúnebre*, 2) *sombrío*, *profundamente triste*: *...a Vidal se le escapaba ese **lúgubre** y macilento encanto que tenían las pensiones de baratillo en la Barcelona de la época* (2, 27). Звичайно, оксиморон *lúgubre encanto* можна поширити на всю Барселону, яку малює нам автор.

Для створення проміжного напівтону між п'ятьмою і світлом Сафон вдається до сірого: *Bea me observaba tensa, mirando por encima del hombro a los transeúntes que se delizaban a nuestra espalda en soplos de gris y de viento (1,271). El aliento helado de la tormenta arrastraba el velo gris que enmascaraba el contorno espectral de palacetes y caserones enterrados en la niebla (3, 274).* Розглянуті приклади створюють чотиривимірний метафоричний простір, де є просторові відчуття (поверх плечей, за нашими спинами, примарні контури вілл), емоційні (напружена), персоніфікована (дихання, тягнути) і тактильні (морозний). В іншому випадку замість сірого виникає опозиція чорного і білого: *En mis sueños, la silueta encapuchada de una parca de vapor cabalgaba sobre Barcelona, sosteniendo en sus hilos negros cientos de pequeños ataúdes blancos que dejaban a su paso un rastro de flores negras ... (1,415).* Чорні нитки, білі домовини, чорні квітки – складається враження, що авторський намір полягає у протиставленні п'ятьми світла, проте ключові образи смерті переважають у цьому контексті, і чорний виступає як всепоглинальний, всеохопний у цьому контексті.

Мова йде саме про ті складові частини у структурі художнього твору, що визначають домінанти образності як системи та її ключові компоненти. *Метафоричний компонент* полягає в конструюванні механізму метафоричного бачення дійсності, у своєрідному переносі, що виникає в результаті транспонування слова з предметного плану в образний за допомогою частіше імпліцитного порівняння. При цьому переносне значення утворює прихований, внутрішній, інакомовний план художньої свідомості [4, с. 12].

У цьому контексті буде цікавим протиставлення чорного не білому, а червоному, яке, на наш погляд, має ефект нагнітання, інтенсифікації, наприклад: *La sede del diario se alzaba tras el bosque de ángeles y cruces del cementerio del Pueblo Nuevo, y de lejos su silueta se confundía con la de los panteones recortados sobre un horizonte apuñalado por centenares de chimeneas y fábricas que tejían un perpetuo crepúsculo escarlata y negro sobre Barcelona (2, 9–10).* Це речення, взяте з перших абзаців "Гри янгола", з одного боку, занурює читача в багатий ідіостиль Сафона, а

з іншого, створює ту неповторну атмосферу міста з "хатців з ангелів і хрестів", "кладовища і пантеонів", "горизонту, прорізаного димарями" і "багряно-чорними вічними сутінками". Або: *Un cielo escarlata cubría una Barcelona negra y tramada de siluetas oscuras y afiladas* (1, 221). Якщо це не просто червоний, то це багряний, або ще це колір крові: *Cerré los ojos un instante y conjuré una imagen, un manto de nubes negras derramándose sobre la ciudad en la lluvia, un hombre que caminaba buscando las sombras con sangre en las manos y un secreto en la mirada* (2, 15). Скільки образів одночасно малює уява, де точками відліку виступають "закриті очі, полог з чорних хмар, дощове місто, тіні, закривавлені руки". Іншим відтінком червоного буде: *Se desplomó la tarde casi a traición, con un aliento frío y un manto púrpura que resbalaba entre los resquicios de las calles* (1, 208).

На відміну до засилля "всіх відтінків чорного", світло рідко з'являється на сторінках цих романів. На думку W. Drews, у творах К. Руїса Сафона Барселона постає "sórdida y misteriosa ... con aire de miseria y ruina ... húmeda y deteriorada ... contrastada con el blanco de pureza" [1, с. 93–99]: *Más allá, en un lienzo de luces que ascendía por las colinas, yacía Barcelona* (3, 215). І це світло не тут, зараз, а десь там, воно майже недосяжне, як і сонце: *El sol brillaba todos los días y arrancaba aristas de brillo y sombra en las fachadas de una Barcelona transparente ...* (3, 299), *Aquel día salió el sol y una brisa limpia que venía del mar tendió un cielo brillante y acerado que dibujaba sombras alargadas al paso de la gente* (1, 230). Навіть у цих окремо взятих прикладах із двох різних творів можемо відчутти тенденцію: сонце яскраве (проте сталеве) і тіні, які постійно його супроводжують, є його невід'ємною частиною. Місто, у сприйнятті автора, живе занурене у постійний морок: ... *por una Barcelona limpia y soleada que casi había olvidado* (3, 309). Це пошук тієї Барселони втраченої, світлої, ілюзорної: "un espacio idílico, "natural" o bucólico, inscrito en las frescas riberas a la sombra protectora de la floresta, espacio este al que el imaginario de los poetas ... ha dirigido siempre el deseo de recuperación de una supuesta felicidad perdida" [3, с. 181].

Ще одна домінуюча складова частина образу міста – це **туман**, *niebla* o *bruma*, які, за визначенням RAE, є *nube muy baja*,

que dificulta la visión según la concentración de las gotas que la forman i niebla, especialmente la que se forma sobre el mar відповідно. Завдяки своєму розташуванню на п'яти пагорбах і на березі Середземного моря, погода у місті зумовлена цими двома особливостями. Однак ми, звичайно, будемо розглядати туман не як метеорологічне явище, а як ознаку невідомого, загадкового: *Nuestro viaje nupcial se limitó a tomar el funicular del Tibidabo y subir a contemplar Barcelona desde las terrazas del parque, una miniatura de nieblas* (1, 463). Сафон порівнює Барселону з "мініатюрою з туману", ніби вважаючи його одним зі складових частин образу міста. Проте частіше воно занурюється в туман, що піднімається над водою: *Al llegar a la calle Arco del Teatro nos aventuramos camino del Raval bajo la arcada que prometía una bóveda de bruma azul* (1, 27). *A ambos lados de la calle se abrían callejones angostos y sepultados en bruma que albergaban una retahíla de prostíbulos de decreciente caché* (2, 36). В останньому прикладі туман є димом промислового міста, який, як змія, повзає містом, маскуючи його вулиці, аби схоронити вузькі провулки з їхніми борделями. Він несе загрозу, він небезпечний. І ще є **neblina** (niebla poco espesa o baja), або імла, серпанок: *Aquel domingo, las nubes habían resbalado del cielo y las calles yacían sumergidas bajo una laguna de neblina ardiente* (1, 27). *Las calles vestían una neblina azulada y destellos de cobre despuntaban sobre los tejados de la ciudad vieja* (3,332). *Estaba cruzando la calle Mallorca cuando vi las luces de un tranvía acercándose en la neblina del alba* (2, 107). Можемо відзначити, як щільно у свідомості автора ця імла пов'язана із вуличками міста, з хмарами, з морем, вони нагадують живий організм, який заповнив міський простір.

Так само, як і туман, що є домінантним образом, Барселона – це море і вода, тобто вона занурюється у потік води, який може бути дощиком (llovizna), дощем (lluvia), зливою (aguacero) і грозою (tormenta): *Aquella tarde de bruma y llovizna* (1,37) → *Las calles desoladas sangraban bajo la lluvia* (1,495). *Hicimos el trayecto en silencio mientras Barcelona se desdibujaba bajo la lluvia* (3, 283): дощ, який ллє на безлюдні вулиці; місто, яке зникає, розчиняється в дощі. Ця вода не змиває бруд із вулиць міста,

просто наповнює його ще однією субстанцією. Пропонуємо розглянути уривок із роману "Гра янгола", який передусе зустрічі героя з його коханою жінкою і передвіщає її характер: *Aquella tarde el cielo estaba sembrado de **nubes negras** que cabalgaban desde el mar y se anudaban sobre la ciudad. ...se avecinaba una **tormenta** estival de considerable envergadura. (...) Para cuando me adentré en el andén a esperar la llegada del tren, la **lluvia** ya golpeaba con fuerza la bóveda de la estación y la noche pareció precipitarse de golpe, apenas interrumpida por las llamaradas de luz que estallaban sobre la ciudad y dejaban un rastro de ruido y furia. (...) El **aguacero** caía con fuerza y la línea de taxis que había a las puertas de la estación se había **evaporado**. (...) Al amparo de aquel paraguas nos aventuramos bajo el **diluvio** rumbo a casa de torre. La **tormenta** se había llevado el alumbrado, y las calles estaban sumidas en una oscuridad líquida* (2, 134–136). Образ міста під час літньої зливи створюється з амальгами компонентів: це і колір, і світло (*nubes negras, la noche, llamaradas de luz, oscuridad líquida*), це сила (*golpear/caer con fuerza*), це звуки (*el eco de relámpagos, estallar, rastro de ruido*), це відчуття (*furia*), оживлення усіх складових елементів (*el cielo siembran las nubes, las nubes cabalgan y se anudan, el viento huele a polvo, la lluvia golpea, la noche se precipita, la luz interrumpe y deja rastro, las taxis se evaporan, la tormenta lleva el alumbrado*). Місто як жива матерія, яка здається більш живим, ніж чоловік і жінка, чия зустріч розгортається на тлі цього потопу.

О. В. Єременко вказує на те, що стильовий синкретизм пов'язаний з індивідуальними стилями авторів [4, 10], у нашому випадку з багатою образністю Сафона: *Al asomarme al portal, las calles languidecían ocultas bajo un **manto azulado** que lamían las sombras y los **charcos que la llovizna** había sembrado durante la noche. ... las escaleras del metro **exhalaban** un lienzo de **vapor tibio** que ardía en **luz de cobre**. ... Estaba amaneciendo y un **filo de púrpura rasgaba** las nubes y **salpicaba** las fachadas de los palacetes y caserones señoriales que flanqueaban la avenida del Tibidabo* (1,172). Місто живе у кожному своєму прояві: вулиці тьмяніють і чахнуть; їх огортає манти з тіней; дощ, який засіває вулиці калюжами; метро, яке видихає теплий пар; пурпуровий світанок,

який шматує хмари і "забризкує" фасади. Всі почуття задіяні для створення об'ємного образу: зорові **manto azulado, luz de cobre, filo de púrpura**; тактильні: **vapor tibio**. Вони сплітають всі домінанти образності автора (кольори, тіні, дощ, ніч, серпанок, світло): *Degranaban los primeros días del verano de 1945 y caminábamos por las calles de una Barcelona atrapada bajo cielos de ceniza y un sol de vapor que se derramaba sobre la Rambla de Santa Mónica en una guirnalda de cobre líquido* (1, 13).

Ці приклади також показують нам ще одну складову синкретизму образності романів: це матеріал, який дає читачеві не один образ, а одразу декілька за асоціаціями: *Era una noche fría, de viento que cortaba y cielo de alquitrán* (1, 105). *Al rato, el alba esparció de ámbar el cielo y Barcelona se encendió de luz* (1, 562). *Un sol acerado arrancaba ecos de cobre al horizonte de tejados y campanarios del barrio gótico* (1, 192). *Tendría que estar en la montaña, no en Barcelona respirando nubes de lejía y carbon* (1, 466). *...que el mar de aquel noviembre era una balsa de plomo fría y hostil* (1, 551). *Nos bajamos del autobús en la esquina de Gran Vía y paseo de Gracia bajo el cielo de ceniza que se comía la luz* (3,270). *... de palacios cerrados y fábricas que soplaban aliento de niebla que envenenaba la piel de carbón y azufre* (2, 217). Це смола, бурштин, сталь, мідь, хлорка, вугілля, свинець, попіл, сірка: небо кольору смоли чи бурштину, чи попелу; або сталеве сонце; або море холодного і ворожого свинцю, або подих туману з вугілля і сірки. Коли вони збираються в такий перелік, то складається враження, що мова йде про пекло, а не про прекрасне стародавнє місто на березі моря. І сам автор нам дає свою оцінку Барселони, називаючи її іноді "проклятим містом": *Mauricio Valls ... contempló el desfile de calles negras y desiertas de aquella Barcelona maldita que tanto detestaba* (1, 178). *Olvidado y desatendido, el jardín de columnas y torres hacía pensar ahora en un edén maldito* (2, 180). А ще вона може бути "відьмою": *Esta ciudad es una bruja. Se le mete a uno en la piel y le roba el alma sin que uno se dé ni cuenta* (1, 561). *Me vi a mi mismo caminando por las calles de aquella Barcelona embrujada de la mano de Bea* (1,548). *Se encontró con una ciudad de tinieblas, en la que mi padre ya no vivía, pero que seguía embrujada por su recuerdo y su*

memoria en cada rincón (3, 41). Однак нам здається, що Сафону не обов'язково вживати цю відкриту оцінку, достатньо змалювати місто через попередні домінуючі образи, щоб відчувати холод, темноту і зловісність цього місця.

Ми приходимо до висновку, що домінуючими для створення образності у циклі романів "Цвинтар забутих книжок" є темні кольори, туман, вода, матеріал [4, с. 14]. Ужиті у поєднанні з певними художніми прийомами, вони є підґрунтям для поширення синкретичності. Саме своєрідність художніх прийомів у творчості Карлоса Руїса Сафона (багатство зображально-виражальних засобів мовлення, а саме використання епітетів, метафор, алегорій, стилістичних прийомів, підтексту) не лише визначає індивідуальний стиль письменника, а й демонструє багатоспрямованість цієї образності, способів її формування і сприйняття читачем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Drews W.* Arquitectura en prosa, Bogotá: Universidad de los Andes: Ediciones Uniandes, 2016. 219 p.
2. *González Romero J. F.* Arquitectura industrial de Oviedo y su área de influencia: una realidad dúplice. Gijón: TREA, 2011. 207 p.
3. *Tudela Sancho A.* La ciudad en la memoria: desafíos para la educación patrimonial y cultural: En Educación y patrimonio cultural. Fundamentos, contextos y estrategias didácticas: Coord. Cambil Hernández M., Tudela Sancho A. M. : Pirámide, 2017. Pp. 177-199.
4. *Єременко О. В.* Синкретизм художньої образності в українській прозі другої половини XIX – початку XX ст. Автореф. ... д-р філол. наук: 10.01.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. 39 с. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1693/1/O_Yeremenko_/SHOUP_GL.pdf.
5. https://www.biografiasyvidas.com/biografia/r/ruiz_zafon.htm.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Ruiz Zafón, C.* La sombra del viento. Barcelona: Planeta, 2002. 565 p.
2. *Ruiz Zafón, C.* El juego del ángel. Barcelona: Planeta, 2021. 667 p.
3. *Ruiz Zafón, C.* El prisionero del cielo. Barcelona: Planeta, 2016. 385 p.

Liudmyla ARTEMOVA, PhD, Associate Prof.,
Kyiv Taras Shevchenko National University,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID:0000-0002-5119-2466

SYNCRETISM OF THE IMAGE OF ENIGMATIC BARCELONA
(Based on the Series of Carlos Ruiz Zafon's Novels
"The Cemetery of Forgotten Books")

This article deals with means to form the syncretism in creating the image of enigmatic and sombre Barcelona in the series of novels "The Cemetery of Forgotten Books" written by Carlos Ruiz Zafón. The image appears as the structural novel unit where the language with its expressive metaphoric means is used to suggest the notions of things, actions, feelings, ideas, mood and any living experience where the imagination with its integrity, agility, difference and openness forms the base of syncretism. Our aim was to confirm the original and dynamic of these stylistic means brilliantly combined to delineate the mysterious image of Barcelona with the distinctive and peculiar author's style of Zafón. We notice the fusion of them while their unique qualities and characteristics are kept untouched. We came to the conclusion that the prevalent to construct the metaphoric context are dark colors (black, grey), reigning darkness against almost defeated light, fog (mist, veil), water (sea and endless rains) and the different materials (like steel, cooper, coal, lead, etc.) It is the originality of artistic methods in Zafón's work (richness of linguistic means, namely the use of epithets, metaphors, allegories, stylistic resources) not only determines the individual style of the writer, but also emphasizes the multidirectionality of this imagery, ways of its creation and perception by the reader.

Keywords: *image, figurativeness, metaphoric, syncretism, author's style.*

REFERENCES

1. *Drews, W.* Arquitectura en prosa, Bogotá: Universidad de los Andes: Ediciones Uniandes, 2016. 219 p.
2. *González Romero, J. F.* Arquitectura industrial de Oviedo y su área de influencia: una realidad dúplice. Gijón: TREA, 2011. 207 p.
3. *Tudela Sancho, A.* La ciudad en la memoria: desafíos para la educación patrimonial y cultural: En Educación y patrimonio cultural. Fundamentos, contextos y estrategias didácticas: Coord. Cambil Hernández, M., Tudela Sancho, A. M. : Pirámide, 2017. Pp. 177–199.

4. *Yeremenko, O. V. Synkretyzm khudozhnoi obraznosti v ukrainskii prozi druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. Avtoref. ... d.filol. nauk: 10.01.01. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2008. 39 s. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1693/1/OYeremenko/SHOUP_GI.pdf.*

5. https://www.biografiasyvidas.com/biografia/r/ruiz_zafon.htm

Дата надходження до редакційної колегії – 30.11.2022

Дата затвердження редакційною колегією – 16.12.2022

Оксана ЗОСІМОВА, канд. філол. наук, доц.,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5446-2222

ШЛЯХИ ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ "КАЗКИ ПРО ЖАРТ-ПТИЦЮ..." ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА

Розглянуто шляхи відтворення культурно маркованої лексики в англо-мовному перекладі "Казки про Жарт-Птицю..." Всеволода Нестайка. З'ясовано, що перекладач твору В. Барішев, як правило, вдається до використання стратегій адаптації та спрощення, що в більшості випадків є виправданим через вік потенційної читачької аудиторії, недоречність переобтяження казки транскрибованими іншомовними реаліями з поясненнями, які б ускладнювали сприйняття твору дітьми, могли спричинитися до втрати динамічності сюжету. Деякі з індивідуальних авторських неологізмів, позначених яскравим національним колоритом, технічно неможливо відтворити засобами англійської мови, тож перекладач змушений був застосовувати прийоми опущення чи заміни, використовувати функціональні аналоги та ситуативні відповідники. У процесі перекладу ономастичних реалій, зокрема імен головних героїнь, В. Барішев, попри певні неточності, досить вдало застосував творчий підхід, сформувавши в англомовній версії тексту цілісну антропонімну мікросистему, що відповідає жанровій специфіці казки.

Ключові слова: культурно маркована лексика, реалії, переклад, казка, функціональні аналоги (уподібнення), ситуативні відповідники.

Постановка проблеми. Відтворення реалій є завжди актуальною проблемою перекладу, оскільки передати значення національно маркованої лексики засобами іншої мови – це, як правило, складне завдання, що вимагає від перекладача вдумливості, філологічної майстерності, глибокого знання культури обох народів – носіїв мови-джерела та мови перекладу. Вельми складним завданням є відтворення реалій у процесі перекладу дитячої літератури. З огляду на вік читачької аудиторії, особливості світо-

сприйняття, притаманні дітям, жанрову специфіку текстів, перекладачеві потрібно максимально уважно та творчо підходити до питання відтворення значень різноманітних етнем. Цілком імовірно, що в багатьох випадках доводиться жертвувати культурним колоритом й адаптувати іншомовні реалії для того, аби забезпечити легке розуміння сюжету дітьми, уникнути переобтяження тексту транскрибованими чи не досить природними для мови перекладу калькованими лексемами. Питання полягає в тому, наскільки виправданими є такі трансформації в кожному конкретному випадку, наскільки органічним і цілісним залишається текст після відповідних змін та чи не втрачає він загалом тієї етнокультурної маркованості й індивідуальної авторської неповторності, що є прикметними рисами будь-якого якісного художнього твору, вартого читання й перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природно, що шляхи відтворення реалій досить часто є предметом уваги науковців, зокрема сучасних. Способи та прийоми перекладу культурно маркованої лексики на матеріалі текстів художньої літератури досліджували А. Дурманенко (французький переклад роману Любка Дереша "Культ") [2], О. Зосімова (англомовні переклади поем Т. Шевченка "Катерина" та "Наймичка"; у співавторстві з О. Піскун [5]; переклад англійською мовою повісті Марка Вовчка "Інститутка"; у співавторстві з Ю. Лисянською [4]), М. Нечипоренко (переклади романів Ю. Андруховича англійською й польською мовами) [10], Ю. Чала (переклади українською мовою творів англійських прозаїків і драматургів Вікторіанської доби) [11] та ін.

Особливо цікаву групу культурно й стилістично маркованої лексики становлять реалії казкового тексту, які також неодноразово привертали увагу дослідників. Так, відтворення ономастичних реалій (імен героїв та інших онімів) українських казок французькою мовою вивчала М. Венгрєнівська [1]. Н. Лепухова досліджувала переклад лінгвокультурем на матеріалі німецьких літературних казок Е. Т. А. Гофмана та В. Гауфа [8]. У дисертаційному дослідженні Н. Кушини, присвяченому проблемі відтворення етномовного компонента українських народних казок в англомовних перекладах [7], представлено ґрунтовний аналіз

різних способів відтворення етнем у перекладі. У цій роботі пропонується "методика етномовного підходу до перекладу народної казки як макроодиниці дослідження з акцентом на її лінгвостилістичних, структурно-конотативних, композиційно-жанрових, інтонаційно-синтаксичних особливостях" [7, с. 4]. Н. Карпенко та М. Клавкіна також досліджували відтворення національно маркованої лексики в перекладі українських народних казок англійською мовою та дійшли висновку, що найбільш частотними й вдалимими способами перекладу реалій є "транскодування з тлумаченням слів у виносках або ж описовий переклад" [6, с. 82].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри увагу науковців до окресленої проблеми, відтворення реалій українських казок іншими мовами, насамперед англійською, залишається вельми актуальним питанням в умовах зростання інтересу до нашої культури та потреби перекладу в царині різних жанрів літературних текстів. Зокрема, надалі потребують фахового вивчення особливості відтворення реалій у процесі перекладу авторських казок, які також є яскравим відображенням національної культури, але досить рідко були об'єктом спеціальних філологічних студій у цьому аспекті.

Формулювання мети статті. Мета цієї студії – визначити шляхи відтворення культурно маркованої лексики в англійськомовному перекладі "Казки про Жарт-Птицю..." Всеволода Нестайка. Основні завдання дослідження вбачаємо в тому, щоб окреслити стратегії, методи та прийоми відтворення значень етномаркованих елементів тексту, а також з'ясувати, які чинники зумовили вибір певних способів перекладачем та наскільки виправданими є застосовані трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливе зацікавлення одразу викликає переклад ономастичних реалій, яких досить багато в аналізованому тексті. Неабияка творча уява автора казки дозволила йому вигадати низку оригінальних, подекуди чудернацьких імен персонажів, які мають певну культурну маркованість і викликають значні труднощі в процесі перекладу. Головні герої казки – семеро братів, кожного з яких названі батьки наділили певним чарівним умінням: *Чарівник-Будівник, Чарівник-Садівник, Чарівник-Годівник, Чаклун-Красотун, Одівець-Кравець,*

Майстер-Видумляйстер та *Літун-Плавець-Ходило* [9]. В оригіналі, як бачимо, ці імена створено передусім за допомогою прийому римування (за винятком останнього імені). Основним елементом більшості імен є компонент "чарівник" ("чаклун"), який вказує на магичні здібності героїв. У двох іменах задіяно інші компоненти: "майстер", що римується з кумедним індивідуально-авторським неологізмом "видумляйстер", та "одівець", що найімовірніше утворений від розмовної форми дієслова "одівати" ("одягати"), адже саме цим умінням володіє чарівник-кравець. Найбільш оригінальним і дотепним є ім'я молодшого брата, що складається з трьох слів із суто українськими розмаїтими суфіксами: *Літун-Плавець-Ходило*. Ім'я вказує на здатність героя миттєво створювати різні казкові засоби пересування (летючі кораблі тощо) та керувати цим транспортом. Не маючи змогу буквально відтворити такі своєрідні імена, зокрема використати в кожному риму й застосувати словотворчі засоби, аби, наприклад, доречно скалькувати лексему "Видумляйстер", перекладач Василь Барішев вдається до певного спрощення імен і створює в англійській мові відповідники, які є менш оригінальними, однак чітко характеризують героїв, підкреслюють їхні чарівні здібності та, головне, являють собою цілісну й логічну мікросистему імен: *the Magic Builder, the Magic Gardener, the Magic Cook, the Magic Beautifier, the Magic Tailor, the Magic Craftsman* та *the Magic Traveler* [14, с. 76–77].

Вельми цікавим є підхід, обраний перекладачем для відтворення імен сестер-сміяниць, у яких закохуються брати-чарівники. В оригіналі казки їхні імена складаються, за винятком першого, з поширених старовинних і сучасних українських жіночих імен, зокрема їхніх гіпокористичних форм, а також римованих прикладок, які характеризують дівчат, а саме: *Веселиця Прекрасна, Олена Вчена, Галя-Ткаля, Надійка-Водійка, Томка-Агрономка, Варка-Куховарка, Одарка-Перукарка* [9]. Цілком виправдано, на нашу думку, перекладач відмовляється від транскрибування особових імен, які мало про що скажуть іншомовному читачеві й не дадуть можливості застосувати риму. Натомість В. Барішев створює оригінальні англійські відповідники, що не містять онімів, а складаються з двох елементів. Граматич-

но головний компонент – це іменник-апелятив із додаванням не притаманних англійській мові (а властивих радше латинській) закінчень, що вказують на жіночий рід. Другий елемент імені – прикметник або інший іменник в атрибутивній функції. Обидва компоненти імені характеризують героїнь, а їхня смислова єдність також підкреслюється за допомогою фонетичного прийому алітерації, який застосовано в більшості випадків: *Belle Beautia*, *Slick Smartia*, *Pearly Perfectia*, *Slim Speedia*, *Prune Floria*, *Nice Nectaria*, *Sweet Charmia* [14, с. 86, 106–112]. Як бачимо, ім'я *Belle Beautia* – відповідник українського *Веселиця Прекрасна* – ґрунтується, до того ж, на використанні двох синонімів: лексема 'belle' (запозичення з французької) також означає в англійській "красуня". Звісно, не всі ці імена є абсолютно вдалим перекладом. Найбільше запитань викликає відповідник *Slick Smartia* (*Олена Вчена*). Вочевидь, перекладач так само хотів застосувати два синоніми, утворивши іменник *Smartia* від 'smart' (розумний, тямущий) та використавши означення *Slick*. Однак прикметник 'slick' (розумний) здебільшого має в англійській мові негативну конотацію й означає "вмілий та ефективний, але часто нещирий або нечесний" [13]. Тобто таке ім'я може певною мірою дезорієнтувати дитину, яка читає казку в перекладі, – Олена-Вчена буде асоціюватися радше зі спритністю й хитрістю, ніж розумом.

Не надто інформативним є ім'я *Pearly Perfectia*. Якщо українське ім'я *Галя-Ткаля* певною мірою натякає, що дівчина вміє вправно шити (принаймні працювати з тканиною), то англійський відповідник вказує на досконалість (*Perfectia* – від 'perfect'), а прикметник 'pearly' (оздоблений перлинами; перламутровий), здається, вжито лише для краси та алітерації. Так само відповідник імені Одарки-Перукарки *Sweet Charmia* радше асоціюється із чарівністю (привабливістю) героїні, а не тим фактом, що вона може причепурити, тобто зробити привабливими, інших. Хоча, звісно, контекст заповнює ці прогалини й допомагає зрозуміти, які здібності мають сестри, а їхні англійські імена, вигадані перекладачем, безумовно, є дуже гарними й вписуються в загальну парадигму.

Цілком вдалими можна вважати, на наш погляд, відповідники імен *Prune Floria* (*Томка-Агрономка*) і *Nice Nectaria* (*Варка-Куховарка*), адже в казці героям доводиться шукати їжу в саду з

химерними рослинами й готувати її саме з "фруктів-овочів" [9]. Та й репліки героїв і пояснення в контексті дають можливість зрозуміти, що одна сестра чудово знається на вирощуванні рослин, а друга вміє куварити. Так само не викликає заперечень переклад імені Надійки-Водійки як *Slim Speedia*, що в англійській мові акцентує швидкість. Доданий прикметник 'slim' (струнка), звісно, вигаданий перекладачем, аби знов-таки застосувати прийом алітерації та створити однотипні імена, проте це означення аж ніяк не є чужорідним, позаяк усі сестри є стрункими красунями, а стрункність і швидкість поєднуються цілком гармонійно.

Також досить вправно В. Баришев відтворив у перекладі імена названих батьків, які виховали братів-чарівників: *did Мудрило – Grandpa Wisehead*, *баба Лагода – Grandma Concordia* [14, с. 73]. Ім'я доброї бабусі перекладено за допомогою латинського імені давньоримської богині згоди та ладу в суспільстві Конкордії, яке використовується в англійській мові (*Concordia*) [12]. Для відтворення імені діда, яке в українській мові є дериватом від прикметника "мудрий" із типовим українським суфіксом *-ил*, перекладач застосував застаріле англійське слово, що складалося з двох основ ('wise' (мудрий) + 'head' (голова)) й позначало мудру людину [15]. Аналогічний прийом застосовано для перекладу імені старого Чарівника-Жартівника, який допомагав братам, а саме: *Нежурись – Merrythought* ('merry' (веселий) + 'thought' (думка)) [14, с. 81]. Словоскладання є поширеним способом словотвору в англійській мові й часто застосовується для творення прізвиськ, смислових імен героїв літературних творів (насамперед у дитячій літературі), тому цілком природно, що перекладач казки нерідко вдається саме до цього способу відтворення ономастичних реалій.

Водночас у певних випадках В. Баришев уникає словоскладання. Так, відтворюючи назву міста-саду *Радоград*, яке наприкінці казки будують щасливі брати зі своїми нареченими, перекладач використовує двослівний відповідник *Joy City* ("Місто Радощів"), який, вочевидь, буде більш прийнятним і звичним варіантом в англійській мові, де слово 'city' часто є окремим елементом назв міст або їхніх прізвиськ, як-от: *New York City* (м. Нью-Йорк), *Oklahoma City* (м. Оклахома), *Sin City* (прізвись-

ко Лас-Вегаса) *Rain City* (прізвисько Сіетла) та ін. [див. також: 16, с. 58]]. Аналогічно перекладено назву казкового міста *Непрацюй-Веселись* – як *Fun City* ("Місто Розваг"). Зрозуміло, що відтворити суто українську назву, що складається з двох дієслів-синонімів і є характерною для наших казок, засобами англійської мови досить складно – назва була б надто громіздкою й неприродною. Тому перекладач зберігає зміст цієї реалії й адаптує її для іншомовного читача.

Аналізуючи відтворення ономастичних реалій у перекладі казки В. Нестайка, не можна оминати увагою ім'я *Жарт-Птиці*, яка єдина може повернути братам-чарівникам здатність сміятися й радіти життю. В оригіналі твору це вигадане автором ім'я, що ґрунтується на грі слів *жар* – *жарт*, є прозорою алюзією на образ Жар-Птиці – казкового птаха "сонячного царства із сліпучо золотавим, мов жар, пір'ям" [3, с. 217], який добре відомий українським читачам. Жар-Птицю вважають у нашій міфології символом щастя, "чогось величного, ідеального" [3, с. 217]. В англійській мові гру слів застосувати неможливо через абсолютну відмінність слів-відповідників українських лексем *жар* і *жарт*. Казковий образ є екзотизмом, який потрібно роз'яснювати, тож автор перекладу обирає аналог, більш зрозумілий англословному читачеві, а саме *the Bliss Bird* – дослівно "Птах блаженства / щастя / радості". Отже, за своїм значенням ці образи цілком збігаються, адже Жарт-Птиця здатна повернути героям радість життя й зробити їх щасливими. За своєю формою словосполучення *the Bliss Bird* також є дуже вправно побудованим, оскільки ґрунтується, зокрема, на застосуванні улюбленого перекладачем прийому алітерації. Прикметно, що В. Баришев розширив назву казки, яка в англословній версії має такий вигляд: "A Tale of the Young Magicians and the Bliss Bird." Імовірно, що в такий спосіб перекладач прагнув створити більш привабливу, певною мірою "рекламну" назву. Якщо в оригіналі казки атрактивну функцію виконує саме ім'я Жарт-Птиці ("Казка про Жарт-Птицю..."), адже допитливому читачеві одразу захочеться дізнатися, що це за "нова" казкова істота й чим вона відрізняється від знайомої всім Жар-Птиці та пов'язаних із нею сюжетів. Імовірно, в англословній версії твору, аби назва не була надто абстрактною й "до-

рослою", анонсуючи пошуки щастя/блаженства, перекладач починає заголовок зі згадки про юних чарівників, що має одразу натякнути потенційній дитячій аудиторії про чарівні пригоди й пошуки.

Текст казки В. Нестайка містить чимало класичних слів-реалій, що традиційно вживаються в українських народних казках – це позначення всіляких чарівних предметів, засобів пересування тощо. Перекладено їх також традиційно: де це можливо, застосовано калькування: *летючий корабель* – *flying ship* [14, с. 81]. У багатьох випадках використано описовий переклад: *скатерть-самобранка* – *wonderful tablecloth* [с. 76]. Так само дескриптивну перифразу перекладач змушений був задіяти для перекладу найімовірніше вигаданого В. Нестайком слова на позначення казкового предмета, що мав здатність самостійно впіймати будь-кого або будь-що: *мішок-самолов* – *a catch / catching sack* [14, с. 94; 106]. Цей відповідник дуже близький до буквального перекладу, утім, передати специфіку функціонування казкового предмета, що міг сам ловити здобич, засобами англійської мови відтворити не вдалося: можливо, варіант *self-catching sack* був би не дуже зрозумілим із точки зору об'єкта / суб'єкта дії. Дотепний авторський неологізм *крам-ловсам* (з якого роблять мішки-самолови) замінено в перекладі нейтральною лексемою *sackcloth* (мішківина, тканина для мішків) [14, с. 106].

Подібні способи відтворення реалій В. Баришев застосовує для перекладу іншої культурно маркованої лексики – назв титулів, страв, танців тощо. Наприклад, слово *царівна* традиційно відтворено англійською мовою за допомогою аналога: *красуня-царівна* – *lovely princess* [14, с. 92]. Залежно від контексту та зважаючи на вимоги римування, В. Баришев по-різному перекладає слово *вареники* (воно вживається в казці у віршованих заклинаннях). В одному з віршиків "*з сиром вареники*" та "*з маком крученики*" взагалі "зникають". Застосування прийому генералізації нівелює національну маркованість страв – натомість маємо загальну фразу про смачну їжу: "*Everything tasty, everything nice*" [14, с. 89]. В іншому заклинанні перекладач уживає функціональні аналоги: "*dumplings with cottage cheese*" [14, с. 103].

Прийом опущення автор перекладу казки використовує також у контексті, де вжито слово *гопак*. У цьому реченні йдеться

про бажання доньки лиходія Бомбули отримати "...чобітки, щоб уміли танцювати і вальси, і гопаки, і всі танці на світі" [9]. У перекладі В. Баришев додає назви двох інших відомих у світі танців, однак гопак не згадує: "...*shoes that will help me to dance a waltz, or a tango, or a step dance*" [14, с. 102]. Імовірно, у такий спосіб перекладач адаптував текст казки для англomовного читача, просто випускаючи незрозумілі реалії й замінюючи їх на інші.

У процитованому реченні дуже цікавим є також слово *чобітки*. Безумовно, його не можна вважати власне реалією, утім певну національну маркованість воно в цьому контексті має. Саме тому його й переклали як *shoes* ("черевики"). Якщо для людини, яка виросла на українських народних казках, піснях та творах нашої класичної літератури, усе в цьому контексті є абсолютно органічним (тим більше за наявності в переліку гопака), то англійцеві буде складно уявити, навіщо дівчині саме чоботи, аби танцювати вальс чи танго. Отже, цю трансформацію вважаємо цілковито виправданою.

Так само доречними можна вважати заміни та опущення, які застосовував В. Баришев, перекладаючи описи зовнішності героїв, а саме традиційні згадки про їхні чорні брови й карі очі, наприклад: "...*Гарні були хлопці – кароокі, чорноброві, ставні...*" – "...*The boys were... strong and handsome*" [14, с. 73]; "*усміхнулася чорноброва дівчина*" – "*the dark-haired girl smiled*" [14, с. 105]. Аналогічні прийоми давно вже використовують у цьому контексті перекладачі творів української класичної літератури, зокрема поезії Тараса Шевченка, оскільки чорні брови й карі очі аж ніяк не є основним критерієм краси в англійській культурі, тому читачеві було б не дуже зрозуміло, чому ці ознаки постійно підкреслюють в описах дівчат та хлопців [пор.: 5, с. 249]. Натомість перекладач уживає загальні означення – *вродливі, гарні*. Або ж, коли потрібно конкретизувати опис персонажа в контексті, використовує ситуативні відповідники на кшталт '*dark-haired girl*' [14, с. 105].

Висновки та перспективи. Дослідження способів відтворення культурно маркованої лексики в англomовному перекладі "Казки про Жарт-Птицю..." В. Нестайка засвідчує, що, як правило, В. Баришев удається до використання стратегій адаптації

та спрощення, що в більшості випадків є виправданим через вік потенційної читацької аудиторії, недоречність переобтяження казки транскрибованими іншомовними реаліями з поясненнями, які б ускладнювали сприйняття твору дітьми, могли спричинитися до втрати динамічності сюжету. Деякі з індивідуальних авторських неологізмів, позначених яскравим національним колоритом, технічно неможливо відтворити засобами англійської мови, тож перекладач змушений був застосовувати прийоми опущення чи заміни, використовувати функціональні аналоги та ситуативні відповідники. У процесі перекладу ономастичних реалій, зокрема імен головних героїнь, В. Баришев, попри певні неточності, досить вдало застосував творчий підхід, сформувавши в англomовній версії тексту цілісну антропонімну мікросистему, що відповідає жанровій специфіці казки.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні проблеми відтворення реалій в англomовних перекладах українських авторських казок, що може мати певне практичне і теоретичне значення для розвитку сучасного перекладознавства та порівняльної типології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгренивська М. А. Казкові імена і назви та їх переклад: слов'яно-неслов'янський контекст. *Слов'янський світ*. 2008. № 6. С. 203–220.
2. Дурманенко А. Особливості відтворення реалій роману Любка Дереша "Культ" у французькому перекладі. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 2 (44). С. 118–135.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
4. Зосімова О. В., Лисянська Ю. С. Відтворення культурно маркованої лексики в англomовному перекладі повісті Марка Вовчка "Інститутка". *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. Вип. 56. С. 339–350. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.25>
5. Зосімова О. В., Піскун О. Д. Способи відтворення реалій в англomовних перекладах поем Тараса Шевченка "Катерина" та "Наймичка". *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2018. Вип. 48. С. 244–251. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1242941>

6. Карпенко Н. А., Клавкіна М. О. Відтворення національно маркованої лексики в перекладі українських казок англійською мовою. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г.С.Сковороди. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020. Вип. 53. С. 76–84. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2020.53.07>

7. Кушина Н. І. Відтворення етномовного компонента українських народних казок в англомовних перекладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 "Теорія і практика перекладу". Київ, 1998. 13 с.

8. Лепухова Н. І. Переклад лінгвокультурем (на матеріалі німецьких літературних казок Е. Т. А. Гофмана та В. Гауфа). *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика*. 2015. Вип. 30. С. 129–142.

9. Нестайко В. Казка про Жарт-Птицю. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2771> (дата звернення: 26.02.2023).

10. Нечипоренко М. Ю. Шляхи збереження авторських імплікацій та національного колориту при відтворенні реалій із романів Ю. Андруховича англійською та польськими мовами. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2007. №34. С. 207–213.

11. Чала Ю. П. Відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в українських перекладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 "Перекладознавство". Київ, 2006. 16 с.

12. *Britannica online*. URL: <https://www.britannica.com/> (accessed 26 February 2023).

13. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (accessed 26 February 2023).

14. *Nestaiko V. A Tale of the Young Magicians and the Bliss Bird. Heart in Flames : Tales of Action and Intrigue by Ukrainian Authors / Compiled by Anatoly Kostetsky ; translated from Ukrainian by Oles Kovalenko and Vasyl Baryshev. Kyiv : Dnipro Publishers, 1990. Pp. 73–115.*

15. *Wiktionary: The Free Dictionary*. URL: <https://en.wiktionary.org/> (accessed 26 February 2023).

16. *Zosimova O. V. Structural Models of Multi-Component Nicknames of American Cities and Towns. Лінгвістичні дослідження: зб. наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. Вип. 39. С. 56–62. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18928>*

Oksana ZOSIMOVA, PhD, Associate Prof.,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Kharkiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-5446-2222

WAYS OF CONVEYING THE MEANING OF CULTURALLY MARKED VOCABULARY IN THE ENGLISH TRANSLATION OF "A TALE OF THE BLISS BIRD" BY VSEVOLOD NESTAİKO

Despite the fact that the problem of conveying the meaning of culturally marked vocabulary has always received a lot of critical attention from the scholars, rendering of Ukrainian fairy tales realia into other languages remains a topical issue because of the growing interest in our culture nowadays and the need for adequate translation in the field of various genres of fiction. In this context special attention must be paid to the process of translating literary fairy tales that also include a lot of culture-specific elements but have not been studied from this perspective yet.

The purpose of this research is to identify the ways of conveying the meaning of culturally marked vocabulary in the English translation of Vsevolod Nestaiko's "A Tale of the Bliss Bird". The main tasks of the study are as follows: to outline the strategies, methods, and techniques of rendering the meanings of ethno-marked components of the text into English, to find out what factors determined the choice of particular methods by the translator and how justified the corresponding text transformations are.

The methods and techniques used in this research include a total sampling technique (to select the research data) and basic methods of linguistic and translation analysis, namely: analytical, descriptive, and comparative methods – for analyzing and comparing different linguistic realia in the original and their equivalents in the translation, to identify and describe the ways of rendering Ukrainian realia into English.

It has been found that the translator of the text, Vasyl Baryshev, mainly employed adaptation and simplification strategies, which in most cases is justified by the age of the target audience of the fairy tale, the inappropriateness of overloading the text with transcribed foreign language realia with explanations that could interfere with children's perception and lead to the loss of dynamism of the plot. Some of the author's occasionalisms (nonce words), carrying vivid national and cultural connotations, are technically impossible to be conveyed by means of the English language. So, the translator had to employ the techniques of omission or substitution, use functional analogues and contextual

equivalents. In the process of translating onyms, in particular the names of the main characters, V. Baryshev quite successfully applied a creative approach (though with certain inaccuracies), forming in the English version of the text a coherent anthroponymic microsystem that meets the demands of the fairy tale genre.

Keywords: culturally marked vocabulary, realia, translation, fairy tale, functional analogues (adaptation), contextual equivalents.

REFERENCES

1. Venhrenivska, M. A. (2008). Kazkovi imena i nazvy ta yikh pereklad: sloviano-neslovianskyi kontekst [Fairy-tale names and titles and their translation: Slavic and non-Slavic context]. *Slovianskyi svit*, 6, 203–220 [in Ukrainian].
2. Durmanenko, A. (2013). Osoblyvosti vidtvorennia realii romanu Liubka Deresha "Kult" u frantsuzkomu perekladi [Special features of conveying the meaning of realia of the novel "Cult" by Liubko Deresh in the French translation]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 2 (44), 118–135 [in Ukrainian].
3. Zhaivoronok, V. V. (2006). *Znaky ukraïnskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian ethnoculture: A reference book]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
4. Zosimova, O. V., Lysianska, Yu. S. (2022). Vidtvorennia kulturno markovanoi leksyky v anhlovnomu perekladi povisti Marka Vovchka "Instytutka" [Conveying the meaning of culturally marked vocabulary in the English translation of the novella *Instytutka* by Marko Vovchok]. *Linhvistychni doslidzhennia*, 56, 339–350 [in Ukrainian].
5. Zosimova, O. V., Piskun, O. D. (2018). Sposoby vidtvorennia realii v anhlovnykh perekladakh poem Tarasa Shevchenka "Kateryna" ta "Naimychka" [Ways of conveying the meaning of realia in English translations of Taras Shevchenko's poems "Kateryna" and "The Servant-Girl"]. *Linhvistychni doslidzhennia*, 48, 244–251 [in Ukrainian].
6. Karpenko, N. A., & Klavkina, M. O. (2020). Vidtvorennia natsionalno markovanoi leksyky v perekladi ukraïnskykh kazok anhliiskoiu movoiu [Rendering of nationally marked vocabulary in translation of Ukrainian fairy tales into the English language]. *Linhvistychni doslidzhennia*, 53, 76–84 [in Ukrainian].
7. Kushyna, N. I. (1998). Vidtvorennia etnomovnoho komponenta ukraïnskykh narodnykh kazok v anhlovnykh perekladakh [Rendering the ethnolinguistic component of Ukrainian folk fairy tales in the English-

language translations]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

8. *Liepkhova, N. I.* (2015). Pereklad linhvokulturem (na materialii nimetskykh literaturnykh kazok E. T. A. Hofmana ta V. Haufa) [Translation of lingual culturemes (based on German literary fairy tales by E. T. A. Hoffmann and W. Hauff)]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka*, 30, 129–142 [in Ukrainian].

9. *Nestaiko, V.* Kazka pro Zhart-Ptytsiu [A Tale of the Bliss Bird]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2771> [in Ukrainian].

10. *Nechyporenko, M. Yu.* (2007). Shliakhy zberezhenia avtorskykh implikatsii ta natsionalnoho kolorytu pry vidtvorenni realii iz romaniv Yu. Andrukhovycha anhliiskoiu ta polskymy movamy [Ways of preserving the author's implications and national colouring when rendering realia from Yu. Andrukhovych's novels into English and Polish]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 34, 207–213 [in Ukrainian].

11. *Chala, Yu. P.* (2006). Vidtvorennia kulturno-markovanykh znakov Viktorianskoi doby v ukrainskykh perekladakh [Recreation of culturally marked signs of the Victorian era in Ukrainian translations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

12. *Britannica online*. Retrieved from <https://www.britannica.com/>.

13. *Cambridge Dictionary*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/>.

14. *Nestaiko, V.* (1990). A Tale of the Young Magicians and the Bliss Bird. In *Heart in Flames: Tales of Action and Intrigue by Ukrainian Authors*. (A. Kostetsky, comp.; O. Kovalenko & V. Baryshev. trans.) (pp. 73–115). Kyiv: Dnipro Publishers.

15. *Wiktionary: The Free Dictionary*. Retrieved from <https://en.wiktionary.org/>.

16. *Zosimova, O. V.* (2015). Structural Models of Multi-Component Nicknames of American Cities and Towns. *Linhvistychni doslidzhennia*, 39, 56–62.

Дата надходження до редакції – 16.02.2023

Дата затвердження редакцією – 24.02.2023

Михайло САЙКО, д-р філософії,
Київський національний університет імени Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8098-0595

ПЕРЕКЛАДОВЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ, ОСНОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Присвячено питанням розвою перекладового термінознавства як окремого конвергованого напрямку філологічної науки в Україні. Констатовано, що за підґрунтя для його виникнення правив обмежений відтвірний (або ж способово-трансформаційний) підхід класичного перекладознавства до вивчення галузевого перекладу. Окрім об'єкта, предмета та низки завдань перекладового термінознавства, у статті визначено п'ять його концепційних позицій, що значно змінюють погляд не лише на мову, одначе й на переклад. Virізнено власне перекладову, лексикографічну, стандартову та ситуативну площини перекладово-термінознавчих розвідок. Надано дороговказовий перелік матеріалів для потенційних розвідок у німецько-українському напрямі задля належного внормування та стандартування різногалузевої термінології. Окреслені перспективи перекладового термінознавства лише підтверджують його релевантність серед інших галузей.

Ключові слова: перекладознавство, термінознавство, перекладове термінознавство, галузевий переклад, галузева лексикографія, стандартування термінології.

Порушуване питання. Зважаючи на беззаперечно вагоме значення термінології в контексті міжкультурної фахової комунікації, задля забезпечення якої неодмінно потрібен перекладач, необхідно констатувати факт нерозривного взаємозв'язку перекладознавства та термінознавства. Знаково простежити, що питання термінології перебувають наразі серед найзлободенніших питань сучасного перекладознавства та мовознавства, оскільки терміни належать до пласту лексики, яка, з одного боку, посідає чільне місце в загальнонаціональному словниковому запасі будь-якої мови, привертаючи увагу багатьох мовознавців, а з іншого – створює певні, інколи навіть непоборні, труднощі для перекладача.

Варто зауважити, що донинішнім термінологічним розвідкам українських науковців притаманна не лише різнобічність, однак і своєрідна розірваність: україністи та перекладознавці доходять щонайрізніших висновків, оминаючи однак, на думку автора, найважливіші аспекти досліджування термінології. Отже, перші зосереджують свою увагу головню на структурних, семантичних, прагматичних та інших аспектах, часто поєднуючи їх, проте уникаючи *нормативного аспекту*, результати розвідок якого правили б за безцінне підґрунтя для внормування та стандартування термінології. Другі, своєю чергою, вдаються до вивчання відтвірного аспекту: невідступно дотримуючись методології класичного перекладознавства та, можливо, небезпідставно, однак намарне оминаючи *якісний аспект*, вони висновують лише щодо способово-трансформаційної статистики відтворення досліджуваних термінів. Засвідчувальним матеріалом таких тверджень є, приміром, висновок Г. Хацер щодо особливостей відтворення медичних термінів з англійської мови українською: *"через розбіжності у синтаксичних, граматичних та морфологічних побудовах в англійської та української мов при перекладі термінів медичної галузі широко використовуються лексичні та граматичні трансформації, серед яких виділяють генералізацію, конкретизацію, прийом лексичних додавань, перестановку членів речення, членування речення та заміну частин мови"* [8, с. 153]. Річ певна, що відтвірний аспект був лише підґрунтям для становлення та розвою українського перекладознавства, передусім його категорійно-понятійного апарату, однак наразі його можна вважати дещо маргінальним, що пов'язано з незастосовністю результатів присвячених йому розвідок. А тому українське перекладознавство неодмінно потребувало нового погляду.

Отже, **мета** цієї розвідки полягає не лише в констатуванні необхідності одного з наймолодших напрямів філологічної науки, зокрема *перекладового термінознавства*, проте й у висвітленні його становлення, основ та перспектив.

Становлення перекладового термінознавства. Працюючи над дисертацією, що присвячена відтворюванню та стандартуванню медичної термінології в німецько-українських лексикографічних джерелах [3], автор статті усвідомлював безпотріб-

ність зведення перекладознавчих розвідок до обмеженого *від-твірного* аспекту, а тому запропонував новий, зокрема *якісний*. Поєднання мовознавчого (*нормативного*) та перекладознавчого (*якісного*) аспектів спричинилося до ідеї вирізнення **перекладового термінознавства** (термін автора) як окремого конвергованого напряму філологічної науки з *нормативно-якісним* аспектом на найвищому щаблі. Неодмінно треба констатувати, що перекладове термінознавство в Україні лише нещодавно – 2020 року – спромоглося на своє остаточне вирізнення та онауковлення, тоді як в інших країнах, передусім в Австрії, це відбулося значно раніше. Автор статті вважає за потрібне віддати належне проф. М. Дорофеевій, яка ініціювала залучення перекладового термінознавства як дисципліни до освітньо-наукової програми "*Галузевий переклад з німецької та англійської мови; міжкультурний менеджмент*" на здобуття ступеня магістра в Навчально-науковому інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Знаково простежити, що нерозривність термінознавства та перекладознавства спільнота усвідомлювала ще 1987 року, коли Гільдегунд Бюлер здобула у Віденському університеті подвійний вищий науковий ступінь (ступінь габілітованого доктора), зокрема ступінь доктора застосовного перекладознавства та термінографії (нім. *angewandte Übersetzungswissenschaft und Terminographie*) [11, с. 74–75]. Опрічє того, саме тут перекладове термінознавство було закладене ще 2003 року, коли було запроваджено посаду професора *перекладового термінознавства та перекладової технології* (нім. *translatorische Terminologiewissenschaft und Übersetzungstechnologie*), яку з 2005 року обіймає Гергард Будін [15, с. 250].

Окрім того, уваговартною в контексті запровадженого терміна *перекладове термінознавство* є пропозиція Н. Яценко по-слугувуватися помилковою словосполукою "*перекладне термінознавство*" (*перекладний* – той, що його перекладають / переклали). Мабуть, саме тому науковиця невинно надає цьому напрямові хибного означення, потверджуючи, що він вивчає закономірності перекладу окремих терміносистем з однієї мови іншою, досліджує міжмовні відповідники до термінів, а також

способи досягнення еквівалентності терміносистем [9, с. 94]. Хиба такого твердження полягає в тому, що досліджують не переклади терміносистем (бо ж їх не перекладають), а терміни, що належать до цих терміносистем. Однак дещо згодом у спільній розвідці з В. Іващенко дослідниця пропонує дещо чіткіше означення: *"галузь термінознавства, один із його міждисциплінарних теоретико-практичних аспектуальних напрямів досліджень, сформований на основі положень теорії, аналізу й методики навчання перекладу, адаптованих до 1) вивчення особливостей і закономірностей перекладу наукової термінології й спеціальної лексики <...>, 2) з'ясування механізмів і способів віднаходження міжмовних відповідників <...>, 3) виконання лінгводидактичних завдань перекладу в ситуаціях фахової підготовки спеціалістів"* [2, с. 40]. Навіть більше, вони стверджують, що в Україні кількість робіт із *"перекладного термінознавства"* становить *"21 % від загальної кількості термінознавчих праць"* [2, с. 42].

З огляду на такі асинхронні та незалежні один від одного намагання науковців вирізнити новий напрям досліджень, що поєднував би перекладознавство та термінознавство, можна висновувати щодо його релевантності, передусім у контексті потенційних напрацювань. Першим практичним втіленням результатів дослідження крізь призму перекладового термінознавства в Україні можна правно вважати лексикографічну працю з назвою *"Німецько-український медичний словник. Із поясненнями та прикладами терміновживання"*, адже саме вона, на думку І. Фаріон, *"витримана в потрібному тонусі піднесення гідності української мови, що зазнала безпрецедентного втручання не лише в її зовнішню історію, але і внутрішню структуру, яку з репресованих глибин повертає дослідник"* [4, с. 3]. Окрім того, на думку М. Дорофеєвої, оприлюднення доробку є *"значною подією для перекладознавчої науки в Україні, оскільки ця лексикографічна праця надає відповідь не лише на практичні питання німецько-українського медичного перекладу, а й реалізує найважливішу функцію перекладу загалом – функцію націєтворчості"* [4, с. 7].

Основи перекладового термінознавства. Річ певна, що об'єктом розвідок перекладового термінознавства є терміни в первотвірних та (й передусім) перекладних галузевих текстах, а *пред-*

метом – реалізація нормативної рівновартності термінів у здійснених перекладах цільовою мовою. Із деякими теоретичними та практичними аспектами, а також методами перекладового термінознавства – хоч також інколи лише побіжно – можна ознайомитися в працях таких науковців: Л. Бовкер [10], М. Дорофєєва [1], Х. Галінські [12], Дж. Мурат [13], М. Сайко [1; 3; 5; 6; 7], Ч. Сієрра [14], М. Телен [16; 17].

Отже, зважаючи на об'єкт та предмет перекладового термінознавства, доцільно визначити його завдання:

- виокремити та зіставити первотвірні терміни з перекладацькими відповідниками;
- дослідити способи відтворення термінів цільовою мовою та проаналізувати їхню дискурсивну доцільність;
- надати перекладознавчу оцінку термінам: рівновартність (еквівалентність), вплив запропонованих відповідників на адекватність перекладу;
- проаналізувати відповідність термінів до їхніх засадничих вимог;
- охарактеризувати нормативність запропонованих відповідників у цільовій мові;
- дослідити мовотворчу функцію перекладача як термінотворця (розслід термінних новотворів) та її реалізацію в інших текстах (чи спромігся запропонований термін на залучення до окремої терміносистеми?);
- відслідкувати внутрішньо- та межитекстову однорідність термінологічних відповідників;
- запропонувати (за потреби) точніші термінологічні відповідники;
- здійснити термінологічне документування, зіставивши первотвірні терміни з термінами цільової мови;
- унормувати та збагатити терміносистему досліджуваної галузі, запропонувавши готовий продукт своєї діяльності (гlossарії, словники, термінні бази даних тощо) [3, с. 31–32].

Звісно, запропонований перелік завдань для дослідників, що провадять перекладово-термінознавчі розвідки, не є вичерпним. Однак щоб посприяти належному виконанню навіть цих завдань, неодмінно треба окреслити тепер уже аксіоматичні позиції перекладового термінознавства:

Позиція 1. Основна функція мови полягає в креації, а не комунікації.

Позиція 2. Мета перекладу не полягає в інформуванні чи комунікації, вона зводиться винятково до креації, себто до витворення утопійної семіотичної системи.

Позиція 3. Будь-який переклад є симулякром третього порядку (гіперреальністю).

Позиція 4. Порядок не народжується з хаосу, не самовитворюється, а тому неодмінно потрібен творець.

Позиція 5. Лише принципи та закони, виявлені завдяки емпіричній верифікації, однак не факти, є основою для суджень та висновків.

Отже, перші дві запропоновані позиції перекладового термінознавства заперечують первинність комунікативної функції мови та перекладу, надаючи креативній функції пріоритетної важливості. Із третьої позиції випливає, що ми стоїмо перед перекладом як гіпостасю в новому для класичного перекладознавства значенні слова, для якої підробка (перший порядок) і серійність (другий порядок) є винятково відштовхуваними формами (властиво в цьому контексті треба зауважити, що метода наукової редуції неодмінно передбачає розрізнення ілюзії та реальності). Річ певна, що жодна злагоджена семіотична система не є випадковістю, однак винятково вислідом роботи її творця. Остання позиція перекладового термінознавства, заперечуючи чільність фактів, а надто ж особистих уподобань, засвідчує неодмінність додержання принципів та законів мови (напр., *закон термінологічного детермінізму, закон вирівнювання парадигми* тощо).

Окремої зауваги потребують площини перекладово-термінознавчих розвідок, серед яких *власне перекладова, лексикографічна, стандартова та ситуативна*.

За матеріали для досліджень на *перекладовій* площині правлять передусім переклади галузевих текстів. Дороговицею для потенційних розвідок у німецько-українському напрямі може стати поданий нижче, однак, певна річ, неповний, перелік різногалузевої літератури:

- Аграрна економіка. Фермер: базовий рівень: навч. посібник. Київ: ПП Фірма "ІНТАС", 2013. 624 с.
- *Адорно Т.* Теорія естетики. Київ: Основи, 2002. 518 с.

- *Апель К.-О.* Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі. Київ: Дух і літера, 2009. 430 с.
- *Баберовскі Й.* Червоний терор. Історія сталінізму. Київ: К.І.С., 2007. 248 с.
- *Вайдахер Ф.* Загальна музеологія. Львів: Літопис, 2005. 632 с.
- Всесвітня історія: dtv-Atlas: довідник. Київ: Знання-Прес, 2007. 664 с.
- *Гердеген М.* Міжнародне право. Київ: К.І.С., 2011. 516 с.
- *Гертвіт О.* Елементи ембріології людини та хребтовців. Київ: Держ. вид-во України, 1928. 435 с.
- Екологія: dtv-Atlas: довідник. Київ: Знання-Прес, 2001. 288 с.
- *Іро Г.* Класична механіка. Львів: В-во ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 464 с.
- *Кант І.* Критика чистого розуму. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
- *Нойферт Е.* Будівельне проєктування. Київ: Фенікс, 2017. 619 с.
- Психологія: dtv-Atlas: довідник. Київ: Знання-Прес, 2007. 510 с.
- *Фельбер Г., Фішер М.* Посібник оператора каналізаційних очисних споруд. Львів: Паїс, 2020. 520 с.
- *Фельдерер Б.* Макроекономіка і нова макроекономіка. Київ: Либідь, 1998. 464 с.

Матеріалами для розвідок на **лексикографічній** площині є галузеві словники. Згідно з останнім авторським підрахунком, кількість галузевих словників, що мають причетність до німецько-українського напряму досліджень, становить щонайменше 125 одиниць. Потрібно констатувати, що деякі з них багатомовні, себто такі, що містять у своєму реєстрі словникові статті принаймні ще однією мовою (окрім німецької та української). Нижче подано неповний перелік різногалузевих лексикографічних джерел для потенційних розвідок:

- *Базилевич В., Вальтер Д. та ін.* Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський. Київ: Знання, 2010. 518 с.
- Глосарій технічних термінів у сфері енергоефективності та відновлюваних джерел енергії. Львів: Львівська політехніка, 2019. 212 с.

- *Закутько В. І.* Німецько-український та українсько-німецький словник лікарських рослин : (з латин. покажч.). Запоріжжя: Просвіта, 2012. 359 с.
- *Іваницький Р. В., Кияк Т. Р.* П'ятимовний тлумачний словник з інформатики. Київ: ВІПОЛ, 1995. 372 с.
- *Льницький-Занкович І.* Німецький та український військовий словник. Коло 40 000 слів в обох частинах. Берлін: Бернгард & ГрEFE, 1939. 507 с.
- *Льницький-Занкович І.* Німецький та український летунський словник. Коло 20 000 слів в обох частинах. Берлін: Бернгард & ГрEFE, 1939. 207 с.
- *Кійко С. В., Питнюк Є. С.* Німецько-український словник термінів архітектури і будівництва. Близько 7 000 термінів і терміносполук. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2020. 144 с.
- *Кійко С. В., Школьна Н. О.* Німецько-український словник термінів промислової автоматизації. Близько 16 000 термінів і терміносполук. Чернівці: Букрек, 2019. 377 с.
- *Кобжев О. М., Кобжева М. Ф.* Німецько-український агрономічний словник. Понад 20 000 термінів. Суми: Довкілля, 2006. 400 с.
- *Ковальський І.* Англо-німецько-французько-український хемічний словник : у 2 т. : Т. 1 Основна частина; Т. 2. Мовні покажчики. Упоряд. М. І. Ганущак та ин.; голов. ред. О. І. Бодак. Львів: НТШ, 1999. 669 с., 387 с.
- *Когут Л. Ф., Проців Г. Ф. та ин.* Німецько-український та українсько-німецький політехнічний словник. Івано-Франківськ: Факел, 2011. 1010 с.
- *Козирський В., Шендеровський В.* Словник фізичної лексики українсько-англійсько-німецько-російський. Київ: Рада, 1996. 932 с.
- *Левіцький К.* Німецько-український правничий словар. Друге поправ. і доп. видання. Відень: Австр. держ. друкарня, 1920. 494 с.
- *Моцюк Т. І.* Німецько-український словник термінів шкіряно-хутрового виробництва: для студ. та аспірантів спец. "Технології обробки шкіри та хутра". Київ: КНУТД, 2012. 113 с.

- Німецько-український словник юридичних термінів. Одеса: Національний університет "Одеська юридична академія", 2016. 576 с.
- *Сивак М. В.* Новий великий німецько-український економічний словник. Близько 80000 термінів. Київ: УБС НБУ, 2008. 1515 с.
- *Шлоер Б., Сойко І.* Німецько-українсько-російський коментований словник з адміністративного права. Київ: Український центр правничих студій, 2003. 464 с.
- *Шнерх С.* П'ятимовний словник інсталяційних термінів. Близько 6 300 слів. Термінографічна серія СловоСвіт № 11. Львів: ЕКОінформ, 2007. 266 с.
- *Duzha-Zadorozhna M., Müller M.* Wörterbuch der Sozialen Arbeit. Deutsch – Ukrainisch. Berlin: Verlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge e.V., 2014. 382 s.
- *Rolle R., Toločko P.* Archäologisches Wörterbuch. Deutsch, Russisch, Ukrainisch, Weißrussisch, Englisch. Hamburg: LIT, 1998. 368 s.
- *Saiko M.* Wörterbuch Medizin. Deutsch-Ukrainisch, Ukrainisch-Deutsch. Mit zweisprachigen Anatomietafeln. Hamburg: Jourist Verlags GmbH, 2023. 400 s.
- *Sawczuk M.* Deutsch-Ukrainisches elektrotechnisches Wörterbuch. München: Eigenverlag, 1981. 664 s.
- *Steinberg C., Othmer H.* Bilder-Wörterbuch zur Verständigung ohne Sprachkenntnisse für die Maschinen-Industrie. Deutsch-Ukrainisch. Breslau: Frankes Verlag und Druckerei, 1941. 112 s.
- *Wintshalek W.* Ukrainisch-Deutsches, Deutsch-Ukrainisches Militärwörterbuch. Wien: Bundesministerium für Landesverteidigung und Sport, 2010. 212 s.
- *Žukovskij I., Kuzelâ Z.* Kleines deutsch-ukrainisches technisches Wörterbuch. Königsberg, Berlin: Ost-Europa Verlag, 1943. 163 s.

Мета розвідок на **стандартовій** площині полягає в ґрунтовно-якісній аналізі державних термінологічних стандартів (в Україні – ДСТУ). Варто зазначити, що деякі напрацювання є перекладами з інших мов, тому ця площина злучається з власне перекладовою.

Остання площина перекладово-термінознавчих розвідок, зокрема *ситуативна*, передбачає оперативне реагування – а тому й відповідне термінологічне документування – на події в суспільстві, що своєю чергою пов'язані з виникненням та небезгрунтовною реактуалізацією відповідної галузевої термінології. Якщо, наприклад, пандемія 2019 року спричинилася в багатьох мовах головно до постання нової лексики, хоч і не завжди термінної, то два нові етапи московсько-української національно-визвольної війни (2014/2022) справили також осуспільнення раніше не кожному відомих термінів. Яскравим посвідчувальним прикладом у цьому контексті стане терміносполука *реактивна система залпового вогню* (анг. *multiple launch rocket system (MLRS)*, нім. *Mehrfachraketenwerfersystem*), що через безпотрібно перейнятого або ж навіть накинутого з московської мови складника є термінологічним симулякром. Нормативним відповідником до згаданих чужоземних термінів є *реактивна система вогню випалом* (зрештою, п'ють українці теж не *залом*, однак лише *одним хилом / махом / духом*). Надважливою в контексті ситуативної площини є термінотворча функція не лише нації, яка й досі перебуває в постколоніальній системі координат, однак і дослідника, що, беручи до уваги описані вище позиції перекладового термінознавства, пропонує власний лексикографічний доробок як один із інструментів регулювання та оптимізування галузевого перекладу.

Перспективи перекладового термінознавства. У контексті перспектив нового напрямку філологічної науки варто зазначити, що він, попри потенційність різномовних досліджень, дбає винятково про національні інтереси. А тому серед перспектив українського перекладового термінознавства є: усебічний розслід чотирьох пропонованих площин із діяхронно-синхронної перспективи; внутрішньомовна та позамовна (номінативно-референційна) десимулякризації терміносистем та повернення до питомих і природних первнів семіотичної метасистеми; заповнення прогалін відповідних терміносистем; укладання дво- та багатомовних коментованих глосаріїв, словників, термінних баз даних і стандартів як інструментів регулювання галузевого перекладу; цифровізація термінологічних здобутків; створення

дво- та багатомовних перекладових корпусів паралельних галузевих текстів тощо. Річ певна, що перелік перспектив та завдань не є доконечним, а лише демонструє злободенні потреби науки та суспільства, посеред того й перекладового ринку.

Висновки. Отже, із впевненістю можна констатувати опредмечення та онауковлення нового напрямку філологічної науки в Україні, зокрема перекладового термінознавства, що увібрало як загальні мовознавчі, термінознавчі, так і перекладознавчі аспекти, серед яких *нормативно-якісний* перебуває на найвищому щаблі. Виконання низки окреслених у статті завдань передбачає провадження перекладово-термінознавчих розвідок крізь призму п'яти найголовніших позицій на *власне перекладовій, лексикографічній, стандартовій та ситуативній* площинах. Перелічені галузеві переклади та лексикографічні джерела можуть правити за відповідний матеріал для перспективних розслідувань задля належного впровадження та стандартування різногалузевої термінології. Насамкінець треба зазначити, що перевагою перекладового термінознавства супроти інших напрямів є застосовність його напрацювань, передусім у контексті національних, а тому й особистих, інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Дорофєєва М. С., Сайко М. А.* Категорія роду німецьких та українських медичних термінів крізь призму перекладового термінознавства. *Мова і культура*. Київ, 2020. Вип. 22. Т. V (200). С. 314–319.

2. *Іващенко В. Л., Яценко Н. О.* Українське перекладне термінознавство на тлі слов'янського досвіду. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : Германська філологія*. 2014. Вип. 692–693. С. 39–44.

3. *Сайко М. А.* Відтворювання і стандартизація медичної термінології в німецько-українських лексикографічних джерелах : дис. ... доктора філософії. : 035. Київ, 2021. 276 с.

4. *Сайко М. А.* Німецько-український медичний словник. Із поясненнями та прикладами терміновживання. Понад 18 000 словникових статей. К : ВД "Освіта України", 2021. 348 с.

5. *Сайко М. А.* Переклад як симулякр та симулякри в перекладі. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 9. Т. 2. С. 64–69.

6. *Сайко М. А.* Словотвірні симулякри в медичній термінології. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10. Т. 2. С. 59–64.

7. Сайко М. А. Стандартизація медичної термінології крізь призму перекладового термінознавства. *Innovation in science: modern challenges* : The 3rd international scientific and practical conference, Munich, May 25–26, 2020. Littera Verlag : Munich, 2020. Pp. 234–237.

8. Хацєр Г. О. Особливості перекладу термінологічної лексики на прикладі текстів медичного спрямування. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. : Філологічні науки*. 2013. Кн. 3. С. 151–154.

9. Яценко Н. Перекладне термінознавство в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Українська мова*. 2012, № 3. С. 94–110.

10. Bowker L. Terminology and Translation. Handbook of Terminology. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2015. V. 1. P. 303–323.

11. Bühler H. Translation(swissenschaft) und Terminologie (wissenschaft) im akademischen Fächerkanon. Versuch einer Klärung. *Fluctuat nec mergitur. Translation und Gesellschaft* : Forum Translationswissenschaft. Frankfurt am Main, 2005. B. 4. S. 72–82.

12. Galinski Ch., Budin G. New trends in translation-oriented terminology management. *Scientific and technical translation*. Amsterdam, 1993. Vol. VI. P. 209–216.

13. Muráth J. Translation-oriented terminology work in Hungary. *Terminology in Everyday Life* / ed. by M. Thelen, F. Steurs. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2010. Pp. 47–60.

14. Sierra Ch. V. Translation-oriented terminology management and ICTs: present and future. *Interdisciplinarity and languages : Current Issues in Research, Teaching, Professional Applications and ICT*. Bern, 2011. Pp. 45–64.

15. Snell-Hornby M., Budin G. Translationswissenschaft in Wien – Zur Pionierrolle einer altehrwürdigen Universität. *Reflexive Innensichten aus der Universität. Disziplinengeschichten zwischen Wissenschaft, Gesellschaft und Politik*. Göttingen : V & R unipress; Vienna University Press, 2015. S. 239–252.

16. Thelen M. Relations between terms: a cognitive approach. The interaction between terminology, lexicology, translation studies and translation practice. *Linguistica Antverpiensia. New series : themes in translation studies*. 2002. 1. Pp. 193–209.

17. Thelen M. The interaction between terminology and translation or where terminology and translation meet. *Trans-com*. 2015. 8(2). Pp. 347–381.

Mykhailo SAIKO, PhD,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8098-0595

TRANSLATION-ORIENTED TERMINOLOGY IN UKRAINE: EMERGENCE, FUNDAMENTALS AND PROSPETS

The article focuses on the development of translation-oriented terminology as a separate convergent field of philological science in Ukraine, the actual date of which can rightly be considered 2020. It is stated that the impetus for its emergence was the limited reproductive (technique/transformational) approach of classical translation studies to the investigation of specialized translation. In addition to its object, subject and a number of tasks, the article identifies five conceptual positions of translation-oriented terminology, which significantly change the view on language and translation. Specifically, it posits that the main function of language and translation is creation rather than communication, whereas translation itself is a third-order simulacrum or hyperreality. Taking into account that the order cannot be born out of chaos, a creator, who relies on empirically verified language principles and laws, but not the observed facts, is an especially relevant figure in the field.

The author distinguishes between translational, lexicographic, standard-related and situational areas of translation-oriented terminology research. The article provides a helpful list of resources for potential research in the German-Ukrainian direction, which could facilitate proper multidomain terminology regulation and standardization efforts. Based on the current needs of science and society, including the translation market, the outlined perspectives and tasks of translation-oriented terminology confirm its relevance and importance. It is noteworthy that translation-oriented terminology offers a significant advantage compared to other fields due to the applicability of its findings and standardization achievements, which initially address national priorities and ensure the provision of high-quality specialized translations.

Keywords: *translation studies, terminology science, translation-oriented terminology, specialized translation, specialized lexicography, terminology standardization.*

REFERENCES

1. *Dorofeieva, M. S., Saiko, M. A.* Katehoriia rodu nimetskykh ta ukrainskykh medychnykh terminiv kriz pryzmu perekladovoho terminoznavstva. *Mova i kultura*. Kyiv, 2020. Vyp. 22. T. V (200). S. 314–319 [in Ukrainian].
2. *Ivashchenko, V. L., Yatsenko, N. O.* Ukrainske perekladne terminoznavstvo na tli slovianskoho dosvidu. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Ser. : Hermanska filolohiia*. 2014. Vyp. 692–693. S. 39–44 [in Ukrainian].
3. *Saiko, M. A.* Vidtvoriuvannia i standartyzatsiia medychnoi terminolohii v nimetsko-ukrainskykh leksykohrafichnykh dzherelakh : dys. ... doktora filosofii. : 035. Kyiv, 2021. 276 s. [in Ukrainian].
4. *Saiko, M. A.* Nimetsko-ukrainskyi medychnyi slovnyk. Iz poiasneniamy ta prykladamy terminovzhyvannia. Ponad 18 000 slovnykovykh statei. K : VD "Osvita Ukrainy", 2021. 348 s. [in German and Ukrainian].
5. *Saiko, M. A.* Pereklad yak symuliakr ta symuliakry v perekladi. *Zakarpatski filolohichni studii*. 2019. Vyp. 9. T. 2. S. 64–69 [in Ukrainian].
6. *Saiko, M. A.* Slovtvorni symuliakry v medychnii terminolohii. *Zakarpatski filolohichni studii*. 2019. Vyp. 10. T. 2. S. 59–64 [in Ukrainian].
7. *Saiko, M. A.* Standartyzatsiia medychnoi terminolohii kriz pryzmu perekladovoho terminoznavstva. *Innovation in science: modern challenges : The 3rd international scientific and practical conference, Munich, May 25–26, 2020*. Littera Verlag : Munich, 2020. Pp. 234–237 [in Ukrainian].
8. *Khatser, H. O.* Osoblyvosti perekladu terminolohichnoi leksyky na prykladi tekstiv medychnoho spriamuvannia. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia. Ser. : Filolohichni nauky*. 2013. Kn. 3. S. 151–154 [in Ukrainian].
9. *Yatsenko, N.* Perekladne terminoznavstvo v Ukraini kintsia XX – pochatku XXI st. *Ukrainska mova*. 2012, № 3. S. 94–110 [in Ukrainian].
10. *Bowker, L.* Terminology and Translation. Handbook of Terminology. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2015. V. 1. P. 303–323.
11. *Bühler, H.* Translation(swissenschaft) und Terminologie (wissenschaft) im akademischen Fächerkanon. Versuch einer Klärung. *Fluctuat nec mergitur. Translation und Gesellschaft : Forum Translationswissenschaft*. Frankfurt am Main, 2005. B. 4. S. 72–82 [in German].
12. *Galinski, Ch., Budin, G.* New trends in translation-oriented terminology management. *Scientific and technical translation*. Amsterdam, 1993. Vol. VI. P. 209–216.

13. *Muráth, J.* Translation-oriented terminology work in Hungary. *Terminology in Everyday Life* / ed. by M. Thelen, F. Steurs. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2010. Pp. 47–60.

14. *Sierra, Ch. V.* Translation-oriented terminology management and ICTs: present and future. *Interdisciplinarity and languages : Current Issues in Research, Teaching, Professional Applications and ICT*. Bern, 2011. Pp. 45–64.

15. *Snell-Hornby, M., Budin, G.* Translationswissenschaft in Wien – Zur Pionierrolle einer altehrwürdigen Universität. *Reflexive Innensichten aus der Universität. Disziplinengeschichten zwischen Wissenschaft, Gesellschaft und Politik*. Göttingen : V & R unipress; Vienna University Press, 2015. S. 239–252 [in German].

16. *Thelen, M.* Relations between terms: a cognitive approach. The interaction between terminology, lexicology, translation studies and translation practice. *Linguistica Antverpiensia. New series : themes in translation studies*. 2002. 1. Pp. 193–209.

17. *Thelen, M.* The interaction between terminology and translation or where terminology and translation meet. *Trans-com*. 2015. 8(2). Pp. 347–381.

Дата надходження до редакційної колегії – 12.02.2023

Дата затвердження редакційною колегією – 24.02.2023

Олександр ЛЕВКО, канд. філол. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1259-0410

**ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНОГО ЛЕКСИКОНУ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТ.
(на матеріалі Послання до Галатів)**

Простежено витоки формування релігійно-етичного лексикону української мови в писемних пам'ятках конфесійного стилю ранньомодерної доби. Досліджено відтворення каталогу пороків і чеснот у Посланні до Галатів (Гал. 5:19–23) у Крехівському Апостолі, рукописній пам'ятці II пол. XVI ст., у зіставленні з церковнослов'янською Острозькою Біблією 1581 р., лексикографічними працями XVII ст., зокрема "Лексиконом" Памви Беринди, та українськими перекладами Біблії XIX–XX ст. Доведено, що в Крехівському Апостолі використовуються слова староукраїнської "простої мови" та церковнослов'янськи для номінації чеснот і пороків у Посланні до Галатів. Проілюстровано, що українські біблійні переклади XIX–XX ст. успадкували частину слів "простої мови" XVI–XVII ст. на позначення релігійно-етичних цінностей / антицінностей у Гал. 5:19–23.

Ключові слова: Біблія, аксіологія, етичний каталог, чеснота, порок, Крехівський Апостол, Острозька Біблія, біблійний переклад, староукраїнська "проста мова", церковнослов'янська мова.

Вступ. Релігійно-етична складова української аксіосфери формувалася під впливом християнської ціннісної парадигми. До релігійно-етичних цінностей української духовної культури належать традиційні християнські чесноти, усталені переліки яких датуються добою раннього християнства. В Новому Завіті зустрічаються численні списки чеснот і пороків, назви яких склали основу християнського етичного лексикону європейських мов. Одним з таких списків чеснот і пороків є розлогий етичний каталог у Посланні до Галатів (Гал. 5:19–23), який ми розглянемо в цій статті. В західній науці дослідженню каталогів чеснот і пороків як особливої літературної форми стандар-

тизації етичного вчення за доби еллінізму та пізньої античності присвячено декілька лінгвістичних та релігієзнавчих праць, зокрема А. Фьогтле [23], З. Віббінга [24], Д. Чарльза [15; 16], Е. Уусімякі [22], М. Ковальські [19] та інших.

Витоки формування українського релігійно-етичного лексикону сягають ранньомодерної доби, що ознаменувалася появою численних писемних пам'яток конфесійного стилю, написаних староукраїнською "простою мовою". Важливими для становлення релігійно-етичної лексики української мови є знакові писемні пам'ятки цього періоду, зокрема переклади Святого Письма староукраїнською мовою – Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.), Житомирське Євангеліє (1571 р.), Крехівський Апостол (II пол. XVI ст.), а також Учительні Євангелія XVI–XVII ст. У вищенаведених писемних пам'ятках простежується тенденція до співіснування церковнослов'янizmів і слів "простої мови" для позначення назв чеснот і пороків [21, с. 67]. "Проста мова" визначається дослідниками як "особлива літературна мова", що засвідчена в писемних пам'ятках України XVI–XVII ст., зокрема в оригінальних та перекладних пам'ятках конфесійного стилю цієї доби [8, с. 14–15]. Серед розвідок, у яких висвітлюються особливості функціонування "простої мови", її граматики та стилістики, згадаймо праці М. Мозера [5], В. Мойсієнка [6; 7], О. Ніки [7; 8; 9; 10] та інших.

Мета нашої статті – дослідити формування релігійно-етичного лексикону в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. на прикладі етичного каталогу в Посланні до Галатів (Гал. 5:19–23). Матеріалами дослідження стали, з одного боку, Новий Завіт грецькою мовою (STR), а з іншого – Крехівський Апостол (КА), Острозька Біблія 1581 р. (ОБ) та лексикографічні праці XVII ст. Особливості мови Крехівського Апостола як визначної рукописної пам'ятки ранньомодерної України вивчали В. Лев [20], І. Огієнко [11], В. Русанівський [13], Ю. Осінчук [12]. Іван Огієнко визначав мову цієї пам'ятки як літературну тогочасну мову ("просту мову") з рисами північного (західно-поліського) і частково південно-західних українських наріч [11, с. 212]. Простеження витоків формування релігійно-етичного лексикону в писемних пам'ятках XVI–XVII ст. пролле

світло на традиції формування конфесійного стилю української мови в діяchronії та на його роль у становленні української аксіосфери й релігійної ідентичності українців.

Результати дослідження. У Новому Завіті назви чеснот і пороки переважно зустрічаються в етичних каталогах, у такий спосіб формуючи ампліфіковані списки релігійно-етичних цінностей в опозиції до їх антицінностей. Переважна більшість цих переліків міститься в Посланнях апостолів, а найбільше – в Пастирських Посланнях (див. 1 Тим. 1:9–10; 4:12; 6:11; 2 Тим. 2:22; 3:2–5; 3:10; Тит 3:3). Причиною вживання окремих переліків чеснот і пороки є дихотомічне сприйняття людською свідомістю цінностей та антицінностей. В основі цих бінарних опозицій в новозавітній етиці лежить протиставлення між добром і злом, світлом і темрявою, праведністю і гріхом.

Традиція використання етичних каталогів сягає витокami давньогрецької класики і через посередництво елліністичної та юдейської літератури актуалізується у творах ранньохристиянського періоду. За доби розквіту демократії в Афінах у V ст. до н. е. був сформований зразковий список з чотирьох головних чеснот, якими мав володіти кожен громадянин полісу. До нього належали *ἀνδρεία* "хоробрість", *δικαιοσύνη* "справедливість", *φρόνησις / σοφία* "кмітливість" / "мудрість", *σωφροσύνη* "розсудливість", "поміркваність". Вищеназвані чесноти, що отримали назву кардинальних, зазнали семантичної зміни в грецькій мові Нового Завіту попри збереження зовнішньої форми. Найбільшого семантичного зсуву зазнали номінації *δικαιοσύνη* [1, с. 56–58] та *σωφροσύνη* [2, с. 168–170], які почали вживатися зі значеннями "праведність" і "поміркваність" / "ціломудреність" / "цнотливість" відповідно. Відлуння античного канону кардинальних чеснот знаходимо в Тит. 2:12, де вживаються прислівникові форми, утворені від двох чеснот, зокрема *σωφρόνως* "розсудливо", "стримано" та *δικαίως* "праведно": *Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι* "Адже з'явилася благодать Бога, рятівна для всіх людей, яка навчає нас, щоб ми, відкинувши нечестя й мирські пожадання, жили стримано, праведно й по-

божно в теперішньому віці" (Тит. 2:11–12). Примітно, що конструкція зі словами на позначення чеснот вводиться за допомогою дієслова *παιδεύω*, яке є ключовим для Платонівської теорії виховання (*παιδεία*). Схожий мовний узус у душі елліністичної моральної філософії спостерігаємо в 2 Тим. 3:16: *πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ* "для виховання в праведності".

Однією з найбільш поширених дискурсивних моделей уживання переліків пороків у Посланнях апостолів є нагадування аудиторії про її гріховне життя в поганстві та моральному занепаді, від якого вона відмовилася в християнстві (див. 1 Кор. 6:9–10; Гал. 5:19–21; Еф. 5:5; Кол. 3:5; 1 Пет. 4:3; Одкр. 21:8; 22:15). Відтак багато каталогів пороків містять лексеми на позначення служіння ідолам і сексуальної розпусти, зокрема *εἰδωλολατρεία*, *ἐπιθυμία*, *πορνεία*, *ἀκαθαρσία* та *ἀσέλγεια*. Серед декількох синтаксичних моделей уведення переліків пороків у Новому Завіті вчені виокремлюють існування певної "ранньохристиянської паренетичної формули", яка часто вербалізується у вигляді конструкції *ἀποτίθημι* "відкласти", "відкинути" + перелік пороків, наприклад, у Рим. 13:13; Еф. 4:22, 4:25; Кол. 3:8 та 1 Пет. 2:1 [15].

Розгляньмо детальніше уривок з Послання до Галатів (Гал. 5:19–23), у якому подано один із найбільш розлогіх новозавітних каталогів етичних цінностей / антицінностей:

а) пороки (Гал. 5:19–21): *φανερὰ δὲ ἐστὶν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς ἅτινά ἐστιν μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθείαι, διχοστασίαι, αἰρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι καὶ τὰ ὅμοια τούτοις* (STR) "Вчинки ж плоті явні; ними є перелюб, розпушта, нечистота, розбещеність, служіння ідолам, чародійство, ворожнеча, чвари, ревності, гнів, суперечки, розбрат, ересі, заздрощі, вбивства, пияцтво, гулянки і подібні їм (пороки)";

б) чесноти (Гал. 5:22–23): *Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος* (STR) "Плід же Духа – любов, радість, мир, довготерпіння, ласкавість, доброта, вірність, лагідність, стриманість; проти таких (чеснот) нема Закону".

Кількість лексем на позначення пороків у Гал. 5 удвічі більша, ніж на позначення чеснот, що загалом властиво для біблійної

етики, оскільки вчення про пороки набагато більше деталізоване в християнських текстах. Традиція наведення поряд назв пороків і чеснот належить античності, наприклад, до такого прийому вдається Арістотель у "Нікомаховій етиці" (див. Arst. Eth. Nic. 2.8). Більшість новозавітних етичних каталогів мають характерну синтаксичну рису – лексеми в цих переліках поєднуються, як правило, асиндетично, створюючи ефект нагромадження і підсилення, що ми також спостерігаємо в Посланні до Галатів. Існує думка, що етичний каталог в Гал. 5, як і інші каталоги в Посланнях апостола Павла, створює радше орієнтовний приклад негативного / позитивного ментального устрою і соціальної поведінки людини, аніж є вичерпним переліком важливих для християнської етики цінностей / антицінностей [17, с. 160]. Це підтверджується тим, що переліки пороків і чеснот у Гал. 5 завершуються відкритими позиціями за допомогою фраз *καὶ τὰ ὅμοια τούτοις* "і подібні їм (пороки)" (Гал. 5:21) та *κατὰ τῶν τοιούτων* "проти таких (чеснот)" (Гал. 5:23), що залишає можливість доповнення іншими релевантними лексемами [18, с. 576]. Крім того, деякі чесноти чи пороки вербалізуються за допомогою більшої кількості близьких синонімів, ніж інші, створюючи етичні орієнтири завдяки фокусуванню уваги на певних моделях поведінки. Наприклад, лексеми *χρηστότης* та *ἀγαθωσύνη* мають спільну сему "доброта", а *χρηστότης* і *πραότης* – "ласкавість", "лагідність", відтак вербалізують схожу етичну цінність. Деякі з лексем, що позначають чесноти або пороки, засвідчують усталену синтагматичну сполучуваність у грецькій мові Нового Завіту, наприклад, *χρηστότης* "доброта", "ласкавість" поєднується з *μακροθυμία* "довготерпіння", "терплячість" (див. 2 Кор. 6:6), а *χαρά* "радість" – з лексемою *εἰρήνη* "мир" (див. Рим. 14:17; 15:13; 32–33). У науковій літературі висловлювалися дискусивні думки про доцільність зарахування *χαρά* та *εἰρήνη* до чеснот, а не до емоційних станів чи почуттів, особливо під кутом зору елліністичної філософії [18, с. 579–581]. Проте автор Послання до Галатів слідує юдейсько-елліністичній традиції, в якій мир і радість розглядаються як ментальний стан доброчесної людини та результат дії Божої благодаті.

У Гал. 5:19–23 певні пороки і чесноти формують опозиції за тематичним принципом, причому інколи одній чесноті проти-

ставляється декілька пороків. Виокремимо серед поданого переліку деякі аксіологічні опозиції:

1) **цнотливість / стриманість – розпуста / розбещеність**: цінність вербалізовано лексемою *ἐγκράτεια* "стриманість", антицінність – *μοιχεία* "перелюб / чужоложство", *πορνεία* "розпуста / блуд", *ἀκαθαρσία* "нечистота / аморальність", *ἀσέλγεια* "розбещеність / безсоромність", *μέθη* "пияцтво", *κῶμος* "гульба / гулянка";

2) **вірність / віра – невірність / невірство**: цінність вербалізовано лексемою *πίστις* "вірність", антицінність – *εἰδωλόλατρεία* "служіння ідолам", *φαρμακεία* "чародійство / чаклування", *αἵρεσις* "ересь";

3) **любов / мир – ворожнеча**: цінність вербалізовано лексемами *ἀγάπη* "любов", *εἰρήνη* "мир", антицінність – *ἔχθρα* "ворожнеча / ненависть", *ἔρις* "чвари / сварка", *διχόστασία* "розбрат", *φόνος* "вбивство";

4) **терпіння / лагідність / доброта – гнів / ревнощі**: цінність вербалізовано лексемами *μακροθυμία* "довготерпіння", *χρηστότης* "ласкавість / доброта", *ἀγαθωσύνη* "доброта", *πραότης* "лагідність / тихість", антицінність – *ζῆλος* "ревнощі / заздрощі", *θυμός* "гнів", *ἐριθεία* "роздратування / суперечка", *φθόνος* "заздрість".

Наведені аксіологічні опозиції свідчать про соціальний характер етичних цінностей, вербалізованих у каталозі пороків і чеснот у Гал. 5:19–23. Навіть цінності, що стосуються моральної / аморальної поведінки в сексуальній сфері, формують не так аскетичні ціннісні орієнтири, як закладають модель поведінки християнина в сім'ї та соціумі. Решта аксіологічних опозицій промовисто вказують на цінності вербальної, емоційної, поведінкової та соціальної взаємодії між членами суспільства.

Розглянута лексика сформувала ядро релігійно-етичного лексикону як грецької мови, так і мов народів, що зазнали християнізації у Середньовіччі. Разом із перекладними церковними текстами лінгвокультура Київської Русі успадкувала з Візантії християнську етику, вербалізувавши її мовними засобами церковнослов'янської мови. Релігійно-етичний лексикон сучасної української мови, в семантичному аспекті сягаючи витоків грецької мови, містить успадковані від церковнослов'янської мови лексеми, водночас збагатившись у процесі свого становлення з інших джерел. Зокрема, до його складу увійшло багато слів "простої мови", що активно вживалася у XVI–XVII ст. на теренах України.

Для ілюстрації мовного узусу лексики "простої мови" на позначення релігійно-етичних цінностей наведемо вже розглянутий нами етичний каталог у Посланні до Галатів у Крехівському Апостолі в зіставленні з церковнослов'янською Острозькою Біблією.

а) пороки (Гал. 5:19–21):

КА: бо *ѡвны су(т) дѣла теле(с)ны(и) и которыи су(т) чужо(ж)тво, нечисто(ст), виете(ч)но(ст), непо(в)сте(ж)ливо(ст), бо(л)вохва(л)ство, чары, неприа(з)ни, свары, зави(с)ти, гнѣ(в), не(з)годы, ро(с)ты(р)ки, ереси, ненави(с)ти, мо(р)ди(р)ства, пѣ(н)ства, беседы, о(б)жи(р)ства и ты(м) подо(б)ны речи которыи оповедаю ва(м), ѡ(к) є(с)ми пе(р)ве(и) пропеда(л) и(ж) которыи такіє рѣчи чине(т) короле(в)ства б(о)жего не наследа(т).*

ОБ: *ѡвлена же суть дѣла плотська, ѡже суть, прелюбодѣланіє, блудъ, нечистота, студодѣаніє, идолослуженіє, чародѣаніє, вражды, рвеніа, завиды, ѡрости, разжеженіа, распра, соблазны, ереси, зависти, оубійства, пїанства, безчинны кличи, и подобнаа симъ, ѡже пре(д)рицаю вам(ъ) и прежде рекохъ, ѡко такоаа творащеи, ѡ(а)р(с)твіа б(о)жіа не наследа(т).*

б) чесноти (Гал. 5:22–23):

КА: *але пло(д) духовны(и) є(ст) м(и)л(о)сть, весел(є) и поко(и), те(р)пливость, добро(т)ливо(ст) добро(т) вѣра, тихо(ст) тре(з)во(ст) на таки(х) нѣ(т) закона.*

ОБ: *Плодъ же д(у)ховныи єсть, любви, радость, миръ, долго-терпѣніє, бл(а)гость, м(и)л(осе)рдіє. вѣра, кротость въздержаніє. на таковыхъ нѣсть закона.*

Звернімо увагу на факт, що понад половину слів у КА відрізняються від церковнослов'янського узусу. Більшість вжитих у КА номінацій чеснот і пороків засвідчені як слова староукраїнської "простої мови" в лексикографічних працях XVII ст., зокрема в пам'ятках *Леґіконъ славеноросскій* або *Имень тлѣкованіє* Памви Беринди [3], *Лексис* Лаврентія Зизанія [4] та праці анонімного автора *Синоніма славеноросскаа* [4], що свідчить про сформовану традицію мовного узусу за доби раннього модерну. З метою ілюстрації становлення релігійно-етичного лексикону староукраїнської мови XVI–XVII ст. наведемо у табл. 1 і 2 лексичні відповідники "простої мови" до грецьких і церковнослов'янських номінацій чеснот і пороків, наведених у Гал. 5:19–23, засновуючись на даних ОБ, КА та "Лексиконі" Памви Беринди.

Таблиця 1

Назви пороків у грецькій, церковнослов'янській
і староукраїнській "простій мові" (за Гал. 5:19–21)

Грецька назва (STR)	Острозька Біблія	Крехівський Апостол	"Лексикон" Памви Беринди
<i>μοιχεία</i>	<i>прелюбодѣаніє</i>	<i>чужоло(ж)тво</i>	<i>чужоло(ж)ство</i>
<i>πορνεία</i>	<i>блудь</i>	<i>виете(ч)но(ст)</i>	<i>виетеченство, порубство</i>
<i>ἀκαθαρσία</i>	<i>нечистота</i>	<i>нечисто(ст)</i>	<i>скверна, бруд, гнюсность</i>
<i>ἀσέλγεια</i>	<i>студодѣаніє</i>	<i>непо(в)сте(ж)ливо(ст)</i>	<i>ропуста, виетеченство</i>
<i>εἰδωλολατρεία</i>	<i>идолослуженіє</i>	<i>бо(л)вохва(л)ство</i>	<i>болвохвалство, болванѣмъ зневоле(н)є</i>
<i>φαρμακεία</i>	<i>чародѣаніє</i>	<i>чары</i>	<i>чарова(н)є</i>
<i>ἔχθραι</i>	<i>вражды</i>	<i>неприа(з)ни</i>	<i>ворогованьє, гнѣвъ, неприазнь, ненависть</i>
<i>ἔρις</i>	<i>рвенія</i>	<i>свары</i>	<i>перечка, реть, посварокъ, свары</i>
<i>ζήλος</i>	<i>завиды</i>	<i>зави(с)ти</i>	–
<i>θυμοί</i>	<i>ѣрости</i>	<i>гнѣ(в)</i>	<i>реть, попудливість, починаючийся гнѣвъ, до гнѣву перхливість, сердитість</i>
<i>ἐριθεΐαι</i>	<i>разжеженія</i>	<i>не(з)годы</i>	<i>сварь, крамола, незгода</i>
<i>διχοστασίαι</i>	<i>распра</i>	<i>ро(с)ты(р)ки</i>	<i>завада, сварь, ростыркъ</i>
<i>αἵρέσεις</i>	<i>єреси</i>	<i>єреси</i>	–
<i>φόνοι</i>	<i>зависти</i>	<i>ненави(с)ти</i>	–
<i>φθόνοι</i>	<i>оубійства</i>	<i>мо(р)ди(р)ства</i>	–
<i>μέθαι</i>	<i>п'яньства</i>	<i>п'я(н)ства</i>	–

Таблиця 2

Назви чеснот у грецькій, церковнослов'янській
і староукраїнській "простій мові" (за Гал. 5:22–23)

Грецька назва (STR)	Острозька Біблія	Крехівський Апостол	"Лексикон" Памви Беринди
<i>ἀγάπη</i>	<i>любы</i>	<i>м(и)л(о)сть</i>	<i>милость, дружество, приятельство</i>
<i>χαρά</i>	<i>радость</i>	<i>весел(є)</i>	<i>радо(ст), весе(л)є</i>
<i>εἰρήνη</i>	<i>миръ</i>	<i>поко(и)</i>	<i>покои, смире(н)є, згода, помиреньє</i>
<i>μακροθυμία</i>	<i>долготерпѣніє</i>	<i>те(р)пливость</i>	<i>многаа терпиво(ст), негнѣвливостъ, ожиданьє, неквапливость</i>
<i>χρηστότης</i>	<i>бл(а)гость</i>	<i>добро(т)ливо(ст)</i>	<i>добротливость, щедробливо(ст), ласкаво(ст), м(и)л(о)сть, добротъ</i>
<i>ἀγαθωσύνη</i>	<i>м(и)л(о)сердіє</i>	<i>добро(т)</i>	<i>добротъ, цнота</i>
<i>πίστις</i>	<i>вѣра</i>	<i>вѣра</i>	<i>вѣра</i>
<i>πραότης</i>	<i>кротость</i>	<i>тихо(ст)</i>	<i>тихость, зноше(н)є</i>
<i>ἐγκράτεια</i>	<i>възддержаніє</i>	<i>тре(з)во(ст)</i>	<i>възддержливость, встремяжливость, повстягливость, на всемъ мѣрностъ</i>

Як показано в табл. 1, найбільшу варіативність староукраїнських відповідників на позначення пороків та їх активне вживання в пам'ятках XVI–XVII ст. замість церковнослов'янizmів засвідчують дві тематичні підгрупи етичної лексики, які позначають пороки тілесної та емоційно-вольової сфери. Зазначимо, що деякі з наведених лексем не увійшли в лексикон сучасної української мови, наприклад, *вше́тєчєство* / *вше́тє(ч)но(ст)*, *порубство*, *ростыркъ*, *попудливостъ*, натомість інші успадковані й активно вживаються для позначення етичних антицінностей, наприклад, *ропуста*, *чужоло(ж)ство*, *неприазнь*, *ненависть*, *незгода* / *не(з)годы* тощо. Слово *вше́тєчєство* / *вше́тє(ч)но(ст)* засвідчене в пам'ятках староукраїнської мови XVI – початку XVII ст. зі значенням "ропуста" і за походженням є полонізмом (пор. старопол. *wszeteczeństwo*, *wszeteczność*) [14, с. 81–82]. Примітно, що староукраїнська номінація відповідної цінності *цнота* теж за походженням є полонізмом, проте на відміну від *вше́тєчєство* / *вше́тє(ч)но(ст)* засвоєна релігійно-етичним лексиконом сучасної української мови.

Серед лексем на позначення чеснот спостерігаємо більш послідовну відповідність між слововживанням у Крехівському Апостолі та "Лексиконі" Памви Беринди, ніж у випадку лексики на позначення пороків за Гал. 5:19–21. Відзначмо, що не всі староукраїнські слова, наведені в табл. 2, засвоюються сучасною українською мовою, зокрема в деяких випадках перевага в сучасному слововживанні надається церковнослов'янizmам, наприклад, *любов*, *радість*, *мир*, *віра*, в інших – словам, що походять із староукраїнської мови, наприклад, *доброта*, *тихість*.

Проілюструймо успадкування слів "простої мови" XVI–XVII ст. на позначення етичних цінностей / антицінностей в українських біблійних перекладах XIX–XX ст. (за Гал. 5: 19–23), зокрема в перекладі Пантелеймона Куліша, Івана Левицького та Івана Пулюя (КЛП), Івана Огієнка (Ю) та Івана Хоменка (ІХ). Для зручності виділяємо в перекладах напівжирним шрифтом лексеми, які етимологічно споріднені з лексемами, наведеними в Крехівському Апостолі або "Лексиконі" Памви Беринди, і не збігаються з церковнослов'янськими відповідниками в розглянутому біблійному уривку.

КЛП: *Явні ж діла тілесні; оце вони: перелюб, блуд, нечистота, розпуст, ідолослуженне, чаруванне, ворогуванне, свари, ненависть, гнів, суперечки, незгода, єресі, зависть, убийство, пянство, бенкети й таке инше. Се наперед глаголю вам, яко ж і наперед глаголав, що хто таке робить, ті царства Божого не наслідять. А овоц духа: любов, радости, мир, довготерпінне, добрість, милосерде, віра, тихість, вдержливість. На таких нема закону.*

Ю: *Учинки тіла явні, то є: перелюб, нечистість, розпуста, ідолослуження, чари, ворожнечі, сварка, заздрість, гнів, суперечки, незгоди, єресі, завидки, п'янство, гулянки й подібне до цього. Я про це попереджую вас, як і попереджав був, що хто чинить таке, не впадкують вони Царства Божого! А плід духа: любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра, лагідність, здержливість: Закону нема на таких!*

ІХ: *Учинки ж тіла явні: розпуста, нечистота, розгнузда-ність, ідолослужба, чари, ворогування, свари, заздрість, гнів, суперечки, незгоди, єресі, зависті, пияцтво, гульня і таке инше, про що я вас попереджаю, – як я вже й раніше казав, що ті, що таке чинять, царства Божого не успадкують. А плід Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, лагідність, доброта, вірність, тихість, здержливість. На тих то нема закону.*

Засновуючись на вищенаведених даних, можемо констатувати, що сучасна українська мова засвоює як церковнослов'янізми, так і слова простої мови XVI–XVII ст. для позначення пороків та чеснот. Серед номінацій пороків найбільше збігів із слововживанням Крехівського Апостола та "Лексикону" Памви Беринди засвідчують тематичні групи "розпуста", "віровідступництво", "гнівливність / розбрат", зокрема в біблійних перекладах XIX–XX ст. вживаються успадковані зі староукраїнської мови слова *розпуста, чари / чаруванне, ворогуванне / ворогування / ворожнечі, свари / сварка, гнів, суперечки, незгоди / незгода*. У випадку відтворення етичних цінностей теж спостерігаємо засвоєння окремих староукраїнських номінацій сучасними біблійними перекладами, наприклад, в перекладах IX та КЛП вживаються слова *доброта / добрість* як відповідники гр. *ἀγαθωσύνη* і *χρηστότης* (пор. цксл. *бл(а)гость*), *тихість* як відповідник

гр. *πρότης* (пор. цксл. *кротость*), *вдержливість* / *здержливість* як відповідники гр. *ἐγκράτεια* (пор. цксл. *въздержаніє*). Тож, безперечно, можемо констатувати, що витoki сучасного мовного узусу в сфері релігійно-етичної лексики сягають глибини віків, а наведені факти збігу свідчать про успадкування частини слів "простої мови" сучасною українською мовою.

Висновки. Релігійно-етичний лексикон української мови почав формуватися у текстах конфесійного стилю XVI–XVII ст. Писемні пам'ятки цієї доби у передаванні назв чеснот і пороків засвідчують дві тенденції: тяжіння до вживання слів староукраїнської "простої мови" та водночас використання значного обсягу етичної лексики церковнослов'янського походження.

Біблійні пам'ятки ранньомодерної доби заклали підвалини у формування традицій українського перекладу Біблії та проторували шлях до становлення українського мовного узусу в царині релігійної комунікації. Сучасні україномовні біблійні переклади II пол. XIX – XX ст. засвідчують збереження та розвиток традицій мовного узусу, що сягають витокami староукраїнських писемних пам'яток конфесійного стилю. Більшість християнських чеснот і пороків вербалізовані в сучасних релігійних текстах, зокрема в біблійних перекладах, за допомогою мовних засобів різного походження, зокрема церковнослов'янізмів та слів, що походять з "простої мови" ранньомодерного часу. Становлення релігійно-етичного лексикону української мови слід розглядати також у розрізі лінгводискурсивних досліджень грецької мови Нового Завіту, яка слугувала еталоном у вираженні етичних цінностей для лінгвокультур, що зазнали християнізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левко О. В. Діахронні виміри вербалізації концептів ПРАВЕДНІСТЬ і ΔΙΚΑΙΟΥΣΥΝΗ в українській мові та грецькій мові Нового Завіту: точки перетину. *Studia linguistica*. 2016. Вип. 9. С. 54–63.

2. Левко О. В. Семантичний розвиток лексем σῶφρων, σωφροσύνη і дериватів у давньогрецькій мові (від Гомера до Нового Завіту). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2018. Вип. 79. С. 166–171.

3. Лексикон словенороський Памви Беринди: Пам'ятки української мови XVII ст. / Упор. і передмова Василя Німчука. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961.

4. Лексис Ларентія Зизанія. Синоніма славеноросская: Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. / Упор. і вступ. ст. Василя Німчука. Київ: Наукова думка, 1964.

5. Мозер М. Что такое "простая мова"? *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2002. Вип. 47/3–4. С. 221–260.

6. Мойсієнко В. М. Про національний статус "руської мови" в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 67–82.

7. Мойсієнко В., Ніка О. "Проста мова" в Україні та Білорусі в XVI столітті. *Слов'янські обрії*. 2013. С. 3–25.

8. Ніка О. Книжно-літературний феномен "простої мови". *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2014. Вип. 1. С. 13–21.

9. Ніка О. Мовний узус і проста мова. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*. 2013. Вип. 24. С. 31–34.

10. Ніка О. І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2009.

11. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський апостол. Т. 1. Варшава: Друкарня синодальна, 1930.

12. Осінчук Ю. Північноукраїнські діалектні риси в Крехівському Апостолі. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22(1). С. 126–132.

13. Русанівський В. Четвероєвангеліє 1569 р. і крехівський Апостол 60-х років. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 5. С. 27–30.

14. *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*: у 28-ми вип. Вип. 5 (Впрашати – Выпродати) / Відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1998.

15. Charles J. D. Vice and Virtue Lists // Porter S. E., Evans C. A. *Dictionary of New Testament Background: A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2000. P. 1252–1257.

16. Charles J. D. *Virtue Amidst Vice: The Catalog of Virtues in 2 Peter 1*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1997.

17. Engberg-Pedersen T. *Paul and the Stoics*. Louisville, KY: Westminster John Knox; Edinburgh: T. & T. Clark, 2000.

18. Keener C. S. A Comparison of the Fruit of the Spirit in Galatians 5:22–23 with Ancient Thought on Ethics and Emotion // *The Language and Literature of the New Testament: Essays in Honor of Stanley E. Porter's*

60th Birthday (Biblical Interpretation Series, 150). Leiden: Brill Academic Pub., 2016. P. 574–598.

19. Kowalski M. Katalogi wad, Dekalog i relacje homoseksualne w 1 Kor 6,9–10 oraz 1 Tm 1,8–10. *Verbum Vitae*. 2021. Vol. 39(1). P. 281–306.

20. Lev V. *Apostol Krechowski*. *Prace Filologiczne*. Warszawa. 1929. T. 14. S. 16–33.

21. Levko O. Axiological Opposition of Humility and Pride in the 17th century Ukrainian Didactic Gospels. *Logos (Lithuania)*. 2022. Vol. 111. P. 45–55. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.26>

22. Uusimäki E. Mapping Ideal Ways of Living: Virtue and Vice Lists in 1QS and 4Q286. *Journal for the Study of the Pseudepigrapha*. 2020. Vol. 30(1). P. 35–45.

23. Vögtle A. *Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament*. Münster: Aschendorff, 1936.

24. Wibbing S. *Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament und ihre Traditions geschichte unter besonderer Berücksichtigung der Qumrantexte*. Berlin: Topelmann, 1959.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

Ю – Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Пер. Івана Огієнка. 1962. URL: <https://www.wordproject.org/bibles/uk/index.htm>

ІХ – Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Пер. Івана Хоменка. Рим: Видавництво ОО. Василян, 1963. URL: <https://ukrbible.at.ua/>

КА – Огієнко Іван. Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський апостол. Т. 2. Варшава: Друкарня синодальна, 1930.

КЛП – Святе Письмо Старого і Нового Завіту Мовою русько-українською переписали вкупі П. О. Куліш, І. С. Левицький і І. Пулуй. Відень: Друк. А. Гольцхаузена, 1903. URL: <https://bolls.life/UKRK/1/1/>

ОБ – Библия, сиріч книги Ветхаго и Новаго Завіта, по языку словенску. Острог: Друкарня князя Костянтина Острозького, 1581. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/00001410_01.pdf

STR – Greek New Testament: Stephanus Textus Receptus 1550. URL: <https://biblehub.com/tr/galatians/5.htm>

**FORMATION OF THE UKRAINIAN RELIGIOUS AND ETHICAL
LEXICON IN THE 16TH AND 17TH CENTURIES
(Based on the Epistle to Galatians)**

The article explores the origins of the Ukrainian language ethical lexicon in biblical written monuments of the early modern period. It traces the rendition of the vices and virtues catalog in the Epistle to the Galatians (Gal. 5:19–23) in the Krekhiv Apostle, a manuscript of the 2nd half of the 16th century, in comparison with the Church Slavonic Ostroh Bible of 1581, as well as lexicographical works of the 17th century, in particular Pamva Berynda's "Lexicon", and Ukrainian translations of the Bible of the 19th and 20th centuries.

The Epistle to the Galatians contains one of the most extensive New Testament catalogs of ethical values/anti-values. The vices and virtues in Gal. 5:19–23 form axiological oppositions, which indicate the values of verbal, emotional, behavioral, and social interaction between members of society.

The Krekhiv Apostle uses Old Ukrainian and Church Slavonic words to nominate virtues and vices in the Epistle to the Galatians. More than half of the words in the ethical catalog of Gal. 5:19–23 in the Krekhiv Apostle differ from the usage of the Ostroh Bible. Most of these words are indicated as belonging to the "prosta mova" in lexicographical works of the 17th century, in particular in Pamva Berynda's "Lexicon". Two thematic subgroups of ethical vocabulary denoting vices in Gal. 5:19–21, namely vices of the corporal and emotional-volitional spheres, show a high level of variability in usage of the Old Ukrainian words instead of Church Slavonicisms in written monuments of the early modern period.

Ukrainian biblical translations of the 19th and 20th centuries – in particular those of Panteleimon Kulish, Ivan Levytskyi and Ivan Pului (1905), Ivan Ohiienko (1962), and Ivan Khomenko (1963) – inherited some of the words of the sixteenth- and seventeenth-century "prosta mova" to denote religious and ethical values/anti-values in Gal. 5:19–23, e. g., within the thematic groups of "debauchery", "apostasy", and "anger/discord". The biblical written monuments of the early modern era laid the foundation for the traditions of Ukrainian Bible translation and paved the way for the formation of the Ukrainian linguistic usage in the field of religious communication.

Keywords: Bible, axiology, ethical catalog, virtue, vice, Krekhiv Apostle, Ostroh Bible, Bible translation, Old Ukrainian "prosta mova", Church Slavonic.

REFERENCES

1. Levko, O. V. (2016). Diakhronni vymiry verbalizatsii kontseptiv PRAVEDNIST i ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ v ukrainskii movi ta hretskii movi Novoho Zavitu: tochky peretynu [Diachronic dimensions of verbalization of the concepts RIGHTEOUSNESS and ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ in Ukrainian and New Testament Greek: Points of intersection]. *Studia linguistica*, 9, 54–63 [in Ukrainian].
2. Levko, O. V. (2018). Semantychnyi rozvytok leksem σῶφρων, σωφροσύνη i deryvativ u davnohretskii movi (vid Homera do Novoho Zavitu) [Semantic changes of lexemes σῶφρων, σωφροσύνη and their cognates in Ancient Greek (From Homer to New Testament)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Filohohii*, 79, 166–171 [in Ukrainian].
3. Nimchuk, V. (Ed.). (1961). *Leksikon slovenoroskyi Pamvy Beryndy: Pamiatky ukrainskoi movy XVII st.* [A Slavonic-Ruthenian Lexicon by Pamvo Berynda: Monuments of the 17th century Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1961 [in Ukrainian].
4. Nimchuk, V. (Ed.). (1964). *Leksys Lavrentiia Zyzaniia. Synonima slavenorosskaia: Pamiatky ukrainskoi movy XVI–XVII st.* [Lexis by Lavrentii Zyzanii. Slavonic-Ruthenian Synonyms: Monuments of the 16th–17th century Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Mozer, M. (2002). Chto takoe "prostaia mova"? [What is the "prosta mova"]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 47/3–4, 221–260 [in Russian].
6. Moisiienko, V. M. (2005). Pro natsionalnyi status "ruskoi movy" v chasy Velykoho kniazivstva Lytovskoho ta Rechi Pospolytoi [On the national status of the "Ruthenian language" in the times of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth]. *Movoznavstvo*, 1, 67–82 [in Ukrainian].
7. Moisiienko, V., & Nika, O. (2013). "Prosta mova" v Ukraini ta Bilorusi v XVI stolitti [The "prosta mova" in Ukraine and Belarus in 16th century]. *Slovianski obrii*, 3–25 [in Ukrainian].
8. Nika, O. (2014). Knyzhno-literaturnyi fenomen "prostoi movy" [The bookish and literary phenomenon of "prosta mova"]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne*, 1, 13–21 [in Ukrainian].
9. Nika, O. (2013). Movnyi uzus i prosta mova [Language usage and "Simple speech"]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo, movoznavstvo, folklorystyka*, 24, 31–34 [in Ukrainian].

10. Nika, O. (2009). *Modus u staroukrainskii literaturnii movi druhoi polovyny XVI – pershoi polovyny XVII st.* [Modus in the Old Ukrainian Literary Language of the 2nd half of the 16th and 1st half of the 17th centuries]. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
11. Ohienko, I. (1930). *Ukrainska literaturna mova XVI-ho st. i ukrainskyi Krekhivskiyi Apostol* [Ukrainian literary language of the 16th century and Ukrainian Krekhiv Apostle]. Vol. 1. Varshava: Drukarnia synodalna [in Ukrainian].
12. Osinchuk, Yu. (2010). Pivnichnoukrainski dialektni rysy v Krekhivskomu Apostoli [Northern Ukrainian dialectal features in the Krekhiv Apostle]. *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 22(1), 126–132 [in Ukrainian].
13. Rusanivskiy, V. (2000). Chetveroievanheliie 1569 r. i Krekhivskiyi Apostol 60-kh rokiv [The Four Gospels of 1569 and the Krekhiv Apostle of the 60s]. *Bibliotechnyi visnyk*, 5, 27–30 [in Ukrainian].
14. Hrynychshyn, D., Chikalo, M. (Eds.) (1998). *Slovnky ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.: u 28-my vyp. Vyp. 5 (Vprashaty – Vyprodaty)* [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th and 1st half of the 17th centuries: in 28 vols. Vol. 5 (Vprashaty – Vyprodaty)]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
15. Charles, J. D. (2000). Vice and Virtue Lists. In Porter S. E., Evans C. A. *Dictionary of New Testament Background: A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship* (pp. 1252–1257). Downers Grove: InterVarsity Press.
16. Charles, J. D. (1997). *Virtue Amidst Vice: The Catalog of Virtues in 2 Peter 1*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
17. Engberg-Pedersen, T. (2000). *Paul and the Stoics*. Louisville, KY: Westminster John Knox; Edinburgh: T & T. Clark.
18. Keener, C. S. (2016). A Comparison of the Fruit of the Spirit in Galatians 5:22–23 with Ancient Thought on Ethics and Emotion. In *The Language and Literature of the New Testament: Essays in Honor of Stanley E. Porter's 60th Birthday* (Biblical Interpretation Series, 150; pp. 574–598). Leiden: Brill Academic Pub.
19. Kowalski, M. (2021). Katalogi wad, Dekalog i relacje homoseksualne w 1 Kor 6,9–10 oraz 1 Tm 1,8–10. *Verbum Vitae*, 39(1), 281–306 [In Polish].
20. Lev, V. (1929). Apostol Krechowski. *Prace Filologiczne*, 14, 16–33. Warszawa [In Polish].
21. Levko, O. (2022). Axiological Opposition of Humility and Pride in the 17th-century Ukrainian Didactic Gospels. *Logos (Lithuania)*, 111, 45–55. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.26>

22. Uusimäki, E. (2020). Mapping Ideal Ways of Living: Virtue and Vice Lists in 1QS and 4Q286. *Journal for the Study of the Pseudepigrapha*, 30(1), 35–45.

23. Vögtle, A. (1936). *Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament*. Münster: Aschendorff.

24. Wibbing, S. (1959). *Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament und ihre Traditions geschichte unter besonderer Berücksichtigung der Qumrantexte*. Berlin: Topelmann.

SOURCES

IO – Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu [Bible, or The Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Per. Ivana Ohienka. 1962. URL: <https://www.wordproject.org/bibles/uk/index.htm>

IX – Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Per. Ivana Khomenka. Rym: Vydavnytstvo OO. Vasyliian, 1963. URL: <https://ukrbible.at.ua/>

KA – Ohienko, Ivan. *Ukrainska literaturna mova XVI-ho st. i ukrainskyi Krekhivskyi Apostol* [Ukrainian literary language of the 16th century and Ukrainian Krekhiv Apostle]. Vol. 2. Varshava: Drukarnia synodalna, 1930.

KЛII – Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Movoiu rusko-ukrainskoiu perepysaly vkupi P. O. Kulish, I. S. Levytskyi i I. Puliui. Viden: Druk. A. Holtskhauzena, 1903. URL: <https://bolls.life/UKRK/1/1/>

OB – Byblia, syrigh knyhy Vetchaho i Novaho Zavita po yaziku slovensku [Bible, or The Books of the Old and New Testaments in Church Slavonic]. Ostroh: Drukarnia kniazia Kostiantyna Ostrozkoho, 1581. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/00001410_01.pdf

STR – Greek New Testament: Stephanus Textus Receptus 1550. URL: <https://biblehub.com/tr/galatians/5.htm>

Дата надходження до редакційної колегії – 09.02.2023
Дата затвердження редакційною колегією – 24.02.2023

Любомир СЕГІН, канд. філол. наук, доц.,
Національний університет "Києво-Могилянська академія",
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1966-0773

МІКРОТОПОНІМИ АНТРОПОГЕННОГО ПОХОДЖЕННЯ СЕЛА ВЕЛИКІ ДІДУШИЧІ СТРИЙСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано лексико-семантичні особливості мікротопонімів антропогенного походження села Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області. У результаті дослідження 286 назв малих географічних об'єктів виділено 11 семантичних груп, у кожній із яких окреслено значення мотивувальних основ, їхню етимологію. З'ясовано, що серед досліджуваних назв домінують найменування, пов'язані з основами на позначення житлових, культурних, господарських та побутових споруд, які стали базою творення 43 власних назв різної структури. Виявлено, що найпродуктивнішими номенами є церква / дорога і ленія – відповідно 5 і 9 похідних.

Ключові слова: мікротопонім, апелятив, значення, географічний термін, твірна основа, стрижневе слово, компонент-означення.

Здавна Львівщина привертала увагу науковців у різних аспектах: історичному, фольклорному, культурному тощо. Цікавий цей регіон і для мовознавців. Одним із таких багатств краю є місцеві говірки. Проте вивчення діалектної лексики було б неповним, якби залишити без уваги власні назви, які є невід'ємною її частиною. Такими неофіційними онімами є й мікротопоніми, адже це назви, що використовують в усному спілкуванні та утворені народом за законами національного словотворення, в основах яких збереглися старовинні діалектні слова. За словами Д. Г. Бучка, "дослідження відапелятивних топонімів допомагає більш повно вивчати словниковий запас певного діалекту і мови в цілому попередніх століть, оскільки в топонімах краще, ніж у живій розмовній мові, зберігаються давні лексеми" [3, с. 260]. Дослідження власних назв Львівщини мають достатньо стійкі

традиції. У численних монографіях, дисертаційних працях науковці намагалися описати різні типи пропріативів: гідроніми, ойконіми, прізвиська, прізвища (С. Вербич, З. Купчинська, М. Наливайко, І. Фаріон, М. Худаш та ін.). Представники Львівської ономастичної школи (З. Купчинська, О. Мосур, О. Проць, Н. Сокіл, Н. Яніцька) вивчали й назви мікрооб'єктів регіону. Проте мікротопоніми села Великі Дідушичі охоплено частково, зокрема в додатках дисертаційного дослідження Н. Яніцької, яка вивчала такі найменування Стрийщини, виявлено близько 10 одиниць [8, с. 235–396], відповідно це не відображає цілісної картини структурно-семантичних особливостей мікротопонімів села, що й зумовлює **актуальність** статті.

Метою наукової розвідки є аналіз особливостей мікротопонімної номінації мікрооб'єктів антропогенного походження села Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області.

Матеріалом для розвідки слугували 286 мікротопонімів, зібрані шляхом опитування корінних жителів села.

Як відомо, мікротопоніми є тими назвами, які зберігають у собі історичне минуле села. Ці особливості малих географічних назв можуть бути з'ясовані в процесі семантичного аналізу мікротопонімної лексики. Основою таких найменувань досить часто є географічні терміни, які наповнюють мікротопоніми змістом. Дослідження таких назв є важливим, оскільки вони сформовані на базі стародавніх українських діалектів, увібрали мовні традиції праслов'ян і продовжували розвиватися завдяки розширенню лексичних значень наявних мовних одиниць відповідно до нових історичних і культурних вимог місцевої людності [4, с. 15].

Мікротопоніми антропогенного походження становлять значну частину онімів досліджуваного села (48,7% від загальної кількості). У межах відапелятивних мікротопонімів виділяємо підгрупи залежно від типу апелятива, який покладено в основу назви.

1. Мікротопоніми, основи яких позначають спосіб освоєння, обробітку земель. Як відомо, землеробством люди займалися здавна. У мікротопонімах відображено спосіб освоєння нових земель та обробітку орних угідь.

Апелятив *перекіп* в українській термінології виражає розлогу семантику: 'перекопане поле' [ВТССУМ, с. 728; Марусенко, с. 240],

'рів' [Онишкевич, II, с. 51], 'поле, засіяне травою' [Данилюк, с. 70]. Такий спосіб обробітку землі став підґрунтям для утворення локального оніма *Перекіп* (поле).

Номен *пóруб* в одному зі значень 'місце, де повирубано дерева' [Грінченко, III, с. 355], 'місце, на якому вирубано ліс для обробітку поля' [Габорак¹, с. 306], 'затоплений ліс' [Данилюк, с. 80], 'місце, де проводяться лісорозробки з повальним зрізуванням дерев' [Михальчук, с. 72] мотивує мікротопонім *Пóруб* (частина лісу).

Лексема *склад* з широкою амплітудою значень 1) 'грядка, зорана від середини до країв', 2) 'взагалі грядка', 3) 'колгоспна будівля для зберігання зерна' [Аркушин, II, с. 150] у плюральній формі стала базою мікротопоніма *Складі* (поле).

2. Мікротопоніми, основи яких містять указівку на частину від цілого. На території села зафіксовано чимало мікротопонімів, мотивованих основами на позначення одиниць виміру. Переважно в таких онімах збережена стара система вимірювання.

Номен *дорізка* у значенні 'земельна ділянка додана, дорізнана, приділена кому-небудь або до чого-небудь додатково за селом, у полі', пор., *придáток* 'прибавлення, прибавка' [Грінченко, III, с. 414], 'город, наданий до основного біля будинків або розміщений у полі' [Данилюк, с. 77], пор. *дорізній горóд* – 'додатковий наділ' [Личук, с. 98], блр. діал. *дарэзкі*, мн., 'додакові наділи (нарізи) на полі до присадибних ділянок колгоспників' [Яшкін, с. 232]. В обстежуваному селі ця лексема виражена одним онімом: *Дорізка* (поле).

Апелятив *надáтки* функціонує зі значенням 'земельна ділянка додана, приділена кому-небудь або до чого-небудь додатково', пор., *придáток* 'прибавлення, прибавка' [Грінченко, III, с. 414], 'город, наданий до основного біля будинків або розміщений у полі' [Данилюк, с. 77] > *Надáтки* (поле).

В основі мікротопоніма *Пай* (земельна ділянка) лежить апелятив *пай* в одному зі значень 'земельна частка члена колективного сільськогосподарського підприємства (кооперативу, товариства) у складі земель, що належать цьому підприємству за правом колективної власності' [СУМ20, с. 2178], 'велика частина поля' [Личук, с. 200], 'ділянка поля' [Данилюк, с. 93].

Загальна назва *парцеля* 'дуже маленька ділянка (звичайно землі)' [СУМ, VI, с. 83] та споріднені з нею *парцеляція* 'розподіл на парцели (звичайно про землю)' [СУМ, VI, с. 83], 'земельна площа, розподілена на парцелі' [Худаш, с. 176] представлені в трьох пропріативах: *Парцелі* (ділянка сінокоосу), *Парцеляція* (частина села), *За Парцеляційов* (городи, поле).

Апелятив *піддільничкі* < *дільниця* 'ділянка' [СУМ, II, с. 306], 'ділянка землі, яку отримували син або дочка від батька' [Онишкевич, I, с. 220], 'межа між селом і полем' [ЕСУМ, II, с. 90] репрезентований онімом *Піддільничкі* (поле).

Лексема *різа* побутує зі значенням 'міра поля' [Шило, с. 226], 'міра поверхні ґрунту; розмірена частина поля на 3, 6 чи 20 моргів (залежно від місцевості); міра поля, частина ґрунту розміром в 4 морги' [Hrabec, s. 47] стала основою для трьох мікротопонімів: *Друга Різа* (полоса поля, розбита на ділянки, парцелі), *Перша Різа*, *Трета Різа*.

Номен *четвертіна* < *чверть* 'четверта частина', 'старовинна міра довжини' [ЕСУМ, VI, с. 288], 'одна з чотирьох рівних частин, на які ділиться ціле' [СУМ, XI, с. 288] формує такі найменування села: *Кісні Четвертини* (сінокіс), *Орні Четвертини* (поле), *Четвертини* (поле).

Лексема *шмат* 'ділянка поля' [Данилюк, с. 144] – твірна база мікротопоніма *Шмат* (ділянка).

3. Мікротопоніми, основи яких містять указівку на межі земельних наділів. Серед зібраного матеріалу виявлено й утворення, основи яких окреслюють межі земельних площ.

Географічний термін *граніця* 'межа' [ВТССУМ, с. 196], 'межа, лінія, яка замикає простір села, краю', 'купа каміння на полі' [Рудницький, с. 21–22], 'кінець села' [Личук, с. 81], 'межа (перев. між наділами землі, між селами)' [Дидик-Меуш, с. 70] мотивує мікротопонім *Граніці* (межа між осадами, ґрунтами, городами). Н. Сокіл цей мікротопонім відносить до найменувань на окреслення підвищеного рельєфу на тій підставі, що давні границі позначали насипами, каменями [7, с. 37].

Стрижневим компонентом 9 мікротопонімів *Базикова Ленія* (просіка), *Божикова Ленія* (просіка), *Ксьондзова Ленія* (просіка), *Перша Пánська Ленія* (просіка), *Друга Пánська Ленія* (просіка),

Трета Пánська Ленія (просіка), *Чорновúсова Ленія* (просіка), *Ширóка Ленія* (просіка) фіксуємо апелятив *ленія* < пол. *lepija* в одному зі значень 'просіка' (в лісі), 'межа', в українських реаліях ототожнюється із 'межею між городами або ділянками лісу; вузькою межевою дорогою між полями' [ЕСУМ, III, с. 221], 'смугою, справжньою або уявною, яка визначає межу, границю чогонбудь' [ВТССУМ, с. 491], 'штучно прокладена рівна дорога в лісі, яка служить також для поділу на сектори з господарською метою' [Худаш, с. 138], 'лісова просіка' [Габорак¹, с. 882], 'стежка в лісі за просікою' [Шило, с. 161].

Пропріативи *Друга Шнелька* (просіка), *Перша Шнелька*, *Трета Шнелька* мотивовані незасвідченою лексемою *шнелька* (ймовірно, цей апелятив має значення 'межа між ділянками лісу').

4. Мікротопоніми, основи яких указують на призначення та використання площі. Мікротопонімікон села Великі Дідушичі репрезентує 19 найменувань, мотивованих апелятивами, які вказують на спосіб використання земельних угідь.

Номен *бульбівка* в селі вживають зі значенням 'поле після збирання картоплі', пор., *бульбиско* 'поле з-під картоплі' [Аркушин, I, с. 36] та засвідчений у пропріативі *Бульбівка* (поле).

Географічний термін *вігін*, що трактують як 'простора вільна земля біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю' [СУМ, I, с. 373], 'дорога між хатами, якою виганяють худобу на пашу' [Онишкевич, I, с. 98], 'луг, де випасають корів' [Данилюк, с. 23], реалізується на території села в 3 мікротопонімах: *Бáзиків Вігін* (дорога), *Зюньків Вігін* (дорога), *Сáбашів Вігін* (дорога).

Лексема *горóд* функціонує у значенні 'ділянка землі при садібі, здебільшого для вирощування овочів' [ВТССУМ, с. 192], 'оброблене поле' [Данилюк, с. 37], споріднений апелятив *городец* – 'грядка; квітник' [Шило, с. 95], 'земельна ділянка, призначена для вирощування овочів' [Личук, с. 78], 'квітник', 'грядка' [Онишкевич, I, с. 86], 'невелика присадибна ділянка' [Дидик-Меуш, с. 69] і представлені пропріативами *Горóд* (земельна ділянка), *Горóдец* (невелика земельна ділянка біля хати).

Апелятив *гунó* кваліфікують як 'обгороджене подвір'я' [Шило, с. 98], вочевидь, із *гумно́* 'подвір'я' [Шило, с. 98], лексема *грунт* репрезентована значенням 'земля, поле' [Онишкевич, I,

с. 196], 'поле', 'земельний наділ', 'залишена спадщина разом із земельним наділом', 'земельне майно' [Личук, с. 89], 'земельна ділянка' [Громко, с. 65], номінація *л́анка* – 'оброблене поле', 'ділянка поля' [Данилюк, с. 74], лексема *ні́вка* функціонує зі значеннями 'поле, підготовлене до обробітку' [Данилюк, с. 61], 'поле для користування', 'поле, пооране для посіву' [Рудницький, с. 26] < *ні́ва* 'ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні культури або яка призначена для їх вирощування; поле' [СУМ, V, с. 409], апелятив *новина́* ототожнюють із 'уперше засіяним полем після розкорчовування; уперше засіяним полем' [ЕСУМ, IV, с. 107], 'вперше зорана земля' [Личук, с. 189]. Із розглянутими основами зафіксовано по одному мікротопоніму: *Гуно́* (обгороджена частина осади), *Грунт* (земельна ділянка), *Ланка* (поле), *Нивкі́* (поле), *Новина́* (вперше засаджене, засіяне поле після кількох років сінокоосу).

Лексема *обі́стя* побутує зі значенням 'подвір'я з будинками' [Шило, с. 76], 'селянська садиба; хата з господарськими будівлями без городу' [Дзєндзелівський УЗЛП, с. 95]. Уважають, що апелятив *обі́стя* мав первинне значення 'те, що обійдено, обведено на знак привласнення' [ЕСУМ, VI, с. 134]. Із розглянутою основою зафіксовано дериват *Обі́сте* (територія подвір'я).

Номен *оса́да* вживається зі значенням 'подвір'я з будівлями; садиба' [Шило, с. 190], 'ділянка землі навколо хати; садиба' [Аркушин, II, с. 16], пор. *оса́джувати* – звич. (хозяйство) 'давати', 'дарувати' – "Батько молодого на запит сватів: на що ви єго осаджуєте, відповідає: осаджую єго на свою відчизнину, але як він осідає на маєтку, то мусит вітця і маму шанувати, решту дітей повінувати" [Онишкевич, II, с. 25]: *Оса́да* (ділянка для будівництва).

Апелятиви *па́ши*, *пасо́виско* кваліфікують як 'луг, де випасають корів' [Данилюк, с. 69], *па́ша* 'те саме, що *пасови́ще*' [СУМ, VI, с. 104], 'зелена рання трава; на пашу – на пасови́ско' [Гуц., с. 134], 'рівнинна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю' [Личук, с. 204], 'луг, де випасають корів' [Данилюк, с. 97]. У зібраних матеріалах виявлено такі мікротопоніми: *Па́нська Па́ши* (пасовище за Вербиною), *Пасо́виско*, *Па́ши*.

Номен *про́гін* на позначення 'дороги між полями для прогону скота' [Грінченко, III, с. 461], 'місця серед городів, де женуть

корів на пасовище' [Аркушин, II, с. 93], 'місця, де пасеться худоба', 'вулиці, якою виганяють худобу на пашу' [Онишкевич, II, с. 151], 'дорога' [Шийка, с. 92] ужита в мікротопонімі *Прогін* (виїзд із двору).

Лексема *сінож'ятки* зі значенням 'місце відведене для косіння трави на сіно' [СУМ, IX, с. 227], 'луг, де косили траву на сіно' [Дидик-Меуш, с. 224] мотивує мікротопонім *Сінож'їтки* (сінокіс на схід від дороги на Угільну).

5. Мікротопоніми, основи яких позначають промисли, способи ведення домашнього господарства. Крім вирощування різних культур, у селі займалися й іншими видами господарської діяльності: розводили корів, коней, свиней, перепродували худобу, різали тварин на м'ясо, виготовляли різний реманент для обробітку землі. Для цього були всі необхідні умови: наявність водойм, достатня кількість дощів, природні пасовища. Про що свідчать і мікротопоніми села: *Кошіра*¹ (обгороджене пасовище для коней), *Конюшні* (стайня), *Свинярник* (будівля), *За Ф'єрмов* (поле), *Долішина Ф'єрма*, *Горішина Ф'єрма*. Корови, коні, свині були сировиною для приготування їжі, харчової промисловості: *Б'ойні* (місце) < *б'ойня* 'спеціально устатковане приміщення для забою худоби; різниця' [СУМ, I, с. 212].

Домашнє господарство не могло обійтися без ножів, сокир, серпів, борін тощо. Тому майже в кожному селі був коваль, а то й не один. Підтвердження цього знаходимо в описі Климентія Баб'яка, батько якого був священником у Великих Дідушичах до 1944 року: "В селі працювали три ковалі: Іречин, Пукальський і Савицький, які оженившись з українками – українізувалися і ходили до церкви. Вони займалися головно підковуванням коней. В їхніх кузнях кувалися також вози, вироблялися обручі до бочок і відер та направлялися плуги, борони та інше рільниче знаряддя" [1, с. 182–183]. Апельатив *кузня* зі значенням 'майстерня, де обробляють метал куванням' [СУМ, IV, с. 386] став основою мікротопоніма *Кузня* (місце).

¹ Походження та поширення апельатива *кошара* в межах карпатських діалектів та в слов'янських і балканських мовах дослідила Надія Пашкова [Пашкова 2020].

Окремі оніми свідчать, що в селі займалися виготовленням горілки: *Гуральні* (місце між Соколовом і Вербиною (ближче до Соколова), де колись була гуральня, але згоріла) < *гуральня* 'горілчаний завод' [Грінченко, I, с. 352].

Оскільки в селі розводили худобу, то й перепродували її, про що свідчить мікротопонім *Торговиці* (поле від Постерунка до Ростоки (до містка), де продавали худобу). Це найменування виникло з апелятива *торговиця* зі значенням 'місце, де торгують скотом; базар' [Грінченко, IV, с. 275], 'місце, де продавали худобу' [Онишкевич, II, с. 296]. 'місце, де продавали тільки худобу, свині, коні, вівці, телята, кози' [Габорак², с. 805], 'місце, де відбувалися торги, ярмарки' [Худаш, с. 250].

Атрибутивні компоненти двох мікротопонімів (*Шевський Куток* (поле), *Шевська Дорога* (дорога)) указують на такий вид заняття, як шевство. З цього приводу К. Баб'як писав: "Жиди займалися торгівлею худоби і дробу, мали різню і крамниці. Частина спольщеного населення працювала у дворі, а інші були на державних роботах на пошті, поліції, при направі доріг і регуляції рік, а також займалися дрібним ремеслом (шевством, кравецтвом тощо). Довколишнє населення звало їх «шевцями»" [1, с. 447].

Розташування села серед лісових масивів зумовив розвиток ще одного промислу, який означений терміном *пилорáма* 'пристрій з електромотором для розпилювання колод на дошки' [СУМ, VI, с. 353] і відображений у мікротопонімі *Сахурóва Пилорáма*.

6. Мікротопоніми, утворені від лексем на позначення типу поселень. У досліджуваному селі зафіксовано низку мікротопонімів, пов'язаних із типом поселення.

Найбільше онімів виявлено від апелятива *кінець*, який тлумачать як 'крайній пункт...', а також те, що прилягає до такого пункту, межі' [ВТССУМ, с. 429], 'кінець, завершальна, остання частина села' [Габорак¹, с. 349]: *Горішній Конéц* (частина села з боку Волі Задеревацької), *Долішній Конéц* (частина села з боку Вербини), *Кіне́ц Селá*.

Ще одним традиційним і найбільш поширеним типом поселення в Україні є *селó* зі значенням 'центральна частина сільського поселення' [Габорак², с. 721], з яким пов'язані мікротопоні-

ми *Засело* (поле від Дзіндзі до школи), *За Селом* (поле). За словами білоруської дослідниці В. П. Лемтюгової, село відноситься до ранніх типів поселень (XIV–XVI ст.) [5, с. 3].

Мікротопонімікон села зберіг на своїй території й об'єкти з апелятивом *двір* зі значенням 'спеціально відведене місце (часто відгороджене)' та *дворіще* із семантикою 'місце, де була садиба', [Онишкевич, 1, с. 207], 'запустила ділянка, на якій у минулому була садиба' [СУМ, II, с. 224], які реалізуються в мікротопонімах *Дворіще* (поле між Окописком і Польським Цвинтарем, де колись була панська садиба), *Задв'ірі* (поле), *Фуражний Двір* (місце за фермою).

7. Мікротопоніми, основи яких указують на шляхи сполучення. У функції мікротопонімів у селі вживають і лексеми для опису шляхів сполучення та засобів переправ.

Апелятив *гостінець* в одному зі значень 'діал. великий битий шлях; шосе' [ВТССУМ, с. 193], 'бита дорога' [Онишкевич, I, с. 188], 'дорога з твердим покриттям' [Личук, с. 79], 'головна дорога в селі' [Дидик-Меуш, с. 70] став основою для мікротопоніма *Гостінець* (дорога).

Лексема *дорóга* позначає 'смугу землі, призначену для розміщення людей і транспорту' [Громко, 72] і представлена мікротопонімами *За Дорóгов* (поле), *Коло Дорóги* (пасовище), *Пицьова Дорóга* (дорога в Ростоці), *Шевська Дорóга* (дорога за Вербиною в напрямку Сукіля (навпроти Жидівського Цвинтаря), яка простягається до Охабу), *Яцикова Дорóга* (грунтова дорога навпроти Ксьондзової Лені).

Географічний термін *в'ївіз* зі значенням 'ділянка дороги, що має схил; узвіз' [ВТССУМ, с. 89], 'недовге, але круте підвищення на дорозі' [Марусенко 220], 'невеликий, але крутий підйом дороги' [Худаш, с. 35] є складовою частиною мікротопоніма *Шаріїв Вивіз*.

Загальні назви *міст, місток* зі значенням 'споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, яр і т. ін.' [СУМ, IV, с. 749] виражені в онімах *Під Мостом* (місце купання біля автомобільного мосту через річку Сукіль), *За Містком* (поле).

Аналізована територія вирізняє й номінацію *л'івка* – 'кладка через воду (рів, струмок)' [Аркушин, с. 275], 'міст для переходу через воду', 'дерев'яна кладка', 'вузька кладка тільки для перехо-

ду' [Личук, с. 157] – у функції мікротопоніма *Лавка* (дерев'яний міст через річку Сукіль для людей і легкого транспорту).

Апелятив **поворót** означає 'місце, де що-небудь (дорога, вулиця і т. ін.) повертає, відхиляється вбік' [СУМ, VI, с. 691] сформував на досліджуваному терені мікротопоніми *Малодідушицький Поворót* (поворот на село Малі Дідушичі), *На Малодідушицькому Поворóті* (зупинка).

8. Мікротопоніми, похідні від апелятивів на позначення житлових, культурних, господарських та побутових споруд. На досліджуваній території зафіксовано 43 найменування, що становить 15 % від загальної кількості. У межах аналізованої групи виокремлюємо низку онімів села, основи яких пов'язані з **сферою обслуговування**: *Аптéка* (будинок і територія навколо нього), *Бар* (невелике кафе), *Буфét* (будинок і територія навколо нього), *Ветлікарні* (будинок і територія навколо нього), *Горішний Магазін* (магазин), *Долішний Магазін*, *Залізний Магазін*, *Канто́ра* (будівля), *Коло Горішнього Магазину* (зупинка), *Коло Сільради* (зупинка), *Лікарні* (будинок і територія навколо нього), *Пекáрні*, *Перукарні*, *Пи́церія*, *Постеру́нок* (місце), *Сільрада*, *Шве́йна*; з **освітою та вихованням**: *Дитсадóк* (будинок і територія навколо нього), *За Шкóлов* (частина села), *Коло Шкóли* (зупинка), *Старá Шкóла* (будівля), *Шкóла*; з **сферою культури та відпочинку**: *Клуб* (будинок і територія навколо нього), *Коло Клубу* (місце в центрі села), *На Стадіóні* (вигін), *За Стадіóном* (поле); з **будівлями сільськогосподарського призначення**: *Брига́да* (територія), *За Брига́дов* (поле), *На Брига́ду* (дорога), *Тік*, *За Дáмбов* (пасовище), *Молочáрні* (будинок) та ін.

9. Найменування, у яких відображено вірування жителів. Чималою кількістю мікротопонімів представлені найменування, у яких відображено вірування жителів.

Термін *каплі́чка* 'зменш. до *каплі́ця*'; 'у християн – невеличку споруду без вітгаря для відправ і молитов' [СУМ, IV, с. 95] сформував найменування *Каплі́чка* (невелика споруда), *Коло Каплі́чки* (частина села).

Лексема *це́рква* 'будівля, в якій відбувається християнське богослужіння східного обряду' [СУМ, XI, с. 202] є складовою

мікротопонімів різної структури: *Церква, За Церквов* (поле), *Коло Церкви* (місце, зупинка), *Нова Церква, Стара Церква*.

Апелятив *цві́нтар* < пол. *stentarz* 'кладовище' [ЕСУМ, VI, с. 231], 'подвір'я і кладовище біля церкви', 'місце, відведене для поховання померлих; кладовище' [СУМ, XI, с. 185] є основою мікротопонімів *Жидівський Цві́нтар* (цвинтар, що знаходиться одразу після Вербини справа дороги до Соколова), *Новий Цві́нтар, Польський Цві́нтар* (цвинтар, що знаходиться після Вербини справа дороги до Соколова), *Старий Цві́нтар, Холерський (Холерний) Цвинтар* (невелика територія біля Кошчири).

10. Мікротопоніми, утворені від етнонімів. На території села зафіксовано й мікротопоніми, основами яких стали етноніми. Зокрема, апелятив *моска́ль* 'воjak, солдат', 'росіянин' [СУМ, IV, с. 808] виражений у пропріативах *Моска́лька* (роздоріжжя на село Лани Соколівські й Сихів), *На Моска́льці* (зупинка).

11. Мікротопоніми, основи яких указують на соціальний стан власника.

Номен *князь* в одному зі значень 'голова роду, племені, що стояв на чолі військової дружини, правитель князівства', 'спадковий або дарований королем титул', 'носій титулу', 'етн. наречений, молодий' [СУМ, IV, с. 199] став основою для мікротопоніма *Княжин* (південна частина Оболоні до річки Сукеля).

Як бачимо, у складених найменуваннях села основний компонент уточнений залежним атрибутивним членом, який указує на:

- розмір чи форму об'єкта: *Широ́ка Ленія* (просіка, дорога);
- місце розташування: *Горі́шний Конéц* (частина села), *Горі́шна Фéрма, Горі́шний Магази́н, До́лішний Конéц* (частина села), *До́лішний Магази́н, До́лішна Фéрма*;
- якість денотата чи якісь інші його властивості: *Кі́сні Четверті́ни* (сінокіс), *Орні Четверті́ни* (поле), *Залі́зний Магази́н*;
- час виникнення: *Нова́ Церква, Новий Цві́нтар, Старий Цві́нтар, Стара́ Церква, Стара́ Шко́ла*.
- послідовність розташування: *Дру́га Шне́лька* (просіка, до рога), *Пе́рша Шне́лька, Тре́та Шне́лька, Дру́га Па́нська Ленія, Пе́рша Ри́за* та ін.;
- відношення якогось етносу до іменованого об'єкта: *Жи́дівський Цві́нтар, Польський Цві́нтар*;

– наповнюваність об'єкта: *Учительський Будинок, Фурáжний Двiр*;

– особу-власника, іменованого антропонімом: *Бáзиків Вігiн* (дорога) < антр. *Бáзик* < *Базьó* [Чучка, с. 44], *Пáнська Пáши* (пасовище), *Яцикова Дорóга* < антр. *Яцик* [Редько, II, с. 1259; Чучка, с. 647] та ін. Окремо потребують обґрунтування щодо віднесення до цієї групи мікротопоніми *Ксьóндзова Леня*, *Пáнська Пáши*. Н. Сокiл зауважує, що всі сполуки з посесивно-релятивними формантами -iв (-ов-а, -ов-о, -ов-е), -ин(а), -ськ-та ін. є відонімними утвореннями [7, с. 127]. З цього приводу Д. Бучко наголошує, що мікротопоніми на зразок *Ксьóндзова Леня*, *Панська Паши* реалізують антропонімну функцію, бо власник поля пан мав ім'я і прізвище, але, оскільки він був у селі один, то найкращим засобом його ідентифікації було не прізвище, а загальна назва пан, яка власне виконувала у цьому випадку роль оніма [2, с. 20];

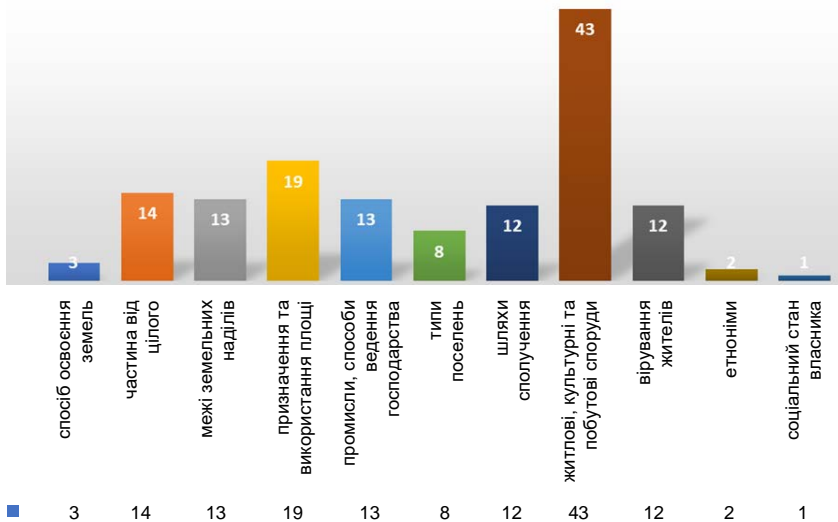

Рис. 1. Кількісна характеристика тематичних груп мікротопонімів села Великі Дідушичі

– суміжне розташування об'єктів: *Малодідушицький Міст* < ойк. Малі Дідушичі, *Сьхівські Ставі* < ойк. Сихів, *Човганська Дорога* < ойк. Човгани, *Шкільний сад* та ін.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, з-поміж досліджуваних пропріативів виокремлюємо 11 тематичних груп. Найбільш вагому частку в аналізованому ономастичному селі займають основи на позначення житлових, культурних, господарських та побутових споруд, які стали базою творення 43 власних назв різної структури. Це можна пояснити потребою в забезпеченні життєдіяльності людей. Найпродуктивнішими виявилися номени *цёрква / дорога і ленія* – відповідно 5 і 9 похідних. Найменш кількісно представлені мікротопоніми, утворені від етнонімів та які вказують на соціальний стан власника. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в укладанні словника мікротопонімів села Великі Дідушичі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Баб'як К.* Дідушичі Великі. *Стрийщина: іст.-мемуар. зб.: [в 3 т.] / ред.: І. Пеленська, К. Баб'як.* Нью-Йорк: НТШ, 1990. Т. 3. С. 168–188.
2. *Бучко Д.* Аноніми сіл давнього Любачівського повіту. *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych / redakcja M. Łesiów, M. Olejnik.* Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2005. S. 17–23.
3. *Бучко Д. Г.* Отапелятивные топонимы Верхнего Поднестровья. *Proceedings of the XIII th International Congress of Onomastic Sciences, Wrocław, 1982.* Ч. 1, С. 259–265.
4. *Карпенко О. П.* Гідронімікон Центрального Полісся. К.: Київ, 2003, 317 с.
5. *Лемтюгова В. П.* Восточнославянская ойконимия апеллятивного происхождения. Названия типов поселения. Минск: Наука и техника, 1983. 198 с.
6. *Пашкова Н.* Генеза карпатизму кошара. *Slavia Orientalis.* 2020. Т. LXIX. № 4. С. 897–912
7. *Сокіл Н. В.* Мікротопонімія Сколівщини. Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2008. 205 с.
8. *Яніцька Н. Р.* Мікротопонімія центральних та східних районів Львівської області: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2012. 396 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Аркушин** – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк: Ред.-вид. відд. "Весна" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1–2.
- антр.** – антропонім.
- блр.** – білоруське.
- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. 1440 с.
- Габораk¹** – Габораk М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник. Видання друге, доповнене, уточнене. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 500 с.
- Габораk²** – Габораk М. М. Топонімія Покуття: етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 932 с.
- Грінченко** – Грінченко Б. Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- Громко** – Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ; Кіровоград: РВГЦ КДПУ, 1999. 221 с.
- Гуц.** – Гуцільські говірки: короткий словник / Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська та ін. Львів: Відродження, 1997. 232 с.
- Данилюк** – Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк: Вежа-Друк, 1997. 103 с.
- Дзєндзелівський УЗЛП** – Дзєндзелівський Й. О. Українсько-західно-слов'янські лексичні паралелі. К.: Наукова думка, 1964. 209 с.
- Дидик-Меуш** – Дидик-Меуш Г. Мокряни: Говірка маминого села. Словник. Львів: Піраміда, 2021. 284 с.
- діал.** – діалектне.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / гол. ред. О. С. Мельничук. К.: Наукова думка, 1982–2012. Т. I–VI.
- Личук** – Личук С. В. Словник народних географічних назв Івано-Франківщини. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. 312 с.
- Марусенко** – Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических аеплятивов (названия рельефов). Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). М.: Наука, 1968. С. 206–255.
- Михальчук** – Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 1998.
- мн.** – множина.
- ойк.** – ойконім.
- Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. К.: Наукова думка, 1984. Ч. I: А–Н. 495 с.; Ч. II: О–Я. 515 с.

пол. – польське.

пор. – порівняйте.

Редько – Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. Львів, 2007. Т. 1: А–М. 720 с.; Т. 2: Н–Я. 721–1438 с.

Рудницький – Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. Українська Вільна Академія наук. Серія: Народознавство. 1962. Ч. 23–24.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980.

СУМ20 – Словник української мови online. Томи 1–12. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>

Худаш – Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення). Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. 452 с.

Чучка – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 с.

Шийка – Шийка С. В. Словник народних географічних термінів Ровенщини. Тернопіль: Астон, 2016. 118 с.

Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 287 с.

Яшкін – Яшкін І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў. Тапаграфія. Гідралогія. Мн.: Бел. Навука, 2005. 808 с.

Hrabec – Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków, 1950. 261 s.

> < – походить.

Liubomyr SEHIN, PhD, Associate Prof.,
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-1966-0773

MICROTOPONYMS OF ANTHROPOGENIC ORIGIN OF THE VILLAGE OF VELYKI DIDUSHYCHI (Stryi district, Lviv oblast)

The author analyzes the lexical-semantic features of microtoponyms of anthropogenic origin in the village of Velyki Didushychi (Stryi District, Lviv Oblast). As a result of the study of 287 microtoponyms it was found that man-made objects constitute a significant part, and 11 semantic groups of microtoponyms were distinguished: the names for trades, methods of household management, types of settlements, residential, cultural, economic

and household buildings, which indicate the method of land development, on a part of the whole, on the border of land allotments, on the purpose and use of the area, on the roads of communication, on the social status of the owner, as well as in which the beliefs of the inhabitants and the formation of ethnonyms are expressed. In each thematic group, the meaning of motivational bases is distinguished, and their etymology is clarified. On the basis of calculations, it was highlighted that the most significant part in the analyzed onomasticon involves the stems for the definition of residential, cultural, economic and household buildings, which became the basis for the creation of 43 proper names of a monolexical, compound and prepositional structure, which is related to ensuring the livelihood of people. Within these groups, the largest number of names was recorded from the appellatives *tserkva* [church] / *dorooha* [road] and *lenia* – 5 and 9 nominations, respectively. It was outlined that the propriatives for determining trades, methods of household management are also productive, as well as those that indicate the purpose and use of the area and that reflect the beliefs of the inhabitants – from 10 to 17 units. Thematic groups that are unproductive in the studied territory are outlined, among which microtoponyms formed from ethnonyms and which indicate the social status of the owner are the least represented.

Keywords: microtoponym, geographical term, creative stem, core word, attributive component, meaning, etymology.

REFERENCES

1. Babiak, K. (1990) Didushychi Velyki [Didushychi Velyki]. *Stryishchyna* [Stryi District]. Niu-York: NTSH [in Ukrainian].
2. Buchko, D. (2005) Anaikonimy sil davnoho Liubachivskoho povitu [Anayconyms of the Villages of Liubachivsky County]. *Mikrotoponimia na pograniczach jezykowo-kulturowych*. Lublin : Wyd-wo Uniwersitetu Marii Curie Skłodowskiej, 2005 [in Ukrainian].
3. Buchko, D. H. (1982) Otapelativnyie toponimy Verkhneho Podnestrovia [The Toponyms Based on the Appellatives og Verkhneho Podnestrovia]. *Proceedings of the XIII th International Congress of jnymastic Sciences*, Wrocław [in Russian].
4. Karpenko, O. P. (2003) Hidronimikon Tsenralnoho Polissia [Hydronymicon of Central Polissia]. Kyiv: Київ [in Ukrainian].
5. Lemtiugova, V. P. (1983) Vostochnoslavianskaia oikonimiiia apeliativnogo proiskhozhdeniia. Nazvaniia tipov poseleniia [Eastern Slavic

Oiconomia of Appellative Origin. Names of Settlement Types]. Minsk: Nauka i teshnika [in Russian].

6. Pashkova, N. (2020) Geneza karpatyzmu koshara [The Genesis of Koshary Carpathianism]. *Slavia Orientalis*. LXIX. 4. 897–912 [in Ukrainian].

7. Sokil, N. V. (2008) Mikrotoponimy Skolivshchyny [The Microtoponyms of Skoliv Region]. Lviv: Lviv. nats. un-t imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

8. Yanitska, N. R. (2012) Mikrotoponimiia tsentralnykh ta skhidnykh raioniv Lvivskoi oblasti [Microtoponymia of the Central and Eastern Districts of Lviv Oblast]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

SOURCES

1. Arkushyn, H. (2000) Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of the Subdialects of Western Polissia]. Lutsk: Red.-vyd. vidd. "Vesna" Volyn. derzh. un-tu in, Lesi Ukraiinky [in Ukrainian].

2. Antr. – antroponim.

3. Blr. – biloruske.

4. Chuchka, P. (2005) Prizvyscha zakarpatskykh ukraiintsev: istoryko-etymolohichni slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical and Etymological Dictionary]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

5. Danyliuk, O. K. (1997) Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni [Dictionary of Folk Geographical Terms of Volyn]. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

6. Dzendzelivskui, Y. O. (1964) Ukraïnsko-zakhidnoslovianski leksychni paraleli [Ukrainian-West Slavic Lexical Parallels]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

7. Dydyk-Meush, H. (2021) Mokriany: Hovirka mamynoho sela. Slovnyk [Mokryan: Mother's Village Subdialect. Dictionary]. Lviv: Piramida [in Ukrainian].

8. Dial. – dialektne.

9. Etymolohichni slovnyk ukraiïnskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

10. Haborak¹, M. (2008) Nazvy hir i polonyn Ivano-Frankivshchyny. Slovnyk-dovidnyk [The Names of Mountains and Polonynas of Ivano-Frankivsk Region. Dictionary and Reference Book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].

11. Haborak², M. M. (2013) *Toponimiiia Pokuttia: etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk* [Toponymy of Pokuttia: an Etymological Reference Dictionary]. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
12. Hrabec, S. (1950) *Nazwy geograficzne Huculszczyzny*. Kraków [in Polish].
13. Hrinchenko, B. (1907–1909) *Slovar ukraïinskoiï movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyïv [in Ukrainian].
14. Hromko, T. V., Luchyk V. V., Poliarush T. I. (1999) *Slovyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny* [Dictionary of Folk Geographic Terms of Kirovohrad Region]. Kyïv; Kirovohrad: RVHITTS KDPU [in Ukrainian].
15. Hutsulski hovirky: korotkyi slovnyk (1997) [Hutsul Subdialects: a Short Dictionary]. Lviv: Vidrozhennia [in Ukrainian].
16. Khudash, M. L. (2006) *Ukraiïnski karpatski i prykarpatски nazvy naselenykh punktiv (vidapeliatyvni utvorennia)* [Ukrainian Carpathian and Pricarpathian Names of Settlements (Appellative Formations)]. Lviv: In-t narodoznavstva NAN Ukraïny [in Ukrainian].
17. Lychuk, S. V. (2018) *Slovyk narodnykh heohrafichnykh nazv Ivano-Frankivshchyny* [Dictionary of Folk Geographical Names of Ivano-Frankivsk Region]. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
18. Marusenko, T. A. (1968) *Materialy k slovariu ukraïïnskikh geograficheskikh apeliativov (nazvaniia reliefov)* [Materials for the Dictionary of Ukrainian Geographical Appellative (Names of Reliefs)]. *Polesie (Lingvistika. Arkheologïia. Toponimika)* – [Polissia (Linguistics. Archeology. Toponymy)]. Moskva: Nauka [in Russian].
19. Mn. – mnozhyna.
20. Mykhalchuk, O. I. (1998) *Mikrotoponimiiia Pidhiria* [Microtoponymy of Pidhiria]. *Candidate's thesis*. Kyïv [in Ukrainian].
21. Oik. – oikonim.
22. Onyshkevych, M. Y. (1984) *Slovyk boïkivskykh hovirok* [Dictionary of Boiky Subdialects]. Kyïv: Naukova dumka [in Ukrainian].
23. Pol. – polske
24. Por. – porivniaine.
25. Redko, Yu. K. (2007) *Slovyk suchasnykh ukraïïnskykh prizvyshch* [Dictionary of Modern Ukrainian Surnames]. Lviv [in Ukrainian].
26. Rudnytskyi, Ya (1962) *Heohrafichni nazvy Boïkivshchyny* [Geographical Names of Boïkivshchyna]. *Ukraiïnska Akademiia nauk. Seriia: Narodoznavstvo* – [Ukrainian Academy of Sciences. Series: Folklore], 23–24.

27. Shyika, S. V. (2016) Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Rovenshchyny [Dictionary of Folk Geographical Terms of the Rivne Region]. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
28. Shylo, H. (2008) Naddnistriianskyi regionalnyi slovnyk [Transnistrian Regional Dictionary]. Lviv: Instytut ukraiinoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
29. Slovnyk ukraiinskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language] Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
30. Slovnyk ukraiinskoi movy online [Dictionary of the Ukrainian Language online]. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>
31. Velykyi tlmachnyi slovnyk suchasnoii ukraiinskoi movy (2004) [A Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv; Irpin: VTF "Perun" [in Ukrainian].
32. > < – pokhodyt.

Дата надходження до редакційної колегії – 08.02.2023
Дата затвердження редакційною колегією – 24.02.2023

Yulia OLESHKO, PhD in Philology, Junior Researcher,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-4154-101X

COMMUNICATIVE EMPATHY IN THE SERMONS OF ANTONII RADYVYLOVSKYI

The paper deals with empathy as a category of communicative linguistics. Generally speaking, empathy is an interpersonal phenomenon that determines the ability to project one's personality onto the object of contemplation and thus fully understand it. Verbal empathy is defined as the speaker's identification, which may vary in degree, with a person/thing that participates in the event. Linguistic empathy is a phenomenon that goes beyond grammar. The speaker's identification with a certain position is represented in the utterance through the unconscious/automatic choice of one of the normatively correct options, which convey a pragmatically different attitude. Such related to empathy concepts as point of view/viewpoint/perspective and deictic center are briefly discussed in the paper. They all are similar with what S. Kuno names "camera angle"; their meanings are overlapping, but not identical. The relationship between psychological empathy and linguistic/communicative empathy is defined in different ways: linguistic empathy is designed only to formally identify the speaker with a participant in the event referred to in the utterance, or linguistic empathy inevitably verbalizes the empathy and sympathy of another. When preaching, the priest must understand what his congregation feels (cognitive empathy) and convey these experiences accordingly (communicative empathy), and while conveying, mentally relate to the parishioners (affective empathy). In the sermons of the Baroque homilet of the 17th century Antonii Radyvylovskiy, perhaps the most important expression of the speaker's empathy towards his interlocutor-listener is the Old Ukrainian language. Other markers of communicative empathy, such as translation, interpretation, localization, folklore element use, have been identified in the sermons of Antonii Radyvylovskiy. Undoubtedly, among his listeners there were people of various backgrounds, educations and types of activity, since not only the brothers of the monastery were present during the service, but also "ordinary people" who came to pray to the Pechersk

miracle workers. Therefore, the author strives to compose sermons that would appreciate the first and understand the second. These sermons were to be accessible and popular.

Keywords: *communicative empathy, point of view, preaching discourse, Antonii Radyvylovskiy, Old Ukrainian literary language of the 17th century.*

A phenomenon of language empathy belongs to the sphere of interests of many modern scholars. Among them are such Ukrainian linguists as F. Batsevych [1], T. Kovalevska [4], L. Koziarevych [5], Y. Nevska [9], O. Nefedchenko [10], N. Tatsenko [14] and foreign researchers, namely O. Yokoyama [16], T. Kann [3], S. Kuno [7], D. Oshima [13] et al. In all these works, the phenomenon of empathy is studied on the basis of modern languages. Analysis of communicative empathy based on the material of historical monuments, determination of its markers in the Old Ukrainian preaching discourse of the 17th century determines the **novelty** of this scientific exploration. Its correspondence to modern linguistics, which is based on the principle of anthropocentrism, the study of human interaction in the act of communication, the reinterpretation of the preaching discourse of the 17th century confirm the **relevance** of this paper.

The phenomenon of language/speech empathy is considered within the framework of psycholinguistics, pragmalinguistics, discourse analysis and conceptual semantics; however, to a greater or lesser extent, researchers refer to works on psychology and philosophy. T. Kann defines that psychological empathy is "a social psychological notion that allows a person to understand and experience the emotional reality of others" [3, p. II]. Psychological empathy allows a person to navigate productively in the social and emotional landscape in which the interaction between the speaker and others takes place. M. Davis, followed by other psychologists, believes that empathy is a construct that combines the following components: affective empathy and cognitive empathy. Cognitive empathy refers to one's own understanding of another person's condition. Affective empathy is the next step; emotional reactions of affective empathy are usually classified as parallel (i.e. experiencing the same emotion) or reactive (i.e. sympathy, pity or empathy) [2, p. 7]. Thus, empathy should be considered as an interpersonal phenomenon,

which determines the ability to project one's personality onto the object of contemplation and thereby fully understand it.

The connection between psychological empathy and linguistic/communicative empathy is defined in different ways: linguistic empathy is designed only to formally identify the speaker with a participant in the event referred to in the utterance, or linguistic empathy inevitably verbalizes the empathy and sympathy of the other.

The concept of empathy was first introduced into linguistic circulation by S. Kuno in the late 1970s. His definition is as follows: "empathy is the speaker's identification, which may vary in degree, with a person/thing that participates in the event or state that he describes in the sentence" [7, p. 206]. S. Kuno develops the theory of empathy in syntax based on the following observation: the speaker takes the position of something and presents information from this point of view. A linguist explains the concept of point of view by comparing it to what is called a "camera angle" in photography.

In this sense, S. Kuno mainly uses the concept of empathy to explain sentence structures. For example, in Japanese, there are two verbs for the action of "giving": *kureru* and *yaru*. Their use depends on the syntactic role of the noun or pronoun, which designates the speaker or corresponds to the perspective from which he looks at the event. If it is the subject (nominative case), then the verb *yaru* will be used; if it is an indirect object (dative), then the verb *kureru* will be used.

However, language empathy is a phenomenon that goes beyond grammar. The speaker's identification with a certain position is represented in the utterance through the unconscious/automatic choice of one of the normatively correct options, which convey a pragmatically different attitude.

D. Oshima determines how a point of view is expressed in language through the alternation of active/passive constructions, anaphora, deixis, semantic-pragmatic combination, narrative styles, and discourse. The researcher distinguishes between the deictic center and the locus of empathy, although other researchers consider them equivalent. Deictic center refers to a reference point that is "the object relative to which the meaning (content) of a deictic expression is determined" [13, p. 23], while the locus of empathy refers to the physical or conceptual center from which the perspective in the utterance emanates.

In addition to the deictic center, the concept of point of view (viewpoint) is close to empathy. This interdisciplinary term can refer to a visual point of view, a dogmatic position, a cognitive point of view, or a verbalization of that view, as in linguistics.

From a literary point of view, B. Uspensky outlines four categories that can be used to define a point of view: psychological characteristics (thoughts, feelings, human experience), verbal characteristics (dialect, referential expressions that reflect beliefs or views), spatial and temporal characteristics (similar to what S. Kuno calls the "camera angle"; the use of the present tense, as a rule, corresponds to the internal point of view, and the past to the external point of view), ideological assessment (beliefs and positions reflected in the discourse) [15, p. 8].

F. Batsevych considers point of view and empathy as pragmatic categories of communication. The linguist considers empathy to be dominant in cooperative communication and defines its structure as follows: focus and background. "The focus of empathy is a participant in the event depicted in the sentence (expression), who is in the center of attention, interests (i.e., empathy) of the author (addressee, speaker)" [1, p. 119]. The background of empathy is made up of other participants in the event, who "shade" the focus.

F. Batsevych distinguishes between semantic and pragmatic empathy. Semantic empathy is "a component of the informational arrangement of the "packaging" of the content of messages (sentences, expressions) from certain worldview positions of the addressee (his point of view). Pragmatic empathy is a component of the pragmatics of an utterance (text), which reflects the emotional, expressive, aesthetic attitude of the addressee to the message, which can be neutral, positive or negative" [1, p. 121].

According to F. Batsevych, certain discourses and speech genres naturally presuppose the addressee's empathy towards one of the participants in the communicative process. In our opinion, preaching in the strict sense cannot be counted among them, since it is characterized by a certain set of communicators (God – the preacher – the flock), and its purpose is to convey to the audience the basics of the faith for the purpose of clarification, instructions, recommendations of proper behavior in accordance with the value

base of Orthodoxy. The communicative interaction between the agent and the super-agent in the preaching discourse is explained by N. Odarchuk and S. Nedilko as follows: "Although the preacher is to some extent a speaker, however, unlike the latter, he conveys the word of God, and therefore, his thoughts and words do not belong only to him – they are subordinated to the Christian faith, therefore the presbyter does not impose his opinion with the sermon, but tries to bring the recipient closer to God." [12, p. 156]. That is why it is characteristic of the preacher to empathize with the referent of the subject of speech, God or himself, as a mediator between Him and His flock. However, the success of any communication – and the sermon will not be an exception here – directly depends on the speaker's understanding of his interlocutor, his knowledge, experience, views, aspirations, desires, which will contribute to the perlocutionary effect. When preaching, the priest must understand what his congregation feels (cognitive empathy) and convey these experiences accordingly (communicative empathy), and while conveying, mentally relate to the parishioners (affective empathy).

In the sermons of the baroque homilet of the 17th century, according to A. Radyvylovskiy, perhaps the most important expression of the speaker's empathy towards his interlocutor-listener is the Old Ukrainian language. As O. Nika notes, "guidelines for interactivity, dialogicity, accessibility and recognizability of the Old Ukrainian sermon of the 17th century testified to the rapprochement of the written language with the spoken, folk language, and orientation towards the scribes of that time, and more broadly, towards the «common people»" [11, p. 169]. The conscious choice of the Old Ukrainian language as opposed to Church Slavonic proves the speaker's desire to be modern and to be heard so as to get closer to his recipient. The language of A. Radyvylovskiy's sermons is discussed in detail in the sixth chapter of M. Markovskiy's work [8].

M. Markovskiy emphasizes that the preacher always addresses the "Orthodox listener". From this, he concludes that Radyvylovskiy's speech was undoubtedly directed "to the people", the motley audience that gathered at the church service. Undoubtedly, among these listeners there were people of various backgrounds, educations and types of activity, since not only the brothers of the monastery

were present during the service, but also the "ordinary people" who came to pray to the Pechersk miracle workers. Therefore, the author strives to compose sermons that would appreciate the first and understand the second. These sermons were supposed to be accessible and popular [8, p. 16].

In the manuscript volumes of the sermons, there are many marginal glosses that explain/translate obscure words. In the printed collections of A. Radyvylovskiy, these glosses are moved into the structure of the text, thus turning into intratextual glosses or completely replacing the glossed word in the manuscript. The speaker conveys the equivalence of voiced words using markers *то есть*, *албо* (*that is, id est*), e. g.: *оутрапїена, албо скорби* (O., p. 61), *скуделнича, то есть гончарского* (O., p. 61).

In the preaching discourse, a prominent place is given to the biblical quote. A baroque sermon, following the theoretical instructions of I. Haliatovskiy, begins with a quotation from the Holy Scriptures, which the sermon develops and on which the discourse is built. The addressee carefully elaborates the rich quotability of the discourse from the point of view of receptivity and accessibility for the addressee, shortens lengthy quotations, translates complex/rarely used Church Slavonic words into them, explains metaphorical ones, for example: *...се той твораше дѣло на колесѣ. То есть, се Діоклитїанъ выдалъ декретъ, абы Георгїа стѣго мучено на колесѣ* (O., p. 62).

Marking certain information as new indicates the use of a "camera angle" by the recipient. Compare *в(ъ) Параквіей прови(н)ціи, захо(д)неи Индіи* (O., p. 347) and *приходитъ до Іерусалиму* (O., p. 342). The presupposition of the first statement is that the specified geographical location is not known to the listener, and therefore requires clarification. Instead, Jerusalem, regardless of whether the listener knows in which part of the world it is located, is a point in symbolic space known to every believer.

The way the preacher attributes the mentioned persons also attracts attention. Consider appositions in such cases as *нише(т) Аристотеле(с) филозофъ* (O., p. 330) and *Софоклесъ поета* (O., p. 231), which help to identify the persons mentioned, and therefore indicate that they are little known to the audience. On the other hand,

in the phrase *такъ мовить Августинъ* (О., р. 157), one can understand that St. Augustine is a popular, recurring figure in church texts, and therefore is known and familiar to the faithful. Undoubtedly, the discourse of the sermon is not built from the point of view of an educated priest who quotes a wide range of theologians and scientists, contemporaries and predecessors, therefore, simply *Аристотелесъ* and *Софоклесъ* would be enough to understand who it is about.

It is worth noting that A. Radyvylovskiy had a noble origin and valued education; accordingly, his appeal to vernacular language and folklore elements is conscious. In addition to proverbs, legends, superstitions and other types of folk art, which were carefully analyzed and classified in the work of V. Krekoten [6], the sermon contains analogies that are understandable and close to the common man. To explain how trouble and misfortune "highlight" a person's moral traits, the speaker uses the following everyday example: *Суть нѣкоторїи древка згнїлыи и спрoхнѣлыи, суть барзo подлыи и малыи нѣкоторїи робачки, которїи в(ъ) днѣ жадногo не маю(т) позору, жаднои окрасы, и овшемъ шпетныи суть и чорныи. Прїйдетъ ноцъ, ажъ они ясность з(ъ) себе выдають на киталть оуглѣа горацагo* (О., р. 1088).

Localization of objects unknown to the local audience is a common technique among both Ukrainian and Polish preachers of the 17th century. In order to be heard, "Antonii Radyvylovskiy Ukrainianizes, dressing them in Ukrainian language clothing, using characteristic folk vocabulary and phraseology, introducing purely local concepts." [6, р. 203]. The speaker "relocates" biblical figures in the chronotope of the listener, for example: *которого кола е(ст) марша(л)ко(м) стѣий Іоа(н) Пр(д)теча* (О., р. 68), *коли волѣли быти в(ъ) нѣбѣ единою обители о(т) Хѣ себи данои дѣдичами* (О., р. 276), *Петра избра Гѣ, абы былъ гетманомъ (оу)чниковъ* (О., р. 187).

The more in common between the speaker and the recipient, the easier and more natural it is to empathize with this recipient [13, р. 27]. Equality before God, unity and cooperation between communicants are expressed with the help of the personal pronoun *мы* (we). United by faith, the preacher and his audience appear as a collective of persons who happened to live at the same time and be

involved in the same events: *Слухачу православный, яко жъ **мы** **теперь** ѿ Бѣу противко себе розумѣти маемъ? Коли **насъ** **прешлыхъ** лѣтъ каралъ гладомъ, повѣтрем(ъ)?* (О., р. 1077).

The speaker is physically in the same location as the listener. And cognitively, he is also in the same position as the listener. Therefore, empathy towards the recipient is based, among other things, on a common spatial characteristic and the values associated with it: *Аза(ж) ю(ж) не пройшо(л) значне меч(ъ) **земли нашей Россійской**?* (О., р. 1078). Pointing to a specific territory narrows the circle of potential communicants (the sermon loses its universality), re-emphasizes the unifying marker from a common faith to a common homeland. In addition, the assignment of the specified location to all those on whose behalf the addressee speaks symbolically unites him with the addressee, and therefore the experience of troubles, which are discussed in the discourse, is also shared among all communicators.

The empathy of the sermon directly depends on its ideological and thematic direction. Saying on the saint's day is based on hagiographic literature, and the starting point of view in this case cannot be the listener (except for individual statements). Empathy becomes more pronounced in sermons of a social and psychological orientation. Despite the fact that researchers claim that the Orthodox priests of the 17th century were deliberately aloof from political events, preaching discourse responds sensitively to the challenges of its time. "Слово о скорбехъ" ("Sermon on sorrow") and "Слово побоужающее до мѣтвы и постоу, часоу военнѡ небезпеченства" ("Sermon encouraging prayer and fasting in wartime danger") demonstrate a higher level of communicative empathy, in accordance with the level of psychological empathy. This is due to the fact that the treasurer experienced "военне небезпеченство" ("wartime danger") himself, and therefore the "point of view" of his audience was easily accessible to him. Communicative empathy testifies to the speaker's desire for interactivity and dialogue, and in the conditions of social and political dangers, the desire to support and reassure all those who need it, to "soothe" sorrow ("скорби"), troubles ("оутраченѧ") and oppressions ("оутиски"), achieve a therapeutic effect with a word.

REFERENCES

1. Batsevych, F. S. *Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky : pidruchnyk [druhe vydannia, dopovnene]*. K. : VTs Akademiya, 2009. 376 s. (Seriia Alma-mater).
2. Davis, M. *Empathy: a social psychological approach*. Boulder : Westview Press, 1996. 44 p.
3. Kann, T. *Measuring Linguistic Empathy: An Experimental Approach to Connecting Linguistic and Social Psychological Notions of Empathy*. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Applied Linguistics. University of California. Los Angeles, 2017. 114 p.
4. Kovalevska, T. Y. *Modeliuvannia empatiyyi v suchasniy ukrayinskii movi : dys. ... doktora filol. nauk : 10.02.04 ; Odesk. nats. un-t im. I. I. Mechny-kova*. Odesa, 2002. 439 s.
5. Koziarevych, L.V. *Verbalni i neverbalni zasoby empatyzatsii dialo-hichnoho dyskursu (na materialy anhlomovnoyi prozy 20 stolittia) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04*. Kyiv, 2006. 191 s.
6. Krekoten, V. I. *Opovidannia Antoniia Radyvylovskoho : z istoriyi ukr. novelistyky 17 st. : [monohrafiya]*. AN URSSR, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka. K. : Naukova dumka, 1983. 407 s.
7. Kuno, S. *Functional syntax: Anaphora, discourse, and empathy*. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1987. 320 pp.
8. Markovskiy, M. M. *Antonii Radivilovskii, yuzhno-russkii propo-viednik 17 v. Universitetskiye izvestiya. K., 1894. № 1, 4, 7, 9*.
9. Nevska, Y. V. *Empatiya yak oznaka dilovoho lystuvannia M. Kulisha. Linhvistychni doslidzhennia : zb. naukovykh prats праць KhNPU im. H. S. Skovorody. 2012. Vyp. 34. S. 179–186*.
10. Nefedchenko, O. I. *Poniattia empatiyyi v linhvistytsi. Filolohichni traktaty. T.8, № 1. 2016. S. 46–53*.
11. Nika, O. I. *Barokova propovid 17 st. i rozvytok staroukrayinskoyi literaturnoyi movy. Studia Linguistica. №6. 2012. S. 165–170*.
12. Odarchuk, N., Nedilko, S. *Realizatsiya movlennievoho vplyvu v suchasnomu anhlomovnomu relihiinomu dyskursi. Aktualni pytannia inozemnoyi filolohiyi. Naukovyi zhurnal. № 9/2018. S. 154–161*.
13. Oshima, D. Y. *On empathic and logophoric binding. Research on Language and Computation, 5(1), 2007. Pp. 19–35*.
14. Tatsenko, N. *Empathy as a self-organized cognitive model: a linguistic synergetic perspective. Lege Artis. Language yesterday, today, tomorrow. Vol. V. No 1, 2020. Pp. 390–423*.

15. Uspensky, B. A. Structural isomorphism of verbal and visual art. *Poetics*, 5(C), 1972. Pp. 5–39.

16. Yokoyama, O. T. The Speech Act Empathy Hierarchy and Russian possessives. In A. Kamio and K.-I. Takami, (eds.), *Function and structure*, 57-82. Amsterdam Philadelphia: Benjamins, 1999.

SOURCES

О. – Radyvylovskiy, A. *Ohorodok Mariyi Bohorodytsi*. K., 1676. Starodruk TsNBV, Sh. Kyр. 46. 1128 s.

Юлія ОЛЕШКО, канд. філол. наук, мол. наук. співроб.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-4154-101X

КОМУНІКАТИВНА ЕМПАТІЯ В ПРОПОВІДЯХ АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО

Розглянуто емпатію як категорію комунікативної лінгвістики. Продемонстровано зв'язок між такими явищами, як психологічна емпатія і комунікативна емпатія. Проаналізовано комунікативну емпатію з погляду спрямованості на діалогічність та інтерактивність староукраїнського проповідницького дискурсу XVII ст. Ідентифіковано маркери комунікативної емпатії в казаннях Антонія Радивиловського.

Ключові слова: комунікативна емпатія, точка зору, проповідницький дискурс, Антоній Радивиловський, староукраїнська літературна мова XVII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. *Основи комунікативної лінгвістики* : підручник [2-ге вид., доп.]. К. : ВЦ Академія, 2009. 376 с. (Серія Альма-матер).

2. Davis M. *Empathy: a social psychological approach*. Boulder : Westview Press, 1996. 44 p.

3. Kann T. *Measuring Linguistic Empathy: An Experimental Approach to Connecting Linguistic and Social Psychological Notions of Empathy*. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Applied Linguistics. University of California. Los Angeles, 2017. 114 p.

4. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 ; Одеськ. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2002. 439 с.
5. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англومовної прози ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 191 с.
6. Крекотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського : з історії укр. новелістики ХVІІ ст.: [монографія]. АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К. : Наукова думка, 1983. 407 с.
7. Kuno S. Functional syntax: Anaphora, discourse, and empathy. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1987. 320 pp.
8. Марковський М. М. Антоній Радивилівський, южно-руський проповідник ХVІІ в. Университетские известия. К., 1894. № 1, 4, 7, 9.
9. Невська Ю. В. Емпатія як ознака ділового листування М. Куліша. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2012. Вип. 34. С. 179–186.
10. Нефедченко О. І. Поняття емпатії в лінгвістиці. Філологічні трактати. Т. 8, № 1. 2016. С. 46–53.
11. Ніка О. І. Барокова проповідь ХVІІ ст. і розвиток староукраїнської літературної мови. *Studia Linguistica*. Вип. 6. 2012. С. 165–170.
12. Одарчук Н., Неділько С. Реалізація мовленнєвого впливу в сучасному англومовному релігійному дискурсі. *Актуальні питання іноземної філології*. Науковий журнал. № 9/2018. С. 154–161.
13. Oshima D. Y. On empathic and logophoric binding. *Research on Language and Computation*, 5(1), 2007. Pp. 19–35.
14. Tatsenko N. Empathy as a self-organized cognitive model: a linguistic synergetic perspective. *Lege Artis. Language yesterday, today, tomorrow*. Vol. V. No 1, 2020. Pp. 390–423.
15. Uspensky B. A. Structural isomorphism of verbal and visual art. *Poetics*, 5(C), 1972. Pp. 5–39.
16. Yokoyama O. T. The Speech Act Empathy Hierarchy and Russian possessives. In A. Kamio and K.-I. Takami, (eds.), *Function and structure*, 57–82. Amsterdam Philadelphia: Benjamins, 1999.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

О. – Радивилівський А. Огородок Марії Богородици. К., 1676. Стародрук ЦНБВ, Ш. Кир. 46. 1128 с.

Дата надходження до редакційної колегії – 02.11.2022
 Дата затвердження редакційною колегією – 16.12.2022

Юлія КУЗЬМЕНКО, здобувач,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9347-8078

**"СЛОВАР ЧУЖИХ СЛІВ" З. КУЗЕЛІ ТА М. ЧАЙКОВСЬКОГО
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ НАЗВ ОСІБ
У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦЯ З ГАЛИЧНИНИ
ТА БУКОВИНИ**

Проаналізовано лексико-семантичну групу на позначення назв осіб за родом діяльності та професією у лексикографічній праці "Словар чужих слів" Зенона Кузелі та Миколи Чайковського (за виданням 1910 року). Простежено особливості цієї лексики на фонетичному, лексичному (внутрішньосистемні зв'язки), морфологічному та синтаксичному рівнях, визначено джерела запозичень та порівняно багатство цієї ЛСГ в Кузелі і Чайковського та в словнику Бориса Грінченка. Визначено цінність розглядової ЛСГ як елемента мовної картини світу українця поч. ХХ ст.

Ключові слова: *лексика, лексикографія, діалектизми, словотір, етимологія, запозичення.*

Лексика на позначення осіб за родом діяльності та професією відбиває фрагмент мовної картини світу українців обраного часового зрізу. Її дослідження дає змогу повніше реконструювати структуру українського суспільства від кін. ХVІІІ ст. до сучасності, представлену, зокрема, назвами професій. Особливо з огляду на те, що частина розглянутих назв уже відійшла в небуття, що засвідчують реєстри словників і соціолінгвістичні опитування носіїв мови. Деякі назви функціонують у сучасній українській літературній мові як архаїзми. Частину назв мова успадкувала без змін, частина ж зазнала перетворень (семантичних, словотвірних, фонетичних). В окремих синонімічних рядах перемиг якийсь один синонім. Усі ці зміни важливі для розуміння того, як формувалась лексика на позначення осіб за родом діяльності та професією.

Однією з найрепрезентативніших лексичних груп у діяхронії нашої мови є група лексики на позначення осіб. Ця група вже була об'єктом лінгвістичних досліджень в україністиці. Зокрема, різні аспекти вивчали В. Німчук, В. Русанівський, Л. Масенко, П. Чучка [11], І. Борисюк [1], М. Годована [2], О. Кровицька [8], О. Тютенко [14], Г. Дідківська [5, 6], О. Пономарьова [10] та ін.

Для вивчення стану лексичного рівня української мови на синхронних зрізах та в діяхронії дуже важливими є лексикографічні праці, що фіксують лексику, уже усталену в уживанні (кожна лексема функціонує в мові кілька десятиліть до введення її в словник). Історія української лексикографії бере початок ще з глосів – пояснень малозрозумілих слів із рукописних книг Київської Русі, – які робилися на полях книг. Тоді це мало практичне значення [15, с. 296]. Пізніше з'явилася потреба укладати повноцінні словники для вивчення мов, перекладу чи тлумачення слів. Перший друкований український словник – "Лексис" Лаврентія Зизанія – налічує 1061 слово. Останній найбільш повний завершений словник – "Словник української мови" в 11 томах, що був виданий у 1970-1980 рр., – налічує понад 134 тисяч статей [12]. Наразі Український мовно-інформаційний фонд НАНУ працює над виходом оновленого видання – 20-томного словника (досі вийшло 12 томів із загальним реєстром бл. 119 тисяч слів).

Ми ж обрали для висвітлення "Словар чужих слів" Зенона Кузеля та Миколи Чайковського (далі також – К.-Ч.) [9] – важливу лексикографічну працю початку ХХ ст. Це словник іншомовних слів, як назвали б його сучасні мовознавці. Він виданий у Чернівцях у 1910 році. У той час Зенон Францискович працював у Чернівецькому університеті: завідував слов'янським відділом і бібліотекою там. Уже з 1909 р. був дійсним членом НТШ. У 1918 Зенон Кузеля уже сам видав у Лейпцигу "Словник чужих слів", який викладений на порталі Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. Принципи лексикографічного оформлення – ті самі (ми про них скажемо далі), а от реєстр звужений, відкинуті маловідомі й маловживані слова, включена термінологія, що вживається на Великій Україні. Усе це читаємо в авторській передмові (с. 3–6). Але ми працювали з першим виданням. У примірнику, який опрацьовували, на жаль, відсутні

сторінки 193–206. Однак і ця книга, цей матеріал, що мали на руках, є дуже показовим для лінгвіста.

Мовознавці почали спільну роботу у 1908 році. Микола Андрійович Чайковський, член НТШ, математик, займався "математично-природописною" та музичною термінологією, упорядкував 2900 слів. У передмові Кузеля згадує, що користувався словниками Грінченка, Желехівського, Верхратського, Гнатюка, Шухевича. Йдеться про: "Словарь української мови" Бориса Грінченка 1907–09 рр., "Малорусько-німецький словник" Євгена Желехівського та Софрона Недільського 1886 року, "Знадоби до пізнання угорско-руських говорів" Івана Верхратського 1899 року та його ж "Про говор галицьких Лемків" 1902 року та ін. Автори "Словаря..." послуговуються також майже 30 джерелами (словниками) з 8 мов (укр., рос., нім., пол., гр., тюрк., рум., лат. та словники іншомовних слів). Ми будемо порівнювати обрану нами лексико-семантичну групу (далі – ЛСГ) слів української мови на позначення назв осіб за родом діяльності та професією саме з працею Бориса Грінченка, адже вона є першим великим зібранням лексики української мови – літературної, народної – із перекладом або тлумаченням російською. Із понад 68 тис. слів 1091 лексема належить до ЛСГ, яка нас цікавить. Із них 203 – запозичення. Матимемо змогу порівняти в мові того самого періоду запозичення та їх віддзеркалення в словнику Заходу України (Кузеля-Чайковського) та Наддніпрянської (Грінченка [4]). Ми побачимо віддзеркалення в науковому стилі певних діалектологічних рис покутсько-буковинського говору, на теренах якого витворювався словник.

Про свій "Словар чужих слів" З. Кузеля зазначає, що в ньому "при допомозі М. Чайковського й словників Желехівського й Грінченка зроблено вперше зіставлення й пояснення чужих слів в українській мові і то не лише новітніх, але вже й давніми часами прийнятих у народну і літературну мову". Ярослав-Богдан Рудницький, організатор української освіти в Канаді, мовознавець-славіст, член НТШ, називав цей словник своєю першою енциклопедією. До речі, разом із Кузелею 1943 року в Лейпцигу вони уклали "Німецько-український словник".

Словник складається з основної частини (12 тисяч слів), де подане тлумачення запозичень, і додатку, де "уміщені чужі слова і звороти, які уживають ся в українській мові в їх оригінальній формі і пишуть ся латинськими буквами". Лексикографічна праця, на нашу думку, цінна й цілісна. Петро Горецький в своїй "Історії української лексикографії" [3] говорить про науковий підхід упорядників, на що вказують певні принципи укладання словника: абетковий порядок, розставлення наголосів (хочу й не в усіх словах), вказівка на мову запозичення, і окремих випадках – і на стиль чи сферу, де вживається лексема. Звернемо увагу на такий момент: Людмила Ткач [13] і Петро Горецький називають примітки в "Словарі", що вказують на походження, етимологією. Варто уточнити, що це лише вказівка на мову-джерело, без порівняльно-історичного аналізу та реконструкції лексеми з промови.

Хоча лексикографічна праця налаштовує від початку увагу науковця на лексичний рівень мови, ми можемо говорити, що "Словар..." Кузелі та Чайковського (як і Грінченка, як і словники різних періодів розвитку української мови узагалі) відбиває особливості мови на всіх мовних рівнях.

Під час дослідження реєстру словника на предмет ЛСГ, яка нас цікавить, можемо помітити значні відмінності на лексико-семантичному рівні. Словник Кузелі та Чайковського помітно розширює уявлення про структуру тогочасного суспільства, що віддзеркалюють назви професій та осіб за родом діяльності. У Кузелі та Чайковського знаходимо такі лексеми, які відсутні в словнику Грінченка, і навпаки. 89 запозичених слів, наявних у Грінченка, відсутні в Кузелі-Чайковського, а це майже половина всіх запозичень назва осіб за родом діяльності та професією в Грінченка (нагадаємо, їх там 203). Наприклад, відсутні в "Словарі чужих слів" такі слова: *машиніст, принц, король, крамар, коцарка, цимбаліст, папірник, олійник* та ін. Звичайно ж, у Грінченка відсутні багато слів, які фіксує словник Кузелі-Чайковського. Причина очевидна: "Словарь чужих слів" був спеціально спрямований на іншомовні слова, словник Грінченка ж – загальномовний, народний, до того ж "Киевская старина", як ми знаємо, обмежувала упорядника у використанні для лексикографії нових джерел, після 1870 року, що обмежувало й фіксу-

вання запозичень на позначення нових реалій або нещодавніх запозичень, напр., з англійської (*стартер, спортсмен*).

Часом трапляється, що у словнику К.-Ч., зафіксоване твірне слово, але відсутнє похідне – власне назва професії (*проскура – *проскурниця, табак – *табачник*). Приклади ілюструють твірні слова – продукт діяльності особи певної професії чи предмет реалізації в особи та ін.

Навпаки: у К.-Ч. є похідне, але нема твірного слова (**жандарм – жандармерія*. Тут – назва установи, де працює особа). Або з ряду лексико-фонетичних синонімів, що представлені в одному словнику, інший фіксує лише одне слово (У Гр. – *шапарь, шахтар, шафар*, у К.-Ч. – лише *шафар*). Або ж репрезентоване слово з тим самим коренем, але іншим словотвірним афіксом без зміни семантики (*кантонист* у Гр., *кантор* у К.-Ч.; *економ* у Гр., *економіст* – у К.-Ч.; *латинник* і *латиніст* відповідно).

Словник Кузелі та Чайковського відбиває власне українські відповідники до запозичень. Це багатий матеріал для дослідження української мови поч. ХІХ ст. Наприклад: *вельосіпедист – наколесник; акробат, гімнастик – вітроскок, ливоскок, адвокат – правотар, маг — зіздочот*. Зробивши відступ, можемо сказати, узагальнюючи, що українська лексикографія початку ХХ ст. показує багатство й різноманіття української мови, велику кількість словотвірних моделей. Науковці того часу шукали найадекватніші українські відповідники до запозичених слів, доводячи, що наша мова задовольняє всі потреби сучасного мовця, може використовуватися в усіх стилях.

У перших значних у своєму роді лексикографічних працях цікаво досліджувати семантику. Наприклад, за Грінченком *рабин* – те саме, що *рав*. Замість тлумачення подано переклад російською – *раввинъ*. За тлумачним словником Даля *раввин* – юдейський вчитель, жрець, священник. Тобто слово багатозначне. Отже, за Грінченком і *рав* – багатозначне. А от К.-Ч. розводять значення в два слова: *рабін* – священник, *равві* – учитель. Інший приклад – *куратор*. У Грінченка – "Лицо при церкви, соотвѣтствующее по своимъ обязанностямъ церковному старостѣ", у К.-Ч. – "правний опікун; інспектор шкільних заведень в Росії". В СУМ-11 *рабин* і *раввін*, як у Грінченка – те саме. Інший приклад

ліверант, за Кузелею-Чайковським, "доставець до війська". В СУМ-11 це "баришник, той, то займається перепродажем (копей, худоби тощо)". Ще кілька нюансів лексичного рівня зі "Словаря чужих слів". Можемо простежити зміну семантики окремих власне українських дуже поширених сьогодні слів: *зручний (штукар)*, тобто "майстерний". Цікаво, що у "Словарі" Кузеля-Чайковського часто для тлумачення вживається слово *приклонник*. Вочевидь, у значеннях "представник", "послідовник". Напр., *аристократ* – приклонник панування вислих верстов, *аскет* – приклонник аскези, *атоміст* – приклонник науки про атоми, декадентист – приклонник декадентизму та ін. В СУМ-11 слово *приклонник* відсутнє. У "Російсько-українському словнику" А. Кримського та С. Єфремова 1924–33 рр. *приклонник* є в перекладній частині як відповідник до слів *любитель, почитатель*.

Кілька слів щодо внутрішньо системних зв'язків. У досліджуваній ЛСГ за словником зафіксовані багатозначні (полісемантичні) слова. Трапляються багатозначні лексеми, які позначають різні назви професій (напр. *реєнт* – нотар і дяк; *префект* – начальник уряду і поліції у Франції, в'їт, намісник; начальник, настоятель (бурси)). Є ті, лише одне зі значень яких є назвою професії (напр. *патрон* – 1. святий опікун, оборонець, адвокат та 2. взорець до мальовання стін, ладунок до стріляння, *драгон, драгун* – 1. легкий військовий їздець та 2. закладка з заду при плащі). Цікаво, що друге значення слова *пролетар*, окрім *робітник*, – *нуждар*, тобто людина бідна. Не можемо оминати синонімію, яка широко представлена в словнику Кузеля-Чайковського загалом і в ЛСГ назв осіб за родом діяльності та професією зокрема. Наприклад, *акробат* і *еквілібрист*, тлумачення – *линвоскочок, линвоскок* відповідно, також *зручний штукар*. Тобто можемо говорити, що синонімічні ряди є й серед реєстрових слів, і серед тлумачення; лексикографи пропонують часто кілька українських відповідників, однією лексемою чи словосполученням. Інші ряди, скажімо, *учитель* (це церковно-слов'янське запозичення, але слово відсутнє в самому реєстрі, є в тлумачній частині): *бакаляр* (але й "ученик, школяр"), *бельфер* (із приміткою *іронічно*), *гувернер* (поза школою), *доцент* (учитель при університеті), *інструктор, інформатор*, корепетитор

("домовий учитель"), *лектор, магістер, педагог, прецептор, професор, ретор. Бона й гувернантка* ("учителька до дітей"). Пастух: бача, бовгар, бойтар, бутей/ботей, вакар, ватажок (старший пастух), гайдай/гайдаї/гайдар; кабар і кондаш – пастух свиней. Слуги: *завскнехт, гарсон, грум, дінер, кельнер, лакей/льокаї, пікольо, фатас, фамулюс, чаус/чауш*. Та інші приклади є, за браком часу не продовжуємо.

Побіжно виявляємо також цікаві відмінності у правописі Західної та Східної України початку ХХ ст. Наприклад, *імени, Руси, соли* – закінчення *-и* в Р. в. одн. Закінчення графічно *-ї* в М.в. одн., Р.в. одн. В іменниках ч.р. II відміни (*в Єгипті, заводі, на Волощині*). Упорядники не були прискіпливі до милозвучності: *кухар в спілиці, ворожить з кендюха, сіраки і опанчі*. Бачимо відмінний від сучасного правопис окремих прислівників (*з окрема*), прийменників (*що до*), часток (*такогोजе*). Слово *кльовн* віддзеркалює відразу дві правописні риси Заходу України поч. ХХ ст.: уникнення дифтонгів, зяяння у правописі запозичених слів та вживання /л'/ у запозиченнях, відповідно до мовиджерела. Відсутній апостроф після губних перед йотованими у особових дієсловах: *бе, пе*. Складні прикметники написані через дефіс: *старо-скандинавський*. Етноніми в "Словарі" написані з великої літери (*Англійці, Гуцули* тощо). /и/ на початку слова перед *н, р* в питомо українських словах (*иниий*). Початоке /е/ у словах грецького походження (*Египет*), що відповідає сучасному зукраїнізованому написанню й вимові з протетичним /й/.

Фонетичні риси: дисиміляція не віддзеркалена на письмі (*почта*, а не *пошта*). Наголоси в іменниках українського варіанту церковнослов'янської. У словнику Кузелі-Чайковського зафіксоване слово *отрОк*. За дослідженнями, саме київський ізвод має наголоси на корені, а російський – на флексії. Трапляються порушення іншомовного наголосу: *торейáдор* (за правилами ісп. наголошування – на останній склад). Назви професій науковців, які містять компонент *logos* (учення, наука), мають наголос на цьому компоненті *-льоґ*. Так само – *-граф, -соф*. В СУМ_11, у сучасній літературній мові наголос на інтерфіксі – голосній фонемі (напр.. *типограф, філософ*. Бачимо, що "Словарь чужих

слів" (власне, як і Грінченків) є джерелом для вивчення акцентології в діяхронії.

Особливості лексем словника К.-Ч. на морфологічному рівні. Присутня давня форма числівника: *шість до десять тисяч* (про число 60 000). Помічаємо нерозрізнення істот і неістот: *валах чистить звірята*, не *звірят*. Трапляється керування прийменника іменником: *в університеті*, а *на університеті*. Бачимо вживання активних дієприкметників теперішнього часу, яких сучасна мова намагається позбуватися: *голосуючий, пануючий*. Вони притаманні українській мові в історичному розвитку, хоча нині мисляться як росіянізми. *Часопис* – у К.-Ч. лексема жіночого роду (ст. 124, у тлумаченні слова *журналіст*). *Давнійший* – вищий ступінь порівняння прикметників, успадкований із праслов'янської.

Ми звернули увагу на цікаву синтаксичну конструкцію: *пастух від худоби (вакар), лікар від звірят (ветеринар)*. Такі форми трапляються також у фольклорі, відповідно, і в етнографічних джерелах (Ксенофонт Сосенко "Різдво-Коляда і Щедрий вечір", Львів, 1928).

Засвідчено певні відмінності у слововживанні, наприклад, *здає*, а не *складає* іспити. Не *давні* римляни, а *старинні*.

З окремих словникових статей можемо дізнатися історичні факти, і такі статті можемо сміливо називати енциклопедичними. На енциклопедичність "Словаря чужих слів" вказує й Людмила Ткач, адже тут тлумачаться оніми, аббревіатури, фразеологічні одиниці, історичні, географічні, політичні, культурні, наукові поняття. Наведемо такі статті. *Гайдамака* – "учасник селянського і козацького руху на Україні в 18 столітті, що був звернений проти утиску зі сторони панів; назва, яку надає ся нині оборонцям прав українського народу в Галичині; одчайдуха, розбишака". *Кадем* – "ученик військової школи, під'офіцер; член конституційно-демократичної партії в Росії". *Конзуль*, або *консуль* – «найвисший урядник у Римлян за часів републики і у Франції між рр. 1800 а 1805 за проводу Наполеона; заграничний урядник держави, який має опікувати ся горожанами свого краю, що осіли в його окрузі, а особливо торговельними справами».

Цікавим є також те, що невеличка група слів у "Словарі" подана латинкою, в оригіналі тодішньої орфографії, а саме це – "чужі слова і звороти, що пишуться у нас латинськими буквами":

1. **doctor honoris causa** *лат.* гоноровий доктор, т. є якому університет надає титул доктора без іспитів, тільки на відзначення його. (с. 343);
2. **juris consultus** *лат.* правний дорадник (с. 345);
3. **MUDr.** *скор. з medicinae universae doctor* повний титул доктора медицини (с. 348);
4. **mylord** *анг.* [мі́льорд] титул англійської шляхти (с. 348);
5. **p. pater** *лат.* отець [священик] (с. 350);
6. **reverendissimus** *лат.* всесеснійший; титул для священика; *скор. Rev.* (с. 356);
7. **sir** *анг.* [сі́р] пан; почесне імя англійських баронів і вислих достойників (с. 358);
8. **Sonntags-jäger, S.-raucher, S. reiter** *нім.* кепський стрілець, курець, їздець (с. 359);
9. **steward** *анг.* [стієрд] начальник, доглядач; корабельний слуга (с. 359);
10. **vates** *лат.* віщун, ворожбит, поет (с. 363).

Етимологічні пошуки Кузеля й Чайковського часто відрізняються від тих, які знаходимо в команди "Етимологічного словника української мови" [7]. Бачимо на прикладі слова **лоцман**, **штурман**: у К.-Ч. – з німецької мови, у "Ет." — з голландської. **Отаман**, або **гетьман**, у К.-Ч. не тюркське слово, а німецьке. Також лексема **цар** пояснюється в "Ет." як запозичення з російської, а в К.-Ч. – з латини (причому обидва словники покликаються на споріднене слово **цїсар**). **Академік** у К.Ч. – із грецької, у "Ет." – із латини. Усього таких 25 невідповідностей, 1/8 частина. Однак варто віддати належне, Кузеля й Чайковський були одними з перших таких дослідників.

Підсумувати можна цифрами та деякими загальними заувагами. "Словарь чужих слів" налічує 724 іншомовні лексеми на позначення назв осіб за родом діяльності та професією, За кількістю запозичених слів пропонованої ЛСГ назвемо за мовами (в авторському правописі): англійська – 18; американські мови (збірно) – 1; арабська – 20; галицьке – 1, діял. – 1; грецька – 124;

германські мови – 1; голландська – 1; еспанська – 5; єврейська – 10 (гебрайська, єврейська, жидівська); індійські мови – 2; італійська – 36; із кельтських – 2; латинська – 242; литовська – 1; мадярська (угорська) – 12; монгольська – 1; московська (російська) – 2; новогрецька – 1; німецька – 80; східні (орієнтальні) (збірно) мови – 3; перська – 6; польська – 2; португальська – 1; румунська – 3; санскрит – 1; слов'янські (збірно) – 2; сербська – 1; татарська – 12; тибетська – 1; турецька – 27; французька – 94; китайська – 1; церковнослов'янська – 5; японська – 1. Не виявлено походження, адже не зазначено в словнику чи зазначають про походження з власної назви – 9.

Для загального порівняння в "Словарі..." Грінченка – 203 запозичення, зокрема з німецької (48 слів), латини (47), грецької (36), французької та тюркської (по 17), польської (10). Трапляються також запозичення й з інших мов (румунська, молдавська, могнольська, перська, арабська, гебрайська, італійська, чеська, угорська). Як показують цифри, наведені вище, найбільше запозичень із грецької, латини, німецької (із останньої – у зв'язку з перебуванням Західної території України в складі Австро-Угорської імперії, і про німецькомовність Чернівців, де працював Кузеля, згадувала його дружина Ольга). Доволі багато запозичень із французької та тюркських мов. Такі цифри підтверджують реєстри обох словників – і Грінченка, і Кузелі-Чайковського.

"Словар чужих слів" З. Кузелі та М. Чайковського	"Словар українського язика" Б. Грінченка
латина – 242; грецька – 124; французька – 94; німецька – 80; турецька – 27; англійська – 18; американські мови – 1; арабська – 20; галицьке – 1, діалектні – 1;	німецька – 48; латина – 47; грецька – 36; французька – 18; тюркські (збірно) – 17; польська – 10; турецька – 9 румунська та молдавська – 3; голландська – 3, монгольська – 1,

"Словар чужих слів" З. Кузелі та М. Чайковського	"Словар українського язика" Б. Грінченка
германські мови – 1; голландська – 1; іспанська – 5; єврейська (гебрайська, єврейська, жидівська) – 10; індійські мови – 2; італійська – 36; кельтські – 2; литовська – 1; мадярська (угорська) – 12; монгольська – 1; московська (російська) – 2; новогрецька – 1; східні (орієнтальні) мови – 3; перська – 6; польська – 2; португальська – 1; румунська – 3; санскрит – 1; слов'янські (збірно) – 2; сербська – 1; татарська – 12; тибетська – 1; китайська – 1; церковнослов'янська – 5; японська – 1.	перська – 1, арабська – 2, гебрейська – 1 італійська – 4, іспанська – 1; чеська – 1, угорська – 2.

Зауважуємо, що навіть невелика тематична група лексики може віддзеркалити основні мови запозичення, показати мовні контакти з українською (прямо чи опосередковано через інші мови), давні міжетнічні зв'язки на теренах України з сусідніми народами. Аналіз досліджуваної лексико-семантичної групи висвітлює час входження в українську мову й функціонування в мові запозичень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисюк І. Історія та сучасний стан найдавніших найменувань робітничих професій. *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць. К., 1998. С. 41–48.
2. Годована М. П. Автохтонні та запозичені назви осіб за видом діяльності в українській мові. *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць. Вип. VII. К., 2007. С. 99–101.
3. Горецький, Петро Йосипович. Історія української лексикографії. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 241, [2] с. : іл.
4. Грінченко Б. Словарь української мови у 4-х томах / Словарь української мови. Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К.: Наукова думка, 1996.
5. Дідківська Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості). *Мовознавство*. 1969. № 5. С. 18–23.
6. Дідківська Л. П., Родніна Л. О. Словотвір, синонімія, стилістика. К.: Наукова думка, 1982. 170 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук К. : Наукова думка, 1982–2012.
8. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI – XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 213 с.
9. Кузеля З. Словник чужих слів. Київ – Ляйпциг: Українська накладня; Коломия: Галицька накладня; Winnipeg: Ukrainian Publishing, 1919, 352 с. URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=10327>.
10. Пономарьова О. Смыслотворча роль назв людини за родом занять у внутрішньофразеологічному контексті (на матеріалі української, англійської та німецької мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Пономарьова Оксана Андріївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. Київ, 2018. 19 с. : табл.
11. Русанівський В. М. (відп. ред.). Історія української мови. Лексика і фразеологія. К. : Наукова думка, 1983. 743 с.
12. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980.
13. Ткач Л. Словар чужих слів" Зенона Кузеля і Миколи Чайковського як пам'ятка української лексикографії (до сторіччя першого видання). *Лінгвістика*, 2010. С. 40–54.
14. Тютенко О. Ф. Семантика іменникових суфіксів на позначення особи в сучасній українській мові. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук. К. : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т філології, 2015. 251 с.

15. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

Yuliia KUZMENKO, Applicant,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9347-8078

**"DICTIONARY OF FOREIGN WORDS" BY Z. KUZELIA
AND M. CHAIKOVSKY AS A REFLECTION
OF THE SPECIFICITY OF PERSON'S NAMES
IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW OF UKRAINIANS
FROM GALICIA AND BUKOVYNA**

The article analyses the lexical-semantic group (LSG) for the designation of persons according to the type of activity and profession in the lexicographic work Dictionary of Foreign Words by Zenon Kuzelia and Mykola Chaikovsky (1910 edition). This dictionary was chosen as one of the first comprehensive dictionaries of foreign vocabulary in Ukraine. The dictionary consists of the main part (12 thousand words), where the interpretation of adopted words is provided, and the appendix, where borrowed words and phrases used in the Ukrainian language are given. This appendix is examined in the article. This group of vocabulary was chosen because it reflects a fragment of the linguistic worldview of Ukrainians of the selected time period. Research of linguistic worldview makes possible to more elaborately reconstruct the structure of Ukrainian society from the end of the 18th century to modern times, which represented, in particular, by the names of professions. Some of these names are no longer used in the modern Ukrainian language. The peculiarities of this lexicon have been determined on the phonetic, lexical, morphological and syntactic levels. At the lexical level, intrasystem connections, namely synonymy, polysemy, and semantics are considered in detail. We also considered the spelling features of the dictionary. In addition, we paid attention to certain moments of word usage at the beginning of the 20th century and to the encyclopedic nature of the dictionary as a whole. A comparative table of borrowed vocabulary recorded in Kuzelia's and Tchaikovsky's work as well as in Borys Hrinchenko's, who also was the author of a dictionary at the beginning of the 20th century, was created. The sources of borrowing of this LSG have been determined in Kuzelia's,

Tchaikovsky's and Hrinchenko's dictionaries. This LSG is considered as an element of the Ukrainian linguistic worldview at the beginning 20th century.

Keywords: *vocabulary, lexicography, vernacularism, derivation, etymology, linguistic borrowing.*

REFERENCES

1. Borysiuk, I. (1998). Istoriiia ta suchasnyi stan naidavnishykh naimenuvan robitnychykh profesii [The history and current state of the oldest names of labor professions]. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

2. Didkivska, H. (1969). Nazvy osib za profesiieiu u suchasniï ukrainskii movi (leksyko-semantychni osoblyvosti) [Names of persons by profession in the modern Ukrainian language (lexical-semantic features)]. Kyiv: Movoznavstvo [in Ukrainian].

3. Didkivska, L., Rodnina, L. (1982). Slovtvir, synonymiia, stylistyka [Derivation, synonymy, stylistics]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

4. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. (1982–2012) [Etymological dictionary of the Ukrainian language: In 7 volumes]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

5. Hodovana, M. (2007). Avtokhtonni ta zapozycheni nazvy osib za vydom diialnosti v ukrainskii movi [Autochthonous and borrowed names of persons by type of activity in the Ukrainian language]. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

6. Horetskyi, P. (1963). Istoriiia ukrainskoi leksykohrafii [History of Ukrainian lexicography]. Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR [in Ukrainian].

7. Hrinchenko, B. (1996). Slovar ukrainskoi movy u 4-kh tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 4 volumes]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

8. Krovyt'ska, O. (2002). Nazvy osib v ukrainskii movnii tradytsii XVI–XVIII st. Semantyka i slovtvir [Names of persons in the Ukrainian linguistic tradition of the 16th – 18th centuries. Semantics and vocabulary]. Lviv: Institute of Ukrainian Studies named after I. Kryp'iakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

9. Kuzelia, Z. (1919). Slovnyk chuzhykh sliv [Dictionary of foreign words]. Winnipeg: Ukrainian Publishing [in Ukrainian].

10. Ponomarova, O. (2018). Smyslotvorcha rol nazv liudyny za rodom zaniat u vnutrishnofrazeolohichnomu konteksti (na materialii ukrainskoi, anhliiskoi ta nimetskoi mov) [The meaning-making role of human names by

occupation in the intra-phraseological context (on the material of the Ukrainian, English and German languages)]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

11. Rusanivskyi, V. (1983). Istoriiia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

12. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

13. Tkach, L. (2010). "Slovar chuzhykh sliv" Zenona Kuzeli i Mykoly Chaikovskoho yak pamiatka ukrainskoi leksykohrafii (do storichchia pershoho vydannia) ["Dictionary of Foreign Words" by Zenon Kuzely and Mykola Chaikovsky as a monument of Ukrainian lexicography (to the centenary of the first edition)]. Kyiv: Linhvistyka [in Ukrainian].

14. Tiutenko, O. (2015). Semantyka imennykovykh sufiksiv na poznachennia osoby v suchasni ukrainskii movi [Semantics of noun suffixes to indicate a person in the modern Ukrainian language]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

15. Ukrainska mova: Entsyklopediia (2004). [Ukrainian language: Encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian].

Дата надходження до редакційної колегії – 14.05.2022
Дата затвердження редакційною колегією – 24.02.2022

Анастасія ТКАЧЕНКО, ст. викладач,
Національна академія Служби безпеки України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5550-3006

СЕМАНТИКО-ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ

Присвячено дослідженню явищ омонімії та полісемії, а саме їхньому розмежуванню. На основі аналізу наявних лінгвістичних концепцій подано визначення багатозначності, систематизовано подібності й відмінності окремих фрагментів споріднених мов, вивчено основні закономірності виникнення полісемії. Чи можна вважати полісемію джерелом омонімії, чи не визнавати існування омонімів, які є результатом історичного розвитку багатозначності слова, і як розмежовувати ці два явища – основні питання, які розглянуто в статті. У лінгвістичній літературі немає єдності поглядів на явище омонімії та на розмежування його з полісемією. Деякі учені визнають омонімами тільки такі однакові за звучанням лексичні одиниці, які спочатку відрізнялися за формою і лише в процесі історичного розвитку набули однакового звучання через різні фонетичні чи інші причини. Усі інші випадки, коли однакова матеріальна, звукова оболонка набуває різного значення, називають явищем багатозначності, полісемії слова, інші – називають омонімами й такі слова, які в силу історичних причин збіглися за звучанням, а також і ті випадки, коли різні значення багатозначної лексичної одиниці розходяться настільки, що виникають нові (два чи більше) слова.

Ключові слова: полісемія, омонімія, багатозначні слова (полісеманти), омоніми, критерії розмежування.

Омонімія як мовне явище привертає увагу лінгвістів протягом багатьох років. Під час вивчення омонімії в будь-якій мові виникає велика кількість проблем. Із цим явищем пов'язане широке коло питань, які досі залишаються недостатньо розглянутими. У рамках синтагматичних відношень слів важливу роль відіграють два семантичні явища – полісемія та омонімія. Однією з актуальних проблем, яка потребує більш детального дослід-

дження, є проблема полісемії як джерела омонімії. У лінгвістичній літературі немає єдності поглядів на явище омонімії та на відмежування його від багатозначності (полісемії). Омоніми, на відміну від багатозначних слів, повністю втратили схожі компоненти значення, хоча провести точну межу між омонімом і багатозначним словом у деяких випадках буває важко, наразі це й становить для нас актуальність дослідження.

Кожна мова характеризується наявністю в ній багатозначних слів. Під терміном "*полісемія*" розуміємо наявність у семантичній структурі мовної одиниці (слові, фраземі, граматичній формі, синтаксичній конструкції) декількох різних, але взаємопов'язаних значень. Багатозначними називаються слова, які в контексті можуть мати кілька лексичних значень. Часто, коли говорять про полісемію, мають на увазі насамперед багатозначність слів як одиниць лексики. Лексична полісемія – здатність одного слова слугувати для позначення різних предметів і явищ дійсності.

Багатозначність слова виникає в процесі історичного розвитку мови, коли слово, яке позначає один предмет або явище об'єктивної дійсності, починає внаслідок семантичних перенесень позначати інший, подібний до нього за деякими ознаками або властивостями, денотат. Під час вимовляння будь-якого слова, у свідомості кожної людини виникає уявлення про названий предмет або явище. Часто одним і тим же словом можуть позначатися різні предмети, дії. Це явище в лексикології називають багатозначністю або полісемією.

Загальнотеоретичні основи дослідження полісемії були опрацьовані вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема у працях Ю. Апресяна, І. Архіпова, О. Ахманової, Є. Беляєвської, М. Бірвіша, Л. Блумфілда, М. Бреалю, Р. Будагова, В. Виноградова, В. Єлісеєвої, А. Залізняка, Г. Пауля, О. Потебні, О. Смирницького, С. Ульмана, Р. Якобсона тощо. Дослідженню лексичної полісемії присвячені праці І. Арнольд, Ф. Литвина, І. Ольшанського, О. Беляєвської, М. Лапшиної та багатьох інших дослідників.

Зважаючи на лексичне багатство мови, полісемія є загально-визнаним явищем у всіх мовах світу. Людині легко визначити, що означає те чи інше слово в рідній мові, встановити його значення залежно від контексту. Явище полісемії або багатознач-

ності є однією з найважливіших проблем лексикології. Сучасна лексикологія бачить у багатозначності слів їхню здатність до семантичного варіювання, зміни значення залежно від контексту.

Труднощі розмежування полісемії та омонімії приводять деяких вчених до думки, що омонімами доцільно вважати тільки різні за походженням слова. Утім, на наш погляд, проблема полягає в тому, що не в усіх випадках удається встановити походження слова. З іншого боку, що є важливим, дотримання такої думки відсуває поняття омонімії у сферу історичної лексикології, тоді як саме для сучасних мов доводиться розмежовувати значення, пов'язані одне з іншим, і значення, які в семантичному плані не мають нічого спільного, хоча й виражаються однаковою звуковою формою.

Проблема розмежування омонімії й полісемії може виникнути в тому випадку, коли омоніми з'являються в результаті семантичного розщеплення багатозначного слова. При цьому на основі різних значень одного слова формуються інші слова. Їхні колишні семантичні зв'язки втрачаються, і тільки етимологічний аналіз дає змогу встановити загальну семантичну ознаку, що свідчить про їхнє єдине історичне коріння. Наприклад, внаслідок розпаду багатозначного слова з'явилися омоніми:

коса – "заплетене волосся", *коса* – "зброя для косіння",
коса – "вузька смуга суходолу в морі, річці";

луг – "угіддя для сінокошу", *луг* – "хімічна речовина певного складу".

Існують різні визначення омонімії, що ґрунтуються на розходженнях лінгвістів у розумінні її мовної форми. Одні дослідники обмежують її звуковою оболонкою слова (Ф. Філін, Д. Шмельов, Р. Будагов, О. Ахманова, О. Реформатський, М. Шанський), деякі, навпаки, при визначенні омонімії вказують тільки на різницю в написанні (У. Скит), інші вчені розширюють поняття форми, включаючи до нього графічного складника (Ю. Маслов). Таким чином, омонімічними можуть називатися всі можливі збіги одиниць у плані вираження.

Найбільш виразно й різноаспектно омоніми проявляються в лексиці. Лексичні омоніми – слова, що однаково звучать, не мають спільних елементів змісту (сем) і не пов'язані асоціативно.

Деякі мовознавці вважають, що омоніми – це слова, які випадково збіглися за звучанням на тому чи іншому етапі розвитку мови, а походження мають різне. Такого погляду дотримується В. Абаєв, на думку якого, однакове омонімічне звучання, як співзвучність випадкова, є протилежним співзвучності, заснованій на єдності походження. Таке розуміння омонімії В. Абаєв вважає абсолютно правильним, тому що тільки при цьому тлумаченні проводиться чітке розмежування вищеназваних явищ, а саме під омонімією розуміється однакове звучання різних слів, під полісемією – різні значення одного слова.

Погляд В. Абаєва в дискусії з питань омонімії підтримали І. Анічков, К. Авдєєв, В. Сидоров. Деякі зарубіжні дослідники англійської мови дотримуються такої ж думки щодо омонімів (О. Емерсон, Дж. Кеннеді, Дж. Джеггер та інші). Погляд на омоніми як на слова різного походження, заперечення факту виникнення омонімів із полісемантичних слів можливий лише в разі абсолютного нерозрізнення синхронії та діакронії.

Варто зауважити, що є два погляди на багатозначність. Представники першого напрямку – О. Потебня, Л. Щерба – заперечують існування багатозначних слів і вважають всі співзначення слова омонімами. Другий напрям представлений ученими, які визнають існування багатозначності та вбачають у ній один із важливих проявів системної організації лексичного складу. Цю думку поділяє більшість дослідників: В. Виноградов, Л. Булаховський, В. Гак тощо.

Омонімія – звуковий збіг різних лексичних одиниць, які семантично не пов'язані одна з одною. Омоніми – це слова, які збігаються за звучанням, однакові за своєю формою, але їхні значення ніяк не пов'язані між собою, тобто вони не мають спільних елементів значення, спільних семантичних ознак. Це окремі, самостійні слова.

Однією з ключових особливостей багатозначного слова є те, що окремі його значення завжди пов'язані між собою, неосновні, переносні значення поєднуються навколо основного, прямого значення, семантичного ядра лексичної одиниці.

Скільки б значень не налічував полісемант, і якими б різноманітними вони не були, слово залишається тим самим, бо всі його значення мають одну спільну ознаку, те, що об'єднує всі інші.

Для чіткого розуміння ролі та значення полісемії розглянемо декілька прикладів дієслів-полісемантів східнослов'янської (української) мови та західнослов'янської (чеської) мови.

Дієслово укр. **іти** (**йти**) за *Словником української мови: в 11 томах*, має до 30 значень, не всі з яких поза контекстом сприймаються. Є основне, первинне: **ступуючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин); пересуватися кроками певним чином, у якийсь спосіб** та інші значення: *рухатися в якомусь напрямі* (про види транспорту та інші засоби пересування); *виходити, вирушати в певному напрямі, до кого-небудь; наближатися до кого-, чого-небудь; надходити, під'їжджати; ставати, влаштовуватися, найматися кудись на роботу; приступати до якої-небудь дії, праці; в атаку йти; війною йти; іти в танець (танок); іти на спочинок, лягати спати, відпочивати; устигати в навчанні; іти проти (насупроти); іти всупереч кому, виступати проти кого-, чого-небудь; не погоджуватися з кимось, чимось; суперечити комусь, чомусь; продаватися, знаходити збут (про товари); виходити, виділятися з чого-небудь (про дим, тепло, запах тощо); тривати певний час; тягтися, продовжуватися; минати, проходити (про час та його відрізки), наставати, наближатися (про певний відрізок часу, період життя, розвитку, про якусь подію); падати зверху, литися (про дощ, сніг тощо); брати початок; походити від чого-небудь; завдячувати своїм існуванням чомусь; даватися, видаватися постійно (про платню, подарунки тощо); робити хід у грі. *Іти конем; іти сімкою; перетворюватися в щось, ставати чимось* [5, с. 53].*

Так само, як і в українській, у чеській мові дієслово **jít** має велику кількість значень, наводимо деякі з них: основне значення: *pochodovat, kračēt, pohybovat se, odchazet, odjíždět, vydavat se na cestu ap.* (крокувати, ступати, рухатися, йти, від'їзжати, відправлятися кудись).

Наприклад: *jít do zoo* (йти у зоопарк), *jít za svým cílem* (прямувати до своєї мети), *jít na procházku* (іти на прогулянку) тощо.

Інші значення: *jít k duhu* – іти (піти) на користь; *jít na mateřskou* – йти в декрет; *jít lezt komu na nervy* – нервувати когось; *jít s dobou (být pokrokový)* – бути сучасним; *jít s modou*

oblekat se moderně – модно, стильно одягатися, слідкувати за модою; *jít (do světa) na zkušenou* – набувати досвіду; *jít za družinku na svatbu* – бути подружкою нареченої; *jít na interrupci* – зробити аборт (йти на аборт); *jít po stopách koho/čeho* – наслідувати когось; *jít pryč od koho, opustit někoho* – кинути когось, йти від когось; *jít do sebe* – дивитись на себе зі сторони, думати над своєю поведінкою [6].

Дієслово укр. **брати** за *Словником української мови: в 11 томах* має 22 значення, основним з яких є **схоплювати, охоплювати руками або яким-небудь знаряддям** [5, с. 228].

Чеське дієслово (**brátí**) **brát** налічує понад 20 значень, первинним з яких є (**co, koho**) **uchopovat a přemíšťovat, chápat se něčeho, nějak se něčeho zmocnovat (rukama, myslí ap.); chapat (se)**.

Інші значення: **brát drogy** – вживати наркотики; **brát si koho za ženu; brát si koho za muže** – одружуватися, виходити заміж; **brát prášky** – вживати ліки, таблетки; **brát úplatky** – брати хабарі; **brát v úvahu mínění druhých** – брати до уваги думку інших тощо [6].

Дієслово укр. **брати**, чес. **brát**, у більшості випадків об'єднує отримання чогось.

На відміну від полісемії значення омонімічних слів не мають нічого спільного між собою або ж зв'язок, який раніше існував між словами, був втрачений.

Те, що омоніми – це різні слова, можна прослідкувати у лексикографічній практиці. Омоніми, як правило, наводяться окремими реєстровими одиницями, в окремих словникових статтях, а полісеманти – в одній словниковій статті з наступним виділенням значень слова, як різні лексико-семантичні варіанти, що об'єднані в межах однієї лексеми і вказані під номерами.

Наприклад, дієслово укр. **робити**:

1. *займатися якою-небудь справою, діяльністю*; 2. *виготовляти, виробляти що-небудь*; 3. *діяти, поводитися яким-небудь способом, чином*; 4. *перетворювати кого-, що-небудь у когось, щось*; 5. *приводити до чого-небудь, спричиняти, викликати щось*; 6. *займатися якою-небудь, перев. фізичною, працею; працювати*; 7. *обслуговувати кого-небудь своєю працею*; 8. *перебувати в дії, діяти, виконуючи своє призначення; функціонувати* [5, с. 239].

Чес. *dělati (dělat)*:

1. *být zaměstnan; pracovat*; 2. *vykonavat, konat* 3. *davat něčemu vznikat, něco uskutečnovat; vytvářet, , zhotovovat, vyrábět*; 4. *vést si; nakládat, zacházet se s někým dobře, špatně* [6].

Наведемо приклад внутрішньомовної (на матеріалі української мови) та міжмовної (чесько-української) омонімії:

Ажур I – стан бухгалтерського обліку, за яким записи в рахункових книгах здійснюються у день проведення відповідних операцій. Переносне: Все в ажурі (усе гаразд).

Ажур II – тонка мереживна тканина у вигляді наскрізного малюнка; майстерне плетиво з тонких металевих ниток в ювелірній справі, художньому литві. Приклад: в'язати ажуром.

Двір I – господарська ділянка, на якій розміщені будівлі.

Приклад: Широкий двір.

Двір II – монарх і його оточення.

Приклад: Королівський двір

Дисципліна I – дотримання порядку, організованість.

Дисципліна II – предмет, розділ науки.

Приклад: гуманітарні дисципліни.

Чес. *davka* – доза, норма, раціон, допомога (напр. з безробіття).

Укр. *давка* – штовханина й тиск у натовпі.

Чес. *čárka* – кома.

Укр. *чарка* – велика (перев. скляна) посудина для пиття вина та спиртних напоїв; келих.

Чес. *hrad* – замок, фортеця.

Укр. *град I*:

1. атмосферні опади у вигляді частинок льоду різного розміру, перев. округлої форми.

2. велика кількість, численність.

3. у знач. присл. градом. У великій кількості, багато.

Град II город (у значенні – місто).

Як бачимо (на прикладі лексичної одиниці укр. *град*) досить часто омонім характеризується внутрішнім поділом на лексико-семантичні варіанти, тобто є полісемічним словом.

У "Словнику омонімів української мови" [2, с. 224] значення лексеми *агент* тлумачаться таким чином:

Агент I 1. представник, довірена особа організації. 2. уповноважений. 3. шпигун.

Агент II причина, що зумовлює ті чи інші явища у природі, організмі тощо; чинник [2, с. 9].

Лексичні одиниці *агент I* і *агент II* є між собою омонімами, їхні значення між собою абсолютно не пов'язані. Тоді як *агент I 1.*, *агент I 2.* і *агент I 3.* є співзначеннями однієї лексеми *агент I*, тобто лексема *агент I* є багатозначною.

Те ж саме спостерігаємо й з іншими словами, наприклад, укр. *конституція* є багатозначним і означає 1. основний закон держави та 2. програмний документ. Омонімом до цієї лексичної одиниці є слово *конституція* із значенням "будова, фізіологічні й анатомічні особливості організму".

Лексична одиниця *орган* окрім того, що має значення "установа, організація", ще означає "періодичне видання (газету, бюлетень тощо)", а також має омонім, значення якого не пов'язане із наведеними вище: "частина живого організму, яка виконує певні функції" [2, с. 80].

Однак, варто зауважити, що з плином часу значення, як омонімічних, так і полісемічних лексичних одиниць, можуть змінюватися. Наприклад, словникові статті *Словника іншомовних слів* [4, с. 604], в яких пояснюється значення лексичної одиниці *орган*, подають наведені вище значення в одній словниковій статті. За такою логікою ці значення є співзначеннями багатозначного слова, а омонімом до нього є слово *орган* зі значенням "духовний клавішний музичний інструмент, за звуковим обсягом близький до симфонічного оркестру" [4, с. 604]. Відрізняються ці омоніми місцем наголосу: у першому випадку наголос на першому складі, у другому – на останньому, тобто ці лексеми є омографами (різновид неповних омонімів), словами, що пишуться однаково, але мають різне звучання і значення.

Дослідивши походження і значення слова *orgán* в чеській мові, бачимо, що усі наведені значення є співзначеннями багатозначного слова:

1. *část těla mající urč. funkci* – частина тіла яка виконує певну функцію, анат. орган;

2. *hlasové ústrojí, hlasový fond* – голосовий апарат

3. *instituce, které působí pečě o něco* – установа, яка відповідає за щось [6].

За твердженням О. Д. Пономарева, в ролі об'єктивних критеріїв розмежування омонімії та полісемії варто висувати словотворчу й синтаксичну характеристики [3, с. 49], проте їхнього значення не можна визнати вирішальним, оскільки походження словотворчих рядів не обов'язково пов'язане з розривом відповідних значень, а реалізація різних значень слова в різних синтаксичних конструкціях далеко не завжди пов'язана з їхнім семантичним розривом. Брак чіткої, завжди "відчутної" межі між омонімією та полісемією досить легко пояснити: перехід від полісемії до омонімії відбувається впродовж тривалого часу, тому є багато суміжних випадків.

На труднощі розмежування досліджуваних явищ і складність їхньої чіткої, послідовної диференціації вказує й сучасна лексикографічна практика. Так, багато слів, які в одному словнику подані як багатозначні, в іншому розглядаються як різні слова, омонімічні один одному.

Як вже було зазначено вище, основною ознакою омонімів є брак спільного з погляду семантики, адже саме цим омонімія протиставляється полісемії, однак ці два лексико-семантичні явища часто досить важко розмежувати.

Зокрема, через те, що одним із джерел виникнення омонімії є поділ (розщеплення) багатозначного слова на різні слова, які починають сприйматися як окремі, самостійні лексичні одиниці, семантично не пов'язані одна з одною. Тобто, можна стверджувати, що своїм виникненням омонімії можуть завдячувати розпадові багатозначного слова.

Серед багаточисельних питань, пов'язаних із проблемою омонімії, питання розмежування явищ полісемії та омонімії є наразі найскладнішим, а саме – виокремлення лексичних омонімів, які виникли в результаті розпаду багатозначності.

Сучасна наука виявила критерії або способи розмежування слів-омонімів та багатозначних слів, що допомагають відокремити значення одного й того ж слова й омонімів, які виникли

внаслідок повного розриву полісемії. Серед них розрізняють:

1. Лексичний спосіб розмежування полісемії та омонімії – полягає у виявленні синонімічних зв'язків омонімів та полісемічних слів. Тобто, підставлення синонімів до кожного омоніма або до всіх значень полісеманта, а потім порівняння підібраних синонімів між собою. Якщо вони виявляються семантично близькими один одному, перед нами багатозначне слово, якщо ні – омоніми. Якщо співзвучні лексеми входять до одного синонімічного ряду, то в різних їхніх значеннях ще збережено семантичну спільність, отже про розщеплення значення полісеманта не йдеться, а це свідчить про те, що перед нами омонімія.

2. Морфологічний спосіб розмежування подібних явищ – багатозначні лексичні одиниці й омоніми характеризуються різним словотворенням. Лексеми, які мають різні значення, створюють нові слова за допомогою одних й тих самих афіксів. Шляхом зіставлення словоформ кожного з них, підбір родинних (однокореневих) слів, тобто встановлення їхніх дериваційних зв'язків. Якщо словоформи однакові або подібні і є споріднені слова, які за типом походження тотожні, а між ними є семантична близькість, можна говорити про полісемію.

3. Семантичний спосіб розмежування вищевказаних явищ – полягає в тому, що значення полісемічної лексеми мають одного структурного складника, семантично близькі, омонімічні ж слова взаємно виключають одне одного.

Отже, можна дійти висновку, що для відмежування омонімії від полісемії необхідно використовувати якомога більше порівняльних даних, що дасть змогу виявити, які ознаки переважають: подібні над відмінними або навпаки – відмінні над подібними. Також варто зазначити, при розмежуванні даних явищ варто з'ясувати походження слів, тобто етимологічні відомості про слова, зіставити переклад українських слів-омонімів на інші мови (це помітно уточнює уявлення про дійсну омонімізацію), виявити тематичну віднесеність слова й визначення типових моделей лексичної сполучуваності, а також семантики всього контексту в цілому.

Проте вирішальними залишаються семантичні ознаки, які повинні бути визнані основними під час відмежування омонімії від

полісемії та всіх інших розпізнавальних порівняннях. Отже, проблема розмежування явищ омонімії та полісемії може з'явитися в тому випадку, коли омоніми виникають унаслідок семантичного розщеплення багатозначного слова. При цьому на основі різних значень одного слова формуються зовсім різні слова, семантичні зв'язки між якими втрачаються й лише етимологічний аналіз дає змогу встановити набуті раніше спільні семантичні ознаки, які свідчать про спільний історичний корінь лексем.

Отже, можна констатувати, що однією з ключових задач під час розгляду особливостей полісемії та омонімії є визначення критеріїв їхнього розмежування. Полісемія – це наявність в одного й того ж слова декількох пов'язаних між собою значень; омонімія – звуковий збіг різних лексем, які семантично не пов'язані. Полісемант – слово, яке має декілька пов'язаних між собою значень, які об'єднує спільна ознака. Омоніми ж, як правило, наводяться в окремій словниковій статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булаховський Л. Питання походження української мови. Київ. Вид-во АН УРСР, 1956. 220 с.
2. Демська О., Кульчицький І. Словник омонімів. Львів. Фенікс, 1996. 224 с.
3. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови. Київ. Либідь, 1993. 248 с.
4. Мельничук О. Словник іншомовних слів. Київ. УРЕ, 1985. 968 с.
5. Білодід І. та ін. Словник української мови в 11 томах. Київ. Наук. думка, 1970 – 1980.
6. Havránek V. a jiní. Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, A–M – 1960, 1311 str.; N–Q – 1964, 1191 str.; R–U – 1966, 1079 str.; V–Ž – 1971, 1011 str.

SEMANTIC-PARADIGMATIC RELATIONS OF POLYSEMY AND HOMONYMY

The article is devoted to the study of the phenomena of homonymy and polysemy, namely their demarcation. Among the numerous issues related to the problem of homonymy, the issue of distinguishing the phenomena of polysemy and homonymy is currently the most difficult, namely, the identification of lexical homonyms that arose as a result of disintegration of polysemy. Modern lexicographical practice points to the difficulty of distinguishing the studied phenomena and the difficulty of their clear, consistent differentiation. Many words that are presented as polysemous in one dictionary are considered in another as different words, homonymous with each other. The problem of distinguishing homonymy and polysemy may arise when homonyms appear as a result of semantic splitting of a polysemous word. At the same time, other words are formed based on different meanings of one word. On the basis of the analysis of existing linguistic concepts, the definition of polysemy is presented, the similarities and differences of individual fragments of related languages are systematized, and the main regularities of the occurrence of polysemy are studied. In the linguistic literature, there is no unity of opinion on the phenomenon of homonymy and on distinguishing it from polysemy. Some scientists recognize as homonyms only such lexical units that have the same sound, which initially differed in form and only in the process of historical development acquired the same sound due to various phonetic or other reasons. All other cases, when the same material, sound shell acquires a different meaning, are called the phenomenon of polysemy, word polysemy, others – words that, due to historical reasons, coincide in sound, are called homonyms, as well as those cases when different meanings of a polysemous lexical unit diverge so much that new (two or more) words arise. Whether it is possible to consider polysemy as a source of homonymy, or not to recognize the existence of homonyms, which are the result of the historical development of multiple meanings of the word, and how to distinguish between these two phenomena are the main questions that are considered in the article.

Keywords: polysemy, homonymy, polysemantic words, homonyms, criteria for differentiation.

REFERENCES

1. *Bulakhovsky, L.* (1956). *Pytannia pochodzhennia ukraiinskoi movy.* Kyiv: AN URSSR [in Ukrainian].
2. *Demska, O. & Kulchistkuy, I.* (1996). *Slovnyk omonimiv.* Lviv. Fenix [in Ukrainian].
3. *Ponomariv, O.* (1993). *Stylistyka suchasnoi ukraiinskoi movy.* Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
4. *Melnychuk, O.* *Slovnyk inshomovnykh sliv.* Kyiv: URE [in Ukrainian].
5. *Bilodid, I.* (1970–1980). *Slovnyk ukraiinskoi movy v 11 tomakh.* Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
6. *Havranek, B.* (1960–1971). *Slovník spisovného jazyka českého.* Praha: Academia, [in Ukrainian].

Дата надходження до редакційної колегії – 21.11.2022
Дата затвердження редакційною колегією – 02.12.2022

УДК 811.161.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2023.2.10>

Оксана НАЗАРЕНКО, канд. філол. наук, доц.,
Національний університет "Одеська юридична академія",
Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0002-4697-6100

Надія КАБАНЦЕВА, канд. філол. наук,
Міжнародний гуманітарний університет,
Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5566-407X

МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ СТУДЕНТІВ ЯК ОСНОВА КУЛЬТУРИ МОВИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОРУШЕННЯ НОРМИ

Присвячено дослідженню мовної компетенції здобувачів вищої освіти як основи культури професійної мови, зосереджено увагу на лексичних порушеннях. Висвітлено різні аспекти дослідження науковців щодо культури мови, мовної норми, мовних та мовностилістичних порад, спрямованих на вдосконалення мови фахового спілкування. Виявлено та проаналізовано найтипівіші лексичні помилки в професійній мові студентів: 1) недоречне вживання паронімів; 2) уживання плеоназмів, надмірних або ж зайвих слів та повторів (тавтології); 3) уживання лексичних росіянізмів, що засмічує літературну форму української мови, призводить до помилок щодо вживання калькування чужих слів, суржику; 4) уживання слів у невластивому або невідповідному для контексту значенні; 5) дослівний переклад фразеологізмів або ж порушення фразеологічної точності; 6) недоречне вживання запозиченої лексики, зокрема англіцизмів; 7) неправильне вживання прийменникових конструкцій, яке виникає через недостатнє знання українських прийменникових моделей. Робота над усуненням лексичних помилок уможливить підвищувати культуру мови студентів, формувати мовну компетенцію, дотримуватися норм літературної мови.

Ключові слова: мовна компетентність, культура мови, лексичні норми, літературна мова, порушення, професійне спілкування.

На сучасному етапі досконало володіти українською мовою – завдання кожного свідомого громадянина, який зобов'язаний у діловій мові вміти послуговуватися всім лексичним багатством.

У сучасному суспільстві професійне спілкування людини слугує основним чинником її соціалізації, є складовою частиною її компетенції. Мова – є показником загальної культури, тому кожний мовець має дбати про високу культуру мови. Студенти обов'язково повинні формувати мовну компетенцію, слідкувати за відповідністю нормам літературної мови, уникати морфологічних, лексичних та фонетичних порушень, що увиразнює актуальність нашого дослідження.

Мовна компетенція – володіння мовою та її знання, відповідно до лексичних, граматичних, фонетичних норм літературної мови. Термін "мовна компетенція" розроблений американським мовознавцем Н. Хомським, і "розглядається як найважливіше знаряддя породження та сприйняття розуміння мовлення" [8, с. 442]. На думку науковця, це – потенційне знання мови, яке описує породжувальна модель як предмет генеративної лінгвістики. Це поняття визначає мовну активність і є первинною щодо неї. Однак тезу дослідника поділяють не всі науковці.

Слід розмежовувати поняття "комунікативна компетенція". Цей термін уведений Д. Хайзом на позначення системи знань про правила мовної комунікації, її процедуру, етикет, яка відображає взаємодію інтелектуального, соціального й вербального в поведінці комуніканта. Підтримуємо думку О. Селіванової, що "комунікативна компетенція передбачає володіння не лише знаннями, а й уміннями та навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації" [8, с. 443], контролю спілкування, орієнтація на співрозмовника, передбачення та сприйняття його емоційних реакцій, вибору доречних мовних засобів, стратегій та подолання комунікативний перешкод.

Поняття "мовна компетенція" розглядаємо як удосконалення літературної мови, відповідність орфоепічним, лексичним, акцентуаційним, орфографічним, морфологічним, стилістичним і пунктуаційним нормам літературної мови або дотримання культури мови.

Культура мови – форма висловлювання думок, яка ґрунтується на бездоганному знанні мовних норм, це ступінь відповідності нормам вимови, слововживання, установленими для певної мови; здатність наслідувати кращі зразки у своєму індивідуальному мовленні (словник лінгвістичних термінів). Якщо

норма існує на рівні "правильно – неправильно", то культура мови – на рівні "краще, точніше, доречніше". Опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока культура мови є свідченням культури мислення, загальної культури людини.

Культура мови – досконале володіння мовою її нормами в процесі мовлення, входить до складових професійного спілкування [1, с. 12], є характеристикою професійної придатності спеціалістів різних професій: дипломатів, юристів, політиків, викладачів шкіл та ЗВО, журналістів, менеджерів, тих, хто в професійній діяльності пов'язаний із людьми, організовує та спрямовує їхню діяльність, веде ділові переговори, виховує, вчить, надає різні послуги. Культура мови – володіння учасниками спілкування нормами усного й писемного літературного мовлення, уміння використовувати зображувальні засоби мовного коду в різних умовах і сферах спілкування відповідно до мети і змісту комунікації. На ефективність ділового спілкування значною мірою впливає вміння його учасників використовувати лексичне багатство, виражальні можливості мови. Уміння правильно обрати інтонацію, слово, репліку. Дотримання культури мови вимагає від мовців відмови від жаргону, розрізнення паронімів, уникнення запозичених слів, калькування, суржику, повторів (тавтології), слів, зміст яких невідомий, незрозуміле значення слова чи фразеологічних одиниць для користувача і реципієнта.

Різні аспекти дослідження культури мови висвітлено в ґрунтовних працях, зокрема: поняття культури мови (М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Н. Бабич, Л. Струганець, К. Городенська, М. Кожина, О. Пономарів, Л. Попова, Т. Коць), мовної норми (В. Русанівський, М. Пилипський, С. Єрмоленко, Л. Струганець, Н. Бондаренко, О. Черемська, Г. Яворська), мова як засіб спілкування (Ф. Бацевич, І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, С. Єрмоленко, І. Зязюн, І. Ковалик, М. Кочерган, М. Плющ, О. Селіванова, М. Степаненко, О. Стишов), мовні та мовностилістичні поради (Б. Антоненко-Давидович, О. Пономарів, В. Русанівський, С. Єрмоленко, А. Коваль, Є. Чак, О. Сербенська, К. Ленець, І. Вихованець, К. Городенська, С. Бибик), підвищення рівня мовної і мовленнєвої культури учасників навчального процесу (Н. Бабич, І. Білодід, Н. Бондаренко, А. Богуш,

Н. Голуб, О. Горошкіна, Ж. Горіна, М. Жовтобрюх, О. Копусь, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Пилинський, О. Пономарів, В. Русанівський та ін.).

Опрацювавши й проаналізувавши наукові джерела з проблеми дослідження зазначимо, що в змістовому діапазоні формування мовних компетентностей майбутніх фахівців особливе місце належить культурі мови. Для вдосконалення професійного спілкування слід виявити мовні помилки, опрацювати їх для подальшого уникнення. Найбільш яскраво зміни виявляються в лексичній. На думку Л. Струганець, це пояснюється, по-перше, тим, що кількість лексичних одиниць значно перевищує кількість одиниць інших рівнів (фонем, морфем та ін.); по-друге, тим, що лексика, безпосередньо зв'язана з дійсністю, постійно реагує на зміни у суспільному житті. Слова з'являються услід за новими предметами і явищами, коли виникає потреба їх номінації, і поступово зникають разом із ними або набувають нових значень [9, с. 12]. Зростає роль лінгвістів в упорядкуванні мовного життя суспільства.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати порушення лексичних норм в професійному спілкуванні студентів, з'ясувати їх суть та типологію. Робота над усуненням лексичних помилок уможливить підвищувати культуру мови студентів, формувати мовну компетенцію, дотримуватися норм літературної мови.

Лексичні норми регулюють точність, чистоту мови та правильність слововживання. Мовне багатство людини залежить від уміння користуватися лексичним складом: синонімами, паронімами, омонімами, запозиченими словами. Розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності становлять основу мовної компетентності. Лексичні норми регламентовані лінгвістичними словниками – тлумачними, іншомовних слів, словниками слововживання, синонімів, антонімів, паронімів, фразеологізмів і тісно пов'язані з точністю та чистотою мови [10, с. 164].

Найтипівіші порушення лексичних норм в мовній практиці студентів, які зумовлені певними чинниками, визначаємо такі:

1) недоречне вживання паронімів – слова, схожі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням та написанням, по-

милково вживають одне замість іншого, що веде до затемнення змісту, наприклад, за словником паронімів: *багатур* (*багата людина*) – *богатур* (*силач*), *дружний колектив* (*згуртований, одностайний*) – *дружній потиск руки* (*доброзичливий, дружжелюбний*), *виборний орган* (*який обирається голосуванням*) – *виборча дільниця, комісія* (*який стосується виборів*), *громадська організація* (*стосується суспільства громадян чи колективу*) – *громадянський обов'язок* (*стосується громадянина як члена суспільства*), *воєнний стан* (*який стосується війни*) – *військова дисципліна* (*стосується війська, установлений в армії*), *інформативний виклад* (*наповнений інформацією*) – *інформаційне бюро* (*яке опрацьовує інформацію*), *ефективні ліки* (*дієві, результативні, корисні*) – *ефектне світло* (*який справляє сильне враження, ефект*), *корислива людина* (*прагне до власної вигоди*) – *корисний довідник* (*приносить користь*), *програмний документ* (*який містить у собі програму*) – *програмовий матеріал з української мови* (*який є в навчальній програмі*) – *програмоване навчання* (*який здійснюється за допомогою програмування*), *тактичні заходи* (*стосується тактики для досягнення мети*) – *тактовна людина* (*володіє почуттям такту*), *сердечний приятель*, *вітання* (*щирий, чуйний, доброзичливий*) – *сердешина Маруся* (*нещасна, викликає співчуття*) – *серцевий м'яз, напад* (*стосується серця*), *художня уява* (*здатність відтворювати щось у думках, змальовувати*) – *помилкове уявлення* (*розуміння чогось, знання*) [2, с. 167–170]. Незначна відмінність у вимові призводить до лексичних помилок, тому варто приділяти увагу вживанню малознайомих слів, додатково перевіряти їхнє тлумачення за словником паронімів;

2) уживання плеоназмів, зайвих слів та повторів (тавтології). Плеоназм – стилістична фігура, яка будується як накопичення стилістичних та контекстуальних синонімічних висловів, утворених з близькозначних слів, а також "на надмірному дублюванні сем у сполучуваних словах" [8, с. 562]. Семантичне навантаження таких мовних одиниць, як правило, досить слабе. Як традиційний стилістичний прийом переважно вживається в поетичних творах, народних піснях, як засіб стилізації під фольклорні зразки. Різновидом плеоназму вважають тавтологію. За О. Селівановою, відмінність полягає в тому, що "тавтологія не

розглядається як стилістичний прийом або вияв системних явищ мови, а здебільшого є результатом недостатньої грамотності й культури мовців або парадоксального мислення" [8, с. 713]. Особливо часто вживаються тавтологічні поєднання рідної та запозиченої лексики. Виявами зайвих, надмірних слів та повторів можуть бути: *більш найкращий, меню страв, хвороба хворого, перший дебют, уперше познайомитися, пам'ятний сувенір (сувенір – подарунок на пам'ять), передовий авангард (авангард – ті, хто попереду), запитати (а не запитати питання), спільна співпраця (співпраця – спільне розв'язання проблем, спільна робота), народний фольклор (фольклор – народна творчість), преїскурант цін (преїскурант – довідник цін), вільна вакансія (вакансія – вільна, незайнята посада), у березні місяці (березень – це вже назва місяця), основний лейтмотив (лейтмотив – провідний мотив, основна думка твору), дублювати двічі (дублювати – повторювати, подвоювати), демобілізуватися з армії (демобілізуватися – звільнитися зі збройних сил), чорна сажка (сажка – за кольором чорна), вагітна жінка (вагітною може бути тільки жінка), смертельно вбитий труп загиблого мерця (достатньо – труп убитого), бурхливі овації (овації – бурхливі оплески), внутрішній інтер'єр (інтер'єр – внутрішній вигляд), долоні рук (долоні бувають тільки на руках, на ногах – ступні; достатньо – долоні), моя власна думка (моя думка вже належить мені, не може бути моєї орендованої думки чи будь-якої іншої моєї невлавної думки), писати свою автобіографію (автобіографія – біографія, яку автор написав про себе; читати, видавати, розповідати можна як свою, так і чужу автобіографію);*

3) уживання лексичних росіянізмів, що порушує лексичні норми, засмічує літературну форму української мови. За М. Пентлюк, "росіянізми – це невмотивоване використання російської лексики, що не має відповідників в українській мові" [5, с. 713], але призводить до помилок щодо вживання калькування чужих слів, суржику. Визначною науковою працею, присвяченою тлумаченню невмотивованих лексичних росіянізмів став підручник О. Пономарева "Культура слова: мовностилістичні поради" [6], наприклад: правильно *брати участь (а не приймати участь),*

навчальний корпус (а не учбовий), колишній студент (а не бувший), лікувати хворого (а не лічити) хворого, наступного тижня (а не на слідуючу неділю), рибалка (а не рибак, ловець риби), риболовля (а не рибалка, процес), думки збігаються (а не співпадають), запобігти хворобі (а не попередити хворобу), наступні заходи (а не міроприємства), наступне завдання (а не слідуюче), вимкнути світло (а не виключити), ужити наступні рішення (а не прийняти слідуючі рішення), мати добру репутацію (а не бути на хорошому рахунку), професійний рівень (а не професіональний), посідати призіві місця (а не займати), зазнати збитків (а не понести збитки), вважати за необхідне (а не рахувати необхідним), оскаржити рішення (а не обжалувати), не зважаючи на умови (а не дивлячись на умови), на виплат (а не у розстрочку), збіг обставин (а не співпадіння), порушувати важливе питання (а не піднімати), гостра потреба (а не крайня необхідність);

4) уживання слів у невластивому або невідповідному для контексту значенні, наприклад: замість слова відкрити правильно вживаємо відчинити двері, але день відкритих дверей (а не відчинених); розгорнути книгу, розплющити очі, розз'явити рота, розтулити губи, відкрити нову школу, протягом дня (а не на протязі дня), здобути перемогу (а не отримати), правильно написати (а не вірно), висока ціна (а не велика), міцна дружба (а не сильна), заважати працювати (а не мішати працювати), нахабно поводитися (а не нагло поводитися), непевно почуватися (а не дурно почуватися), відмовляти в послужі (а не відказувати у послужі), примушувати прочитати (а не заставляти);

5) дослівний переклад фразеологізмів, слів із фразеологічно зв'язаним значенням, які в українській мові мають свої відповідники або ж порушення фразеологічної точності, наприклад: правильно вживаємо впадати в очі (а не кидатися у вічі), зайти у безвихідь (у глухий кут) (а не зайти в тупик), ні в сих ні в тих (а не не в своїй тарілці), де борошно, там і порошно (а не ліс рубають – тріски летять), просто неба (а не під відкритим небом), без жодного приводу (а не без всякого поводу), опанувати себе (а не взяти себе в руки), досягати мети (а не добиватися цілі), мати рацію (а не бути правим), пішло нанівець (а не пішло прахом), про вовка промовка (а не легкий на помині), по-

шитися в дурні (а не залишитися в дурнях), спало на думку (а не прийшло в голову), даруйте на слові (а не в обіду сказано), незважаючи ні на що (а не не дивлячись ні на що), справа честі (а не питання честі), на щабель вище (а не на ступінь вище). Національна своєрідність фразеології в тому, що в ній зафіксовано реалії життя народу, його історії тощо. Кожна мова відзначається своєю оригінальною фразеологією, що пов'язано з неповторністю побуту, звичаїв, культури та й загалом ментальності народу. Фразеологізми – це майже завжди яскраві, образні вирази, які є важливим експресивним засобом мовлення, зокрема професійного [7, с. 14]. При цьому слід використовувати нормативні мовні звороти, перевіряти вживання стійких сполучень за словником фразеологізмів;

б) недоречно вживання запозиченої лексики, зокрема англіцизмів, які в літературній формі української мови мають свої відповідники, наприклад: *правильно людяність (а не гуманність), показ (а не демонстрація), докладний (а не детальний), незручність (а не дискомфорт), панувати, переважати (а не домінувати), образ (а не імідж), зосередження (а не концентрація), протистояння (а не конфронтація), знищення (а не ліквідація), рухливий (а не мобільний), миттєвий (а не моментальний), особистий (а не персональний), можливий (а не потенційний), втілити (а не реалізувати), рішення (а не резолюція), відновлення (а не реконструкція), одночасно (а не синхронно), ознака (а не симптом), благодійник (а не спонсор), захоплення (а не хобі), правознавство (а не юриспруденція), злочинний (а не кримінальний), обслуговування (а не сервіс), мить (а не момент), доказ (а не аргумент), відшкодування (а не компенсація), мовознавець (а не лінгвіст), договір (а не контракт), зручність (а не комфорт), міжнародний (а не інтернаціональний), тотожний (а не ідентичний), непорозуміння (а не інцидент), винятковий (а не ексклюзивний), суддя (а не арбітр), освітлення (а не ілюмінація), пристосування (а не адаптація), згода (а не консенсус), об'єднання (а не коаліція), походження (а не генеза). Запозичення з інших мов відбувалося за різних часів. Деякі слова перейшли до загальноновживаних (*футбол, волейбол, театр, адвокат, студент, курорт, буква*). Багато таких слів стали на-*

стільки звичними для нас, що вже не сприймається їхнє іншомовне походження, але мовознавці зауважують, що у професійному мовленні варто не зловживати ними, перевагу слід віддавати українському відповіднику. Запозичення слід уживати тільки тоді, "коли вони насправді потрібні, і, безумовно, у властивих для них значеннях" [4, с. 106]. Визначити іншомовне слово можна за фонетико-граматичним оформленням та лексичним значенням;

7) неправильне вживання прийменникових конструкцій, яке виникає через недостатнє знання українських прийменникових моделей. Перекладаючи сполучення з прийменником по з російської мови, слід враховувати особливості вживання прийменників в українській мові, а не перекладати дослівно, наприклад: правильно *дослідження з хімії (а не по хімії)*, *з особистих питань (а не по особистим питанням)*, *інспектор з техніки безпеки (а не по техніці безпеки)*, *за наказом (а не по наказу)*, *за прізвищем (а не по прізвищу)*, *за згодою (а не по згоді)*, *за необхідності (а не при необхідності)*, *на замовлення (а не по замовленню)*, *надіслати за адресою (а не по адресу)*, *курси для вивчення (а не по вивченню)*, *інструкція щодо використання (а не по використанню)*, *пропустити через хворобу (а не по хворобі)*, *після закінчення університету (а не по закінченню)*, *під час виконання службових обов'язків (а не при виконанні)*, *припало до смаку (а не по смаку)*.

Слід наголосити, що прийменник по залишається в таких прийменникових конструкціях: *йти по дорозі, піти по хліб, по воду, наказ по інституту, по можливості, по змозі, одержувати по п'ятсот гривень, родич по матері, черговий по вокзалу, різьблення по дереву, ім'я по батькові, по чайній ложці*. Одні й ті самі прийменники внаслідок узагальненого граматичного значення можуть виражати різні відношення, вживатися з різними відмінками іменників та займенників. Прийменники не вживаються з називним і кличним відмінками, місцевий вживається тільки з прийменниками.

Основною причиною виникнення лексичних помилок у професійному спілкуванні здобувачів вищої освіти є збіднений словниковий запас. Мовці намагаються його заповнити створенням недоречних паралельних похідних, а саме: просторічних слів, запозичених, зокрема англіцизмів, діалектизмів, жар-

гонізмів, поширених в їхньому оточенні. Слід зазначити, що студенти часто неправильно тлумачать слово, розширюють або ж звужують його значення; й необдуманно підбирають лексику за асоціацією або ж за зразком подібного слова та спільним лексичним значенням, це пов'язано з недосконалими знаннями, неточне його розуміння, також "бідність синоніміки, стилістична обумовленість слововживання; поспішність вибору слова та брак самоконтролю; нерозвиненість мовного чуття" [3, с. 17].

Поширеною лексичною помилкою є дослівний переклад прийменникових конструкцій, нерозуміння значення фразеологічних одиниць, заміна його на одне слово з фразеологічно пов'язаного словосполучення, унаслідок цього руйнується фразеологізм.

Отже, аналіз професійного спілкування студентів свідчить про виявлення та наявність порушень лексичних норм. Подані у статті типові помилки лексичних норм дадуть змогу визначити ефективні шляхи їх подолання, організувати роботу над удосконаленням фахової мови здобувачів вищої освіти. Робота над усуненням лексичних помилок уможливить підвищувати культуру мови студентів, формувати мовну компетенцію, дотримуватися норм літературної мови.

Перспективним напрямом подальших досліджень у межах опрацьованої проблематики вважаємо аналіз порушень морфологічних норм літературної мови в професійному спілкуванні студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарова Л. Є, П'яст Н. Й., Радомська Л. А. Українська мова. Складні вживання (найновіші рекомендації): навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2010. 90 с.
2. Білецька О. І. Українська мова. Тернопіль: Підручники і посібники, 2019. 592 с.
3. Бондаренко Н. В. *Порушення лексичних норм та шляхи запобігання їх в українському мовленні старшокласників. Українська мова і література в школі. Вип.139. Т. 4. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2018. С. 16–21.*
4. Пашинська Л. М., Школа Г. М. Порушення літературних норм у професійному мовленні. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія Філологія. Випуск 38. Київ, 2019. С. 104–108.*

5. Пентилюк М. І. *Культуромовний аспект підготовки майбутнього вчителя-філолога в білінгвальному середовищі*. Вісник Глухівського державного пед. ун-ту. Глухів, 2009. С. 24.

6. Пономарів О. *Культура слова: мовностилістичні поради*. 2-ге видання стереотипне. Київ: Либідь, 2001. 240 с.

7. Савчин Т. О., Назаревич Л. Т. *Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посіб.* Тернопіль: ТНПУ, 2020. 132 с.

8. Селіванова О. О. *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К., 2011. 844 с.

9. Струганець Л. В., Бобесюк О. І., Веремчук О. В. та ін. *Культура мови: від теорії до практики: монографія*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. 216 с.

10. Токарська А. С., Кочан І. М. *Українська мова фахового спрямування для юристів*. Київ: Знання, 2008. 413 с.

Oksana NAZARENKO, PhD, Associate Prof.,
National University "Odessa Law Academy" of Odesa,
Odesa, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4697-6100>

Nadia KABANTSEVA, PhD,
International Humanities University of Odesa,
Odesa, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5566-407X>

THE STUDENTS LANGUAGE COMPETENCE AS THE LANGUAGE CULTURE BASIS: FEATURES AND VIOLATIONS OF NORMS

The article is devoted to language competence study of higher education institutions' students as the basis of professional language culture. It was emphasized that students of higher education should develop language competence, follow the literal language norms, avoid morphological, lexical and phonetic violations. Mastering the Ukrainian language perfectly is the task of every conscious citizen, who is obliged to be able to use all the lexical wealth in the professional language. The theoretical basis of language competence is substantiated, it is emphasized that it should not be confused with communicative competence. Various aspects of research by scientists regarding language culture, language norms, language and stylistic advice aimed at improving the language of professional communication are highlighted. Violations of lexical norms in the students'

professional language were revealed. The most typical lexical errors were analyzed: 1) inappropriate use of paronyms. Such words should be checked in the dictionary of paronyms; 2) the use of pleonasm, excessive or redundant words and repetitions (tautologies); 3) the use of lexical Russianisms, which violates lexical norms, litters the literary form of the Ukrainian language, leads to mistakes regarding the use of tracing foreign words, surzhyk (mixed language dialect); 4) using words in a non-characteristic or context-inappropriate meaning; 5) literal translation of phraseological units, words with a phraseologically related meaning, which have their counterparts in the Ukrainian language, or violations of phraseological accuracy; 6) inappropriate use of borrowed vocabulary, in particular anglicisms that have their counterparts in the literary language. A foreign word can be determined by phonetic-grammatical design and lexical meaning; 7) incorrect use of prepositional structures, which arises due to insufficient knowledge of the Ukrainian prepositional patterns. When translating the conjunction with the preposition “po” from Russian, one should take into account the peculiarities of prepositions' use in the Ukrainian language, and not translate verbatim. Work on lexical errors' elimination will make it possible to improve the language culture of students, to form language competence, and to observe the literary language norms.

Keywords: language competence, language culture, lexical norms, literal language, violation, professional communication.

REFERENCES

1. Azarova, L. Ye, Piast, N. Y., Radomska, L. A. (2010) *Ukrainska mova. Skladni vzhivannia (nainovishi rekomendatsii)* [Ukrainian language. Complex uses (latest recommendations)] Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
2. Biletska, O. I. (2019) *Ukrainska mova*. [Ukrainian language]. Ternopil: *Pidruchnyky i posibnyky* [in Ukrainian].
3. Bondarenko, N. V. (2018) *Porushennia leksychnykh norm ta shliakhy zapobihannia yikh v ukrainskomu movlenni starshoklasnykiv*. [Violation of lexical norms and ways of preventing them in the Ukrainian speech of high school students]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. Vyp.139. (Vols. 4), (pp. 16–21). Kyiv: Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Pashynska, L. M., Shkola, H. M. (2019) *Porushennia literaturnykh norm u profesiinomomu movlenni*. [Violation of literary norms in professional speech]. *Naukovyi visnyk kafedry Yunesko KNLU*. Vypusk 38. (pp. 104–108). Kyiv. [in Ukrainian].

5. Pentyliuk, M. I. (2009) *Kulturomovnyi aspekt pidhotovky maibutnoho vchytelia-filoloha v bilinhvalnomu seredovysshchi*. [The cultural-linguistic aspect of training a future philologist teacher in a bilingual environment]. Visnyk Hlukhivskoho derzhavnogo ped. un-tu. (pp. 24). Hlukhiv. [in Ukrainian].

6. Ponomariv, O. (2001) *Kultura slova: movnostylistychni porady*. [Word culture: linguistic tips]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

7. Savchyn, T. O., Nazarevych, L. T. (2020) *Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam: navchalnyi posibnyk*. [Ukrainian language for professional training: a study guide]. Ternopil: TNPU [in Ukrainian].

8. Selivanova, O. O. (2011) *Linhvistychna entsyklopediia*. [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. [in Ukrainian].

9. Struhanets, L. V., Bobesiuk, O. I., Veremchuk, O. V. ta in. (2015) *Kultura movy: vid teorii do praktyky*. [Language culture: from theory to practice]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].

10. Tokarska, A. S., Kochan, I. M. (2008) *Ukrainska mova fakhovoho spriamuvannia dlia yurystiv* [Ukrainian language of professional training for lawyers]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

Дата надходження до редакційної колегії – 13.02.2023

Дата затвердження редакційною колегією – 24.02.2023

Олена ГАПЧЕНКО, канд. філол. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6458-6248

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ОМОНІМІЇ

*Присвячено експериментальному дослідженню особливостей за-
своєння, зберігання і функціонування омонімічних слів у лексиконі но-
сіїв української мови. Висвітлюються підходи до розмежування омо-
німії й полісемії, шляхи появи омонімів, їх класифікація. Увагу зосере-
джено на вивченні семантики омонімів, видів асоціативних зв'язків і
особливостях функціонування цих одиниць із позицій психолінгвістики.
Основним об'єктом аналізу були отримані під час вільного асоціатив-
ного експерименту асоціативні реакції мовців на стимули-омоніми.
Досліджуються зміст і структура асоціативного значення лексичних
омонімів, типи асоціативних зв'язків стимулів-омонімів і слів-реакцій.
Аналізуються стратегії асоціювання на стимули-омоніми, зумовлені
впливом вікових, гендерних та інших характеристик інформантів.
Виявляються чинники, які впливають на актуалізацію (вияв у реакціях
інформантів) значення омонімічних слів.*

Ключові слова: омонімія, полісемія, психолінгвістика, семантика,
мовна свідомість, вербальні асоціації, асоціативний експеримент.

Різноманітні семантичні процеси завжди привертали увагу дослідників. Не є винятком і феномен лексичної омонімії та су-
міжних із нею явищ, значний інтерес до яких у різні часи вияв-
ляли лінгвісти, філософи, представники інших гуманітарних
наук: омонімія належить до тих мовних явищ, які характеризу-
ються неоднозначністю підходів і трактувань, вивчаються з ви-
користанням різних методів і на різному матеріалі.

Феномен "однойменності" цікавив ще давньогрецьких мисли-
телів Демокріта й Арістотеля. У ХІХ ст. до проблеми омонімії звер-
талися М. Бреаль, А. Дармстетер, В. фон Гумбольдт, О. Потебня.

У першій половині ХХ ст. різні аспекти омонімії були в центрі уваги Ш. Баллі, Л. Булаховського, А. Доза, О. Есперсена, Ж. Жільєрона, К. Нюрапа, Б. Трнка та ін. Так, зокрема, Л. Булаховський у своїх працях "3 життя омонімів" та "Омонімія в слов'янських мовах" представив загальний огляд омонімії, поставив питання про її причини й описав прояви омонімії в слов'янських мовах [1, 2]. У той же період О. Есперсен торкається таких питань, як зв'язок омонімії з довжиною слова і структурою складу, диференціація омонімів у процесі спілкування, співвідношення омонімії та полісемії. Проблема співвідношення омонімії та полісемії досліджувалася Б. Трнка, який запропонував конкретні критерії їх розмежування ("Bemerkungen zur Homonymie"). Ж. Жільєрон і його послідовники розглядали омонімію як "хворобу" мови, яку потрібно "лікувати" ("Pathologie et therapeutique verbale").

У другій половині ХХ ст. увага лінгвістів зосереджується на питанні про належність омонімії до лінгвістичних універсалій. На думку С. Ульманна, можна уявити собі мову без омонімів, така мова була б, очевидно, ефективнішим засобом спілкування, ніж мова з омонімами. Чи існує така мова, можна з'ясувати тільки за допомогою конкретних досліджень, шляхом вивчення всіх відомих мов, але не залежно від того, чи існує така мова насправді, омонімія з високою долею вірогідності є статистичною (не абсолютною) універсалією [6, с. 270]. На сьогодні більшість лінгвістів вважають омонімію універсалією. Таке визнання універсальності омонімії дозволяє розглядати її не як "дефект" чи "хворобу" мови, а як одну з фундаментальних властивостей мов. Незважаючи на визнання омонімії фундаментальною властивістю мови, дискусії щодо корисності або шкідливості омонімії продовжуються. Більшість лінгвістів визнають омонімію "нешкідливою", оскільки значення омонімів конкретизується для мовців контекстом. Іноді існування омонімії розглядається як позитивне явище, яке дозволяє економити мовні одиниці і сприяє компактності мови. З погляду соціально-комунікативного підходу поява омонімів завжди закономірна: такі слова можуть бути корисними або навіть необхідними для успішної комунікації. Безумовно, омонімія сприяє компактності мови, однак, кількість

слів у кожній мові індивідуальна і рівень "омонімізації" словникового складу різних мов є різним, отже, і рівень шкідливості/користі омонімії в різних мовах також неоднаковий. Найвність у мові значної кількості омонімів, як правило, не перешкоджає продуктивному спілкуванню, оскільки комунікативна ситуація, контекст сприяють зняттю "неоднозначності".

Ще однією давньою дискусійною проблемою є проблема розмежування омонімії й полісемії. Зазвичай, при цьому вказують на рухливість межі між цими двома явищами, яка є нестійкою й постійно порушується. Х. Штейнталь і його послідовники розглядали омонімію як якісно відмінне від полісемії явище, в якому ідентичність форми, на відміну від полісемії, існує не між значеннями слова, а між окремими словами. О. Потебня заперечував існування багатозначності слова, вважаючи, що існує лише "однозвуччя" різних слів, кожне нове значення є новим словом і *"найменша зміна в значенні слова робить його іншим словом"*, *"слово в мові кожного разу відповідає одному акту думки, а не кільком, тому щоразу, як вимовляється, або розуміється, має не більше одного значення"*. Такі аргументи ведуть до висновку, що багатозначних слів немає, *"на ділі є лише співзвуччя різних слів, тобто така властивість, що різні слова можуть мати одні й ті ж звуки"* [5]. Дж. Міллер, навпаки, не виділяє омонімію як особливу мовну категорію, розглядаючи її як окремий вид полісемії. Деякі вчені взагалі відмовляються розмежувати поняття полісемії й омонімії, об'єднуючи їх під терміном *"неоднозначність"* чи *"невизначеність"* (К. Бальдінгер, Г. Пауль та ін.). Питання розмежування полісемії й омонімії залишається відкритим. Прихильники різних концепцій дотримуються різних поглядів на те, як саме розглядати багатозначність лексичної одиниці: як реалізацію її кількох взаємопов'язаних значень у вигляді семем (тобто полісемію) чи як випадковий збіг формальних оболонок різних лексем (тобто омонімію).

Омонімія завжди знаходиться серед пріоритетів української лінгвістики (праці О. Потебні, Л. Булаховського, О. Демської, М. Кочергана, В. Манакіна та ін.). Психолінгвістичним аспектам омонімії присвячені праці В. Левицького та М. Муравицької [4].

Слов'янська міжмовна омонімія досліджується І. Кононенко, О. Співак, Е.Токаж та ін. О. Микитюк акцентує увагу на теоретичному вивченні явища омонімії в термінологічній лексиці, вказує на основні шляхи виникнення термінів-омонімів. С. Кійко детально аналізує різні типи семантичних розбіжностей міжмовних омонімів на матеріалі різних пар мов, виявляє причини появи міжмовних омонімів. Міжмовна термінологічна омонімія в правничій терміносистемі досліджується О. Шаблій.

Постійний інтерес до омонімії в різні періоди пояснюється поширеністю і складною природою цього явища, яка вимагає комплексного вивчення в лексико-семантичному, граматичному, словотвірному, психолінгвістичному аспектах. А. Мартіне відзначав, що поява омонімії (і полісемії) може бути зумовлена нестачею мовних одиниць або бути наслідком дії закону "найменших зусиль" [3, с. 126], закону про економію розумової діяльності. Поява омонімів визначається самою природою мовної системи і, зокрема, існуванням в ній категорій симетрії й асиметрії. Не зважаючи на численні наукові розвідки, психолінгвістичні аспекти омонімії залишаються недостатньо вивченими. Експериментальні дослідження в галузі психолінгвістики дозволяють з'ясувати механізми продукування, сприйняття, ідентифікації мовцями омонімів, особливості зберігання цих одиниць у лексиконі людини.

Отже, **актуальність** зумовлена потребою психолінгвістичних досліджень, які пояснюють особливості функціонування омонімів у мовленні, специфіку ідентифікації і зберігання омонімів у лексиконі сучасних носіїв української мови.

У психолінгвістиці слово розглядається як складова лексичного компонента мовної організації людини (її лексикону). Пріоритетними для психолінгвістики є проблеми ідентифікації неоднозначного слова, вплив неоднозначності мовної одиниці на процес її розуміння. Використовується поняття "психологічно реального (психолінгвістичного) значення", під яким розуміють упорядковану єдність усіх семантичних компонентів, які реально зв'язані зі звуковою оболонкою у свідомості носіїв мови і яке вважається значно глибшим за лексикографічні значення.

Психолінгвістичні дослідження дозволяють уточнити значення омонімічних одиниць, характер знань, пов'язаних із ними. Мета статті – дослідити особливості засвоєння, зберігання і функціонування омонімів у мовній свідомості носіїв української мови.

О. Потєбня вважав асоціативність одним із основних чинників утворення рядів уявлень. Виходячи з того, що багатьма дослідниками омонімія вважається семантично більш незалежною, ніж багатозначність, доцільним є використання для вивчення особливостей сприйняття і зберігання омонімів у мовній свідомості вільного асоціативного експерименту, який є ефективним способом виявлення миттєвих, спонтанних реакцій, сформованих на основі когнітивної діяльності мовця, його індивідуального і колективного досвіду. З метою виявлення особливостей спонтанного сприйняття омонімічних лексичних одиниць носіями української мови, уточнення характеру знань, пов'язаних із цими мовними одиницями, і психологічно реальних значень омонімічних одиниць був проведений вільний асоціативний експеримент.

До участі у вільному асоціативному експерименті були залучені 120 носіїв української мови різного віку (15–64 роки), статі (жінок – 59 %; чоловіків – 41 %), освіти (середня – 22 %; середня спеціальна – 14 %; вища – 64 %), професії (економісти, бухгалтери, інженери, туристичні агенти, менеджери, графічні дизайнери, студенти, програмісти, філологи, перекладачі, викладачі, вихователі, медики, юристи, політологи, фрілансери, системні адміністратори, водії, художник, фотограф, режисер кіно, звукорежисер, психолог, логопед, архітектор, археолог, геодезист, автогонщик, приватний підприємець, керівник ІТ-компанії та ін.), місця народження та проживання (міста Київ, Чернігів, Одеса, Кривий Ріг, Запоріжжя, Луганськ, Харків, Полтава, Рівне, Луцьк, Івано-Франківськ, населених пунктів Київської, Вінницької, Житомирської, Херсонської, Чернігівської, Кіровоградської, Полтавської, Одеської, Рівненської, Хмельницької, Черкаської, Тернопільської областей). Усі інформанти вільно володіли українською мовою, серед них лише українською – 2 %. Крім української, різною мірою володіли англійською (78 %), німецькою (16 %), іспанською (8 %), французькою (5 %), польсь-

кою (5 %), кримськотатарською (3 %), турецькою (3 %), португальською, італійською, китайською, японською. Деякі учасники експерименту володіли кількома іноземними мовами.

Під час експерименту інформантам була запропонована анкета, яка складалася з двох частин – низки біографічних питань (вік, стать, освіта, професія, місце народження, місце проживання та мови, якими володіють) і списку слів-стимулів, до яких вони мали записати асоціації, які відразу спадали на думку. Анкетування було анонімним. Час відповідей – обмеженим, оскільки, чим довший час затримання відповіді на пред'явлене слово-стимул, тим меншою стає вірогідність отримати спонтанну реакцію на нього.

До списку слів-стимулів увійшли часто вживані носіями української мови різних вікових груп омонімічні одиниці, зокрема, лексичні омоніми **Тикати** (1. торкатися; 2. звертатися до когось на "ти"), **Завивати** (1. пронизливо, тужливо вити; 2. робити завитки, закручувати), **Пильний** (1. уважний; 2. прикметник до пил, брудний), **Качки** (1. водоплавні свійські й дикі птахи; 2. сильно натреновані люди); омоформи **Мило** (1. прислівник до "милий"; 2. тверда, напіврідка або рідка речовина), **Коло** (1. фігура; 2. прийменник, поблизу); **Руда** (1. гірська порода; 2. жіночий рід прикметника "рудий"); **Як** (1. велика рогата тварина; 2. прислівник, означає питання способу дії, стану, обставини); омографи **Сіяти** (1. *сіяти* – випромінювати світло, світитися; 2. *сіяти* – кидати насіння в оброблену землю); **Далі** (1. *далі* – прислівник до далеко; 2. *Далі* – художник Сальвадор Далі); **Білизна** (1. *білизна* – абстрактний іменник до "білий"; 2. *білизна* – хімічна речовина для побутового використання; 3. *білизна* – вироби з тканини) та інші.

Матеріалом дослідження стали отримані в результаті проведення вільного асоціативного експерименту асоціативні поля стимулів-омонімів. Під час проведення анкетування мова відповіді не обмежувалася. Отримані відповіді інформантів не класифікуються як правильні чи неправильні, а розглядаються як частотні чи одиничні. Зберігаються особливості орфографії інформантів. Розглянемо деякі приклади реакцій на лексичні омоніми:

ЛУНА – ніч (14), небо (9), ехо (7), зорі (5), космос (4), місяць (4), відлуння (3), голос (3), зірки (3), гори (2), космонавт (2), краса (2), романтика (2), сонце (2), спокій (2), супутник (2), астрономія (2), верх (2), відголосок (2), вітер (2), вовки (2), вовкулаки, вогні, вулиця, готель, гуртожиток, гучно, думки, з луни звалився, заворожуюча, земля, зірка, карася, коло, красива, ліс, луна гаєм, Лунтик, люблять поети і романтики, магія, Марс, місяць (хоч це і не пов'язано), місяць на небі, місячне сяйво, місячні ночі, море, мріяти, мун, ніч яка місячна, зоряна, нічне сяйво, переживання, печера, пісні, пісня С. Ротару, піч, планета, покотилася, роги, світло, свято, Сейлор Мун, синій, скелі, сяйво, таємниче щось, темне небо, угу, українською мовою місяць, фази, холодне сяйво, шашлик, шум, ярко світить, яскрава, яскраво світить (1);

НЕДІЛЯ – вихідний (33), день (11), відпочинок (10), день тижня (8), тиждень (6), свято (4), вдома (2), вербна (2), вільний час (2), воскресіння (2), день відпочинку (2), зелена (2), останній день тижня (2), прогулянка (2), прогулянки (2), спокій (2), субота (2), сьомий день (2), тяжка (2), до канікул, доців, звичайний день, зомліла, календар, кінець, найкраще, не потрібно рано вставати, немає уроків, нічого не робити, перед понеділком, повільність, подушка, п'ятниця, релакс, релакс і чілінг, сніданок у ліжку, сонце, спати, спиш, телевізор, весела, вихідний день, вихідний з сім'єю, відчуття невідворотного, вільний гарна погода, гра, sunday, хай ніколи не закінчується, школа (1);

ПИЛЬНИЙ – уважний (14), спостережливий (4), шафа (4), стіл (4), очі (3), павутина (3), пил (3), погляд (3), алергія (2), бачити (2), бруд (2), брудний (2), брудно (2), забутий (2), килим (2), око (2), орел (2), пильність (2), пилюка (2), підозрілий (2), поверхня (2), прибирання (2), старий (2), слідкує (2), спостерігач (2), увага (2), уважність (2), цікавий (2), чистий (2), автомобіль, аж малювати можна, будь пильний на дорозі, відповідь, всевидючий, вчитель, горище, давній, давно не витирав стіл, давно не прибирали, дача, детектив, дивитись, дім, добачати, дрібний пил, загазований, зрячий, караул, кволій, кімната, книга, лампа, людина, яка дуже уважна, мій стіл вічно, мікроби, міліціонер, непотрібний, обережний, обережність, пиль, прикор-

донник, сірий, сморід, спостереження, спритний, старість, телефон, товстий шар пілу, щуриться, як орел (1).

Одним із основних завдань будь-якого асоціативного експерименту є створення асоціативно-вербальних мереж, які дозволяють зіставити значення слів, представлені в словниках, із реальними знаннями про слово, відображеними в мовній свідомості інформантів. На відповіді інформантів, крім особистих особливостей, впливають характеристики самого слова-стимулу, спосіб його пред'явлення, умови проведення експерименту, час проведення, спосіб фіксації реакцій (усний чи письмовий) та інші чинники. Як видно з наведених прикладів, спостерігається значна кількість індивідуальних, побутових асоціативних реакцій. Майже відсутні формальні реакції за подібністю. Отримані асоціативні реакції, з більшою чи меншою частотністю, презентують всі зафіксовані в словниках значення стимулів-омонімів.

До списку слів-стимулів входили омографи, які подавалися в анкеті без наголосу. Інформанти розпізнавали такі одиниці й давали одразу кілька асоціативних реакцій. Так, наприклад, на стимул **СІЯТИ** були отримані асоціативні реакції, які презентують обидва слова (**сія́ти** – випромінювати світло, світитися; **сія́ти** – кидати насіння в оброблену землю): *зерно (21), добро (10), земля (5), насіння (4), зірка (3), поле (3), город (2), жито (2), поля (2), посівати (2), сонце (2), просо (2), пшеницю (2), пишно (2), світитися (2), хліб (2), щедрівки (2), яскраво (2), 14 січня, Біблія, блиск, блискітка, блискуче виглядати, блищати, болячки, бути щасливим, в землю, весна, весною, виблискувати, вирощувати, від радості, від щастя, віяти, городи, гроші, грядки, дача, дрібний бісер, жнива, засівати лан, засівати поля, збирати, землю, зерно в землю, зірка в небі, на небі, кидати насіння в лунку, Київська Русь, лани, морква, на сцені, нива, огорож, паніку, Різдво, робота, розсіяний, рослини, саджати, світити, світитися від радості, село, сію,сію,посіваю, сію-посіваю, смуток, соняшник, сяяти наче зірка, урожай, цікаво, щедрик щедрик щедрівочка, щось у полі (пшеницю, ячмінь, овес...), як блискітка, як зірка, як нова монета, як сонце, посівне в полі, посіяв щось, прикраса (1).* На інші стимули-омографи інформанти також наводили асоціа-

тивні реакції, які відповідали різним значенням. Значна частина інформантів у своїх анкетах одразу давала реакції, які презентували різні слова.

Серед слів-стимулів також були омоформи, напр.:

МИЛО (прислівник до "милий" або іменник зі значенням 'тверда, напіврідка або рідка речовина') – чистота (18), душ (6), руки (5), запах (4), митися (4), мити руки (3), мотузка (3), ванна (3), піна (3), шило (3), гігієна (2), гігієнічний засіб (2), господарське (2), засіб гігієни (2), пахуче (2), вода, все миленьке, гарний), дефіцит, дитяче мило, діти, душисте, жидке, запорука чистоти, засіб для миття, і шампунь, із запахом лаванди, імейл, інтернет, кавайно, кокос, котик, краса та ніжність, красиво, кусок мила, кьют, миле, милі зайчики, милість, мило, милота, мильє вещи, мильне, мильниця, миття рук, мочалка, м'які іграшки, на шило, не можна їсти, ніжність, обійми, пахне, піти помитися, поштова адреса, прасування, прибирання, прикольно, проти бактерій, раковина, рідке, рожеве, рожевий, рушник, симпатично, слизьке, смерть, стільчик з шнурком, тверде, тверде і рідке, баня, бульбашки, бульбашки мильні, бульки, хозяйствине, чисто, чистоти, шампунь, щоб митися, ягоди, як це мило, ямочки (1);

РУДА – лисиця (15), метал (12), волосся (7), залізна (6), шахта (6), дівчина (4), колір (4), колір волосся (4), веснянки (3), відьма (3), вугілля (3), дівка (2), порода (2), рижка (2), труба (2), алмазна, бестія, білка, білявка, руда, брюнетка, бронза, важка праця, весела, від природи, вікінги, вогненна, вона, добувати, дурна, ексцентрична, ефектний колір волосся, залізо, жінка, запальна, зелена, зелені очі, земля, золота, каміння, камінь, кицька, кішка, копалини, корисні копалини, Кривий Ріг, кудрява, ластовиння, лисичка, лисички – гриби, Людмила, надра землі, з норовлива, олов'яна, оранжевий, подруга, прізвище, промисловість, сковорода, труд, хутро, чарівність, червона руда, шахти, Шотландія, я рудий і дід рудий, яскрава дівчина (1). Асоціативні реакції інформантів презентують різні значення.

Як зазначалося вище, наводяться й аналізуються всі отримані асоціативні реакції, без поділу їх на "правильні" й "помилкові", оскільки у спонтанних реакціях в умовах обмеженого часу на

відповідь яскраво проявляється дія різних чинників (освіта, професія, рівень володіння мовою, знання норм і правил та ін.). В описі зберігаються орфографічні та інші індивідуальні особливості відповідей інформантів. "Помилкові" реакції стають матеріалом для подальшого аналізу.

Аналіз отриманих результатів включає розподіл і класифікацію реакцій за принципом їх семантичного наповнення, визначення частотності вживання та виявлення основних чинників впливу на появу таких реакцій на стимули-омоніми.

У межах семантичної класифікації виділені групи реакцій: 1) *ознакові* (реакції були викликані характерними ознаками об'єкта, позначеного словом-стимулом: якість, властивість, функція, значуща деталь для мовця тощо); 2) *суб'єктивно-оцінні* (особисте враження від об'єкта, позначеного словом-стимулом, почуття, емоції, оцінка); 3) *просторово-часові* (реакції, які асоціювалися з місцем, часовими або просторовими реаліями); 4) *ситуативні* (реакції як результати виявлення попереднього досвіду респондентів, що асоціюється з певною ситуацією або її складовою); 5) *гіперонімічні* (вияв більш загальної реакції на слово-стимул); 6) *гіпонімічні* (реакція на загальне поняття прикладами, співвіднесеними з ним); 7) *симілятивні* (реакції, подібні до значення слова-стимулу); 8) *опозитивні* (реакції протилежні до значення слова-стимулу); 9) *суб'єктивно-дефінітивні* (містять у собі дефініцію слова-стимулу, пояснення); 10) *національно-культурні* (цитати, частини цитати, прислів'я, приказки тощо).

Результати експерименту демонструють широкий спектр асоціативних інтерпретацій значень омонімічних слів. У більшості випадків реакції є відображенням реалій повсякденної мовленнєвої ситуації. Іншу групу становлять суб'єктивні тлумачення запропонованих слів. Для слів-омонімів, аналіз результатів яких включає класифікацію реакцій за принципом їх семантичного наповнення, під час першого розподілу було відмічено майже у всіх кількісний розрив між стимулами, тобто впізнаваність одного значення переважає над іншим. Так, наприклад, у асоціативному полі до слова **НЕДІЛЯ** реакцій *день* – 74 %, *тиждень* – 8. Незначна кількісна відмінність між стиму-

лами спостерігається лише у декількох словах, напр.: **ТИКАТИ** – торкатися (28 %), звертатися на "ти" – 28 %; **ПИЛЬНИЙ** – (35 %), брудний (33 %). Це пояснюється активним функціонуванням обох слів у повсякденному вжитку респондентів.

Найбільш частотними виявилися **атрибутивні** (реакції, які викликані характерними ознаками об'єкта: якість, властивість, функція, значуща деталь для мовця тощо) та **ситуативні** (реакції, що асоціюються з певною ситуацією або її складовою) реакції. Також чисельними були **суб'єктивно-дефінітивні**, реакції, які містять пояснення слова-стимулу.

Висновки. Омонімія – складне й неоднозначне мовне явище, яке порушує симетрію мовного знаку і, на перший погляд, є чимось нелогічним, ірраціональним і шкідливим, бо ніби руйнує основні закони мовної системи. Насправді омонімія є проявом мовної різноманітності, динамізму лексичної системи мови, яку неможливо вкласти в межі статичної й раціональної схеми, і потребує вивчення з використанням сучасних методів і методик дослідження. Серед ефективних методів дослідження семантики омонімічних одиниць, особливостей їх появи, функціонування, зберігання в лексиконі мовців – методи психолінгвістики.

Відповідно до мети і завдань цього дослідження (виявлення особливостей спонтанного сприйняття омонімічних лексичних одиниць носіями української мови, уточнення характеру знань, пов'язаних із цими мовними одиницями, і психологічно реальних значень омонімічних одиниць) був проведений вільний асоціативний експеримент, під час якого в умовах спонтанного реагування на слова-стимули виявлялися асоціативні значення омонімічних лексичних одиниць. Під час експерименту в умовах обмеженого часу реагування інформантами на омонімічні стимули виявляється асоціативний потенціал цих одиниць, що дозволяє дослідити їх психолінгвістичне значення. Отримані реакції піддавалися кількісному та якісному аналізу.

Як свідчать дані проведеного асоціативного експерименту, сприйняття стимулів-омонімів визначається системою знань людини, сформованою в її попередньому досвіді. На процес асоціювання значно впливають вік інформантів і знання різних

мов. Під час асоціативного експерименту інформанти встановлюють різні зв'язки між значеннями багатозначних слів і слів-омонімів. У результаті аналізу отриманих асоціативних реакцій було встановлено, що кількість і характер асоціативних реакцій визначаються ступенем актуальності стимулів-омонімів для інформантів. Стимули-омоніми в носіїв української мови, для яких ця мова є рідною, викликають більше парадигматичних асоціативних реакцій, ніж синтагматичних. За результатами дослідження реакцій були виявлені певні чинники, які впливають на актуалізацію того чи іншого компонента омонімічних груп (міжмовна подібність, частотність вживання слова, фразеологічна зв'язаність тощо). Асоціативний експеримент є продуктивним методом дослідження лексичної омонімії та суміжних із нею явищ, який дозволяє поглибити знання про сприйняття, засвоєння, інтерпретацію, сполучуваність, функціональність і використання цих слів мовцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булаховський Л. А. Из жизни омонимов. *Булаховський Л. А. Зб. наук. праць в 4 т.* / гол. ред. кол. І. К. Білодід. Т. 3. К. : Наук. думка, 1978. С. 330–342.
2. Булаховський Л. А. Об омонимии в славянских языках Булаховський Л. А. Зб. наук. праць в 4 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Т. 3. К. : Наук. думка, 1978. С. 320–329.
3. Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях (проблемы диахронической фонологии). М.: Изд-во иностр. литературы, 1960. 261 с.
4. Муравицька М. П. Психолінгвістичний аналіз лексичної омонімії. *Мовознавство*. 1975. № 3. С. 59–67.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: Том I–II. М., 1958. 536 с.
6. Ульманн С. Семантические универсалии. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. V. Лингвистические универсалии. М. : Прогресс, 1970. С. 250–293.

Olena GAPCHENKO, PhD (Philology), Associate Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-6458-6248

PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS OF HOMONYMY

This article is devoted to an experimental study of assimilation, storage and functioning features of homonyms in the Ukrainian speaker's lexicon. One of the effective methods of researching homonymy is an unbound nonrestrictive associative experiment which allows to deepen the knowledge about the assimilation, interpretation, compatibility, functionality and use, including false ones, of homonyms in speech. The main object of analysis was the speakers' associative reactions to homonymous stimuli obtained during a unbound associative experiment. The content and structure of the associative meaning of lexical homonyms, the types of verbal associative connections of stimuli-homonyms and words-reactions are studied. The analysis outcome of the obtained associative reactions establishes that the number and nature of associative reactions are determined by the degree of relevance of homonymous stimuli for informants. Homonymous stimuli evoke more paradigmatic associative reactions than syntagmatic ones in informants for whom this language is native. There have been identified the factors affecting the actualization (manifestation in the informants' reactions) of a certain component of the homonymous group. The informant's age and knowledge of different languages significantly influence the association process. The most frequent were attributive reactions caused by characteristic features of the object such as quality, property, function, significant detail for the speaker, etc., and situational ones where reactions associated with a certain situation or its component. Subjective-definitive reactions containing an explanation of the stimulus word, were also numerous. The strategies of associating homonymous stimuli caused by the influence of age, gender and other informants' characteristics are analyzed. Due to experimental studies, the homonymy phenomenon receives a more extended interpretation than presented in lexicographic sources.

Keywords: *psycholinguistics, homonymy, polysemy, associative experiment, verbal associations, lexicon.*

REFERENCES

1. *Bulakhovskiy, L. A.* Yz zhyzny omonymov. *Bulakhovskiy L. A. Zb. nauk. prats v v 4 t. / hol. red. kol. I. K. Bilodid. T. 3. K. : Nauk. dumka, 1978. S. 330–342.*
2. *Bulakhovskiy, L. A.* Ob omonimii v slavianskykh yazykakh. *Bulakhovskiy L. A. Zb. nauk. prats v 4 t. / hol. red. I. K. Bilodid. T. 3. K. : Nauk. dumka, 1978. S. 320–329.*
3. *Martyne, A.* Printsip ekonomii v foneticheskikh izmeneniyakh (problemy diakhronicheskoi fonologii). M. : Yzd-vo inostr. literatury, 1960. 261 s.
4. *Muravytska, M. P.* Psykholingvistychnyi analiz leksychnoi omonimii. *Movoznavstvo*, no. 3, pp. 36–45. (in Ukrainian)
5. *Potebnia, A. A.* Iz zapisok po russkoi grammatike: Tom I–II. M., 1958. 536 s.
6. *Ulmann, S.* Semanticheskiye universalii. *Novooie v zarubezhnoi lingvistike. Vyp. V. Lingvisticheskie universalii. M. : Prohress, 1970. S. 250–293.*

Дата надходження до редакційної колегії – 10.02.2023
Дата затвердження редакційною колегією – 24.02.2023

Наукове видання

**МОВНІ
І КОНЦЕПТУАЛЬНІ
КАРТИНИ СВІТУ**

Збірник наукових праць

Випуск 2(74)

Редактор *Т. В. Мельник*
Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60×84^{1/16}. Ум. друк. арк. 10,2. Наклад 100. Зам. № 223-10624.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф15.
Підписано до друку 23.06.23

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
<http://vpc.knu.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02